

ÖTVENÉVES A HÍD

HÍD

IRODALOM · MŰVÉSZET
TÁRSADALOMTUDOMÁNY

VARGA ZOLTÁN DRÁMÁJA
BRANKO ČOPIĆ NOVELLÁJA
RÉSZLET BRASNYÓ ISTVÁN DÍJNYERTES REGÉNYÉBŐL
VESZTEG FERENC, MAURITS FERENC ÉS
FENYVESI OTTÓ VERSEI
HERCEG JÁNOS EMLÉKEZÉSE VELJKO PETROVIĆRA
GEROLD LÁSZLÓ BESZÁMOLOJA A STERIJA JÁTÉKOKRÓL
BORI IMRE TANULMÁNYA ASBÓTH JÁNOSRÓL
IN MEMORIAM IFJ. SZABÓ ISTVÁN

KÖNYV-
KÉPZŐMŰVÉSZETI KRITIKA
TELEVÍZIO

1984

Július –
Augusztus

HÍD
IRODALMI, MŰVÉSZETI ÉS TÁRSADALOMTUDOMÁNYI
FOLYÓIRAT

Alapítási év: 1934
XLVIII. évfolyam

SZERKESZTŐ TANÁCS:

Ács Károly, Andruskó Károly, dr. Bányai János, Blahó József, Bordás Győző,
dr. Bori Imre, dr. Burány Béla, Burány Nándor, Deák Ferenc, Gál László,
Sinkovits Péter, Sróder János, Szabó Ida, Szekercs László, dr. Szelei István és
Vicsek Károly

A Szerkesztő Tanács elnöke: dr. Pap József
Szerkesztő bizottság: Bordás Győző, Danyi Magdolna és dr. Gerold László
(kritikai rovat)

Fő- és felelős szerkesztő: dr. Bori Imre
Műszaki szerkesztő: Kapitány László

TARTALOM

<i>Varga Zoltán:</i> Búcsú (dráma)	949
<i>Branko Ćopić:</i> Tél (novella)	978
<i>Brasnyó István:</i> Majomév (regényrészlet)	982
<i>Veszteg Ferenc:</i> Várom a leveled Marcel Proust (vers)	1002
<i>Fenyvesi Ottó:</i> Drivin' the Blues (vers)	1005
<i>Maurits Ferenc:</i> Szürkület, szürkületben (versek)	1007

Találkozások

<i>Herceg János:</i> Emlékezés Veljko Petrovićra	1008
<i>Pavle Janković Šole:</i> Miloš Crnjanskinál 1975. szeptember 18-án	
<i>Jovica Acin:</i> Szmelvény a tükörről	1037
<i>Miodrag Pavlović:</i> Kultúra — egy orsó fonál	1044

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

<i>Gerold László:</i> Számvetés a számvetésről (Sterija Játékok '84)	1047
<i>Bori Imre:</i> Asbóth János (tanulmány)	1051

BÚCSÚ

— Színpadi rekviem két kötélhúzásban —

VARGA ZOLTÁN

SZEREPLŐK:

SÁNDOR, 40—45 éves

EDIT, 25—26 éves

ELSŐ RÉSZ

Amikor a függöny felmegy, ha ugyan egyáltalán le volt eresztve, a színpad teljesen sötét, pár pillanatig a csend is töretlen. Aztán kívülről fékcsikordulás, kocsiajtó csapódása, közeledő léptek: mind kivehetőbben férfi- és női cipők koppanása, végül egy férfi- és egy női hang is kibontakozik. Kezdetben ki nem vehető beszédfoszlányok, nevetgélés, majd:

NŐI HANG Megnőttek a fenyőid, amióta nem láttam őket. Mióta is, te? Már nem is emlékszem . . .

FÉRFIANG Hát . . . Van vagy két éve.

NŐI HANG Ennyi lenne már?

FÉRFIANG Ha ugyan nem több.

NŐI HANG Tényleg . . . Te, várj csak, mikor is . . .

FÉRFIANG Októberben, ha jól emlékszem. Amikor . . .

NŐI HANG Igen, tudom már, persze . . . Hanem ez . . . Nahát, milyen érdekes! Honnan szerezted?

FÉRFIANG Reggel majd megnézel mindent. Most gyere inkább . . .

Kulcs fordulását halljuk, a kattánó villanykapcsoló nyomán a szin kivilágosodik. Tágas szoba, kissé népies, „rusztikus” berendezés: középen asztal, lehet kecskelábú is, rajta népi hímzés, hozzáálló székek, a falakon festett cseréptányérok, egyes bútordarabokon csuprok, korszók, köcsögök, a meglehetősen rendezetlen könyvespolcok tetején is. Az egész igencsak „eklektikus”, nem képvisel néprajzilag egységes tájat, akadnak egzotikus tárgyak is: mindegyiknél egy bumeráng a falra akasztva vagy valamelyik polc tetején a falnak támasztva, de szerepelhet itt óceániai táncálarc, dél-amerikai fúvócső, új nyílvevesszővel, néger faszobor, tetszés szerint, egy-két modern festmény vagy grafika társaságában. De mindez részletkérdés. A lényeg: a bal oldali falnál széles heverő népi szőttessel, esetleg kecske- vagy birkabőrrel takarva, közelében telefon, lehet akár a padlón is, egy széken írógép, behúzott papírral; a jobb oldali falnál alacsony lemeztároló szekrényke lemeztárolóval, mögötte, még mindig az oldalfalon, a szomszédos helyiség ajtaja; a fenékfalon széles, cseppet sem népies formájú ablak — mögötte most sötétség —, balra tőle a bejárati ajtó. A nyitott ajtóban elől Sándor, mögötte Edit. Sándor még fiatalos, lehet szakállas is; Edit hátára omló hosszú hajjal, lófarokba kötve vagy szabadon, „sátorosan” — barna vagy fekete, minden inkább, csak ne platinaszőke; feltűnő jelenség, sőt érezhető is, hogy ez a lány igyekszik is a figyelem központjába kerülni. Kezében sportszatyor, mind a ketten farmerban.

SÁNDOR *(a villanygyújtással egyidőben)* Nahát, itt lennénk.

EDIT *(hunyorogva körülnéz)* Semmi sem változott. Minden olyan, mint régen.

SÁNDOR Egy-két dolgot azért találhatsz.

EDIT *(tovább nézelődve)* Biztosan... Várj csak... Az az új a nyílvevesszővel megvolt, erre emlékszem. Ez viszont... *(a fúvócsőre mutat)* mintha még nem lett volna itt.

SÁNDOR Fúvócső. Bakairi-indián gyártmány. Garantáltan eredeti, turisták számára készült. Egy Brazíliában járt mérnök barátom ajándéka.

EDIT *(észreveszi a bumerángot, közel megy hozzá)* Ez meg?... Bumeráng, ugye? Honnan szerezted?

SÁNDOR *(felnyúl érte, és a lány kezébe adja)* Ezzel meg egy gyerekkori barátom kedveskedett, néhány hónapja. Amikor hét év után Ausztráliából hazaruccant. Melbourne-ből, emlékelegítésre.

És a felmelegítendők közt én is ott voltam. Kár, hogy alaposan lehűtött.

EDIT (*a bumerángot nézegetve*) Lehűtött? Mivel?

SÁNDOR Azzal, hogy a porontyaihoz angolul beszélt. Pedig a neje önnagyságát is innen vitte magával. Úgy emlékszem, már a nagyobbik srácával együtt.

EDIT Mit csináltál vele? Seggbe rúgtad?

SÁNDOR Sajnos gondolatban csak. (*A bumerágra mutatva.*) Legszívesebben persze arra kértem volna, tanítson meg a használatára. Hajtsa el úgy, hogy visszaszálljon hozzá, aztán tartsa oda a fejét.

EDIT És ez tényleg visszaszáll?

SÁNDOR Állítólag. Már mint a Melbourne-i Bemuráng-klub jótálló-papírja szerint, amit a barátom szintén mellékel.

EDIT Sosem próbáltad?

SÁNDOR Fölösleges. Így is elhiszem. Azt, hogy hozzád hasonlít.

EDIT (*elmosolyodik, a bumerángot visszaadja Sándornak*) És te? Mit mondtál? Meg se kérdezted?

SÁNDOR Hogy miért társalog angolul a csemetéivel? Persze, hogy megkérdeztem. És azt a választ kaptam, amire számítottam is. Hogy az iskola miatt. Úgyhogy ezért igazán kár volt kimennie.

EDIT Ezt is megmondtad?

SÁNDOR Mért mondtam volna? Bólogattam csak. Tőlem telhetően sokatmondóan, de neki ez semmit se mondott. Na és hát rég megtanultam, hogy csak keveseknek lehet bármit is megmagyarázni. (*Miközben a bumerángot a helyére teszi.*) Ennek tudatában akasztom föl a barátomat a régi helyére.

EDIT (*újra körberekbenő tekintettel*) Más ugye nincs is? Ami változott volna?

SÁNDOR Hacsak én nem változtam...

EDIT (*futólag megérintve a férfi karját*) Te nem... És hát látalak közben...

SÁNDOR Még ha nem is túl gyakran.

EDIT Tudom, de... Mégis szinte hinni sem tudom. Hogy újra itt nálad...

SÁNDOR Már-már én se igen mertem remélni.

EDIT Úgyhogy tényleg olyan különös... (*Hirtelen ideges kis nevetéssel körbeperdül.*) Sándor... újra itt nálad...

SÁNDOR A pörgő Edit, a napraforgó Edit, a propeller Edit...

EDIT A kerge Edit...

SÁNDOR Mondjuk, hogy „perge” inkább.

EDIT Kerge! Nagyon is! Hiába szépíted a dolgokat. Pörgők-forgok, mint valami szédült tyúk (*mintha kicsit valóban szédülne is*), közben még a lábaimat is gyengének érzem. És ami a legrosszabb, még csak nem is titkolom . . .

SÁNDOR Gondolod, hogy kellene? Eltitkolnod? Előlem?

EDIT Te persze ezt rossznéven vennéd.

SÁNDOR Rossznéven, de észre is. Ha csakugyan megpróbálnád titkolni. Úgyhogy . . . (*Széket tolva feléje.*) Na de tottyanj le inkább. (*A szekrény felé indulva.*) Mindjárt bedobjuk az erősítést is. (*Konyakos üveget vesz elő poharakkal.*)

EDIT (*váratlanul, magát is lehűtő hűvösséggel*) Okvetlenül így kell kezdenünk?

SÁNDOR (*kissé elbizonytalanodva félúton megáll*) Miért? hogy kezdjük? . . . Lehet, hogy kissé banális, de . . .

EDIT De kézenfekvő.

SÁNDOR (*továbbindulva az asztalhoz*) Na látod, hát éppen ezért. Mert ami a kezdetet illeti, fontos, hogy minden természetesen hasson. Függetlenül a későbbi fejleményektől. Úgyhogy (*lerakva a poharakat*) jobbat kitalálni aligha tudnék. Még ha most nem is „élni”, hanem írni készülnék. Színdarabot például. Lehetne persze kávé is, de ha most kimegyek (*az oldalsó ajtó felé mutatva*) és fölteszem, te mit csinálsz? Elmondasz egy monológot? Elszavalod az Anyám tyúkját? . . . Vagy ha mind a ketten kimegyünk, üres marad a színpad, és hát én igazán nem terveztem semmiféle fölösleges harmadikat, aki közben betoppan. Dehogy is, isten őrizz . . . Legfontosabb tehát a természetesség. Itt az elején, az expozíciónál, ahogy mondják, még minden műnek az élettel kell egynek lennie. Bármilyen irányt vegyen is a továbbiakban.

EDIT (*kicsit tűnődve*) Még jobban azonosulva az élettel vagy elveszítve azt.

SÁNDOR Lecövekelve a valóság földszintjén vagy az abszurditás liftjén fölemelkedve. Esetleg a költészetén.

EDIT A hetedik emeletre.

SÁNDOR Akár a hetvenhetedikre is.

EDIT Túl magas lenne, nem gondolod?

SÁNDOR Nem gondolok előre semmit. Induljon el valahogy, és majd meglátjuk . . . Annál is inkább, mert ez most tényleg olyan, mint egy darab kezdete. Vagy te nem így érzed ezt?

EDIT De igen . . . Ketten összejönnek, és . . .

SÁNDOR Ketten *újra* összejönnek, és...

EDIT Ami még sokkal rosszabb.

SÁNDOR Ellenkezőleg, sokkal jobb, hidd el. Nincs borzalmasabb egy megismerkedési jelenetnél. Az rejti csak magában a banalitás csapdáit.

EDIT Kétségtelenül, de azért így is. Hogy ketten *újra* összejönnek — nosztalgizálni.

SÁNDOR Attól függ... De hát erre előbb kellett volna gondoldnod. Még mielőtt beültél mellém.

EDIT Nem voltam éppen gondolkodó hangulatban. És most sem vagyok.

SÁNDOR Ezért ígéretes mégis a szituáció...

EDIT Számodra vagy az elképzelt darab számára?

SÁNDOR Is-is. Sőt remélem, a te számodra is.

EDIT Reméljük a legjobbakat. És hagyjuk, hogy a helyzet élni kezdjen valahogy...

SÁNDOR Lehetőleg azonosulva önmagával... Úgyhogy ami a kezdetet illeti... (*Mindkét pohárba tölt.*)

EDIT (*jegygyűrűs kezét mutatva*) De talán ezzel is elkezdhetnénk. Vedd észre végre!

SÁNDOR Mindent a maga idején. Légy türelemmel.

EDIT Tudod, hogy türelmetlen természet vagyok... Persze, már rég észrevetted...

SÁNDOR Meglepődés nélkül, már a kocsiban. Épp csak a felelősségre vonást tartogattam későbbre.

EDIT Ne vonj felelősségre. Később majd megmagyarázom.

SÁNDOR Sok mindent máris megmagyaráztál...

EDIT Egyelőre jegyesség még csak.

SÁNDOR Enyhítő körülmény, bár marad a lényeg.

EDIT És az mi lenne?

SÁNDOR Mondjuk úgy, hogy a vereséged. Hogy a végén mégis ő győzött... Ha pedig a magad győzelmének érzed ezt, hát annál rosszabb.

EDIT Hogy őszinte legyek, nem is tudom, mennyire akartam én ezt... Egy ideig talán megpróbáltam nem akarni, de aztán... (*Hangot váltva.*) De azért sok dologban én győztem.

SÁNDOR A díszsörényétől mindenesetre megfosztottad. Eredményes állatszeldívtői működésednek máris látható jelei vannak.

EDIT (*örülve a felkínált mellékútnak*) Könyörtelenül levágattam. Ugye, egész tűrhetően fest?

SÁNDOR És vajon másban is ilyen jól haladsz az idomítással?

EDIT Alakulnak a dolgok. Dzsimiről egyre inkább Gyuszira térünk. Lassan mind a ketten megszokjuk.

SÁNDOR Egyszóval konszolidálódás minden vonalon. Italfronton is?

EDIT (*némi ingerültséggel*) Vártam már, hogy megkérdezd. Még a képzeletbeli darabunk ellenére is. Pedig hát neked is volt olyan korszakod, amikor . . .

SÁNDOR Ó, az egészen más volt: „kreatív” ivás! Én a kornyadozó démonaimba próbáltam meg életet verni. Vagyis hát különbséget kell tenni alkotói ivás és önmagáért való ivás közt. Na és velem azért mégse történt olyasmi, hogy . . .

EDIT Fő, hogy sokat javult a helyzet. Amióta velem . . . Ennyit talán megérek neki.

SÁNDOR (*bizonyos kedvetlenséggel*) Ez a legkevesebb, amit elvárok tőle . . . De hát ki tudja, egyszer még *derék* gyerekké válhat.

EDIT (*fürkészsze nézi Sándort, majd valami kedveskedő duzzogással*) Olyan gonosz vagy. Olyan gonosz tudsz lenni.

SÁNDOR (*szintén fürkészsze nézi, közben megjátssza magát*) Mert *deréknek* mondtam. Mi rossz van ebben?

EDIT Tudod te azt nagyon jól.

SÁNDOR (*elnevetve magát*) Igaz is, persze . . .

EDIT Na látod, eszedbe jutott . . .

SÁNDOR Már hogyan jutott volna. Épp csak nem gondoltam, hogy neked is eszedbe jut.

EDIT Dehogyan is nem gondoltad. Ezért is mondtad. Mert tudtad, hogy rögtön eszembe jut. Amit egyszer nem is annyira mondtál, amit inkább „kifejtettél” . . . De talán idézd magadat inkább . . .

SÁNDOR Arról beszéltem, hogy kevés az olyan vállveregetően lenéző kifejezés, mint épp a „*derék*”. Mellesleg ez neked tetszett is.

EDIT (*szórakozottan beleiszik a poharába*) Még most is tetszik. Az is, amit arról mondtál, hogy egyikünk sem tartozik a „*derekak derékhadához*”.

SÁNDOR De mintha már nem éreznéd így . . .

EDIT (*idegesen matat, Sándor cigarettával, majd tűzzel kínálja, aztán maga is rágyújt; kis szünet után a füsttől kicsit rekedten*) Nem olyan primitív, mint amilyennek te látod. Próbáld elhinni . . .

SÁNDOR (*maga elé fújva a füstöt*) Megpróbálhatom...

EDIT Egyszer még egy irodalmi esteden is jelen volt...

SÁNDOR Ezzel sokat nőtt a szememben, de mégsem eleget.

EDIT Tudom, hogy nem vagy elragadtatva, de...

SÁNDOR Nem nekem kell itt elragadtatva lennem, de hát ez most mellékes... (*Átöleli a lány vállát, hirtelen hangot váltva.*) Attól vagyok elragadtatva, hogy itt vagy, a többi nem fontos. Az sem, hogy el vagy gyűrűzve.

EDIT (*szintén igyekszik feldobni magát*) Annak rendje és módja szerint.

SÁNDOR Erre akár ihatnánk is.

EDIT (*koccintás után*) Arra is, hogy jó előre megmondtad.

SÁNDOR Vagyis a jóslatom bevált. Megmondtam, hogy hozzá fogsz menni.

EDIT Arra is emlékszel, hogy én mit válaszoltam?

SÁNDOR (*kiissza a poharát*) Azt, hogy alaposan meggondolod még. Először legalábbis azt válaszoltad. (*Megfogja a lány kezét, és a gyűrűvel kezd el játszani.*) Mert én kétszer mondtam meg.

EDIT Igaz is. Kétszer mondtad meg.

SÁNDOR És másodszor? Akkor mit mondtál?

EDIT Ezt most nem tudom.

SÁNDOR Pontosan ezt: hogy nem tudod.

EDIT Mert még mindig nem tudtam.

SÁNDOR (*a gyűrűt csavargatva*) De én igen. Már amikor először mondtam.

EDIT Nem volt könnyű rászánni magam. Különösen a te lesújtó véleményed ismeretében.

SÁNDOR Ennyire fontos a véleményem?

EDIT Tudod, hogy fontos... De honnan tudtad, hogy a végén hozzámegegyek?

SÁNDOR Mert ismertelek.

EDIT Engem igen, de őt még nem. Vagy csak látásból.

SÁNDOR Az is elég volt. (*Bizonyos nyomatékka.*) És bizonyos helyzetek esetében a másik ismerete inkább csak zavar. Elég az egyik felet ismerni és a helyzetet.

EDIT És a „helyzet”? Az mi lett volna szerinted?

SÁNDOR (*miközben továbbra is a gyűrűvel játszik, kissé tőnődve*) Mondjuk talán, hogy a „hajótöröttséged”. Meg az övé is. Na meg a szülei is, akik...

EDIT Hát igen, ők is... Nagyon szeretnek.

SÁNDOR (*a gyűrűt most mintha le akarná csavarni Edit ujjáról*) Na hallod, ha egyszer abban bíznak, hogy helyrefofozod a fiacskájukat. Úgyhogy a szituáció... (*hirtelen mozdulattal lehúzza a gyűrűt a lány ujjáról*) most alapvetően megváltozott, mert... Hopplá! Sikerült! Megvan! (*Felugrik, távolabb megy, közben a gyűrűt fel-feldobálja.*) Markomban van, nem adom vissza!...

EDIT (*csodálkozva, kicsit ijedten, de elismeréssel is*) Hát ezt hogyan csináltad?

SÁNDOR (*diadalmasan*) Egy kis figyelemelterelés, bűvészmutatvány, zsebtolvajfogás. Cirkuszban az ilyesmi úgy ér véget, hogy a tárgyakat tisztelettel visszaszolgáltatják a jogos tulajdonosnak. Csakhogy én nem adom vissza! (*Mintán a lány izgatott-zavart arcát figyelte.*) Eszemben sincs, dehogy is adom! (*Továbbra is fel-feldobálja.*)

EDIT (*zavart nevetéssel áll, nem veszi komolyan a fenyegetést, de mégsem állja meg*) Sándor, ne hülyéskedj... (*Indulva, hogy elvegye tőle.*)

SÁNDOR Nem hülyéskedek. Egyszerűen nem adom vissza. Vedd el, ha tudod...

EDIT El is veszem, meglátod... (*Feléje indul.*)

SÁNDOR Próbáld meg. Erre igazán kíváncsi vagyok. (*Bevárja, de gyűrűt szorongató markát magasan a feje fölé emeli.*)

EDIT Adod ide mindjárt, te... (*Belekapaszkodik a felnyújtott karba, megpróbálja lehúzni, a viaskodás persze viháncolás, sőt ölelkezés is, végül Edit úgy fonódik rá Sándorra, mint valami oszlopra, mintha fel akarna rá mászni.*)

SÁNDOR Minden hiába... Itt még a fáramászás se használ...

EDIT (*kimerülten abbahagyja*) Na jó, elég volt... Most már igazán visszaadhatod...

SÁNDOR Szó se róla! Mondom, hogy eszem ágában sincs visszaadni — legfeljebb a felfüggesztett jegyesség állapotának végetértével. Reggel vagy annál is később. Majd ha minden szenvedélyes marasztalásom ellenére könyörtelenül felvonod a vitorláidat és... Feltéve, hogy benne vagy a felfüggesztésben...

EDIT (*pillanatnyi gondolkodás után, felvillanyozva*) Persze hogy benne!

SÁNDOR Tekintsük az egészet cirkuszi mutatványnak csak. Cirkuszi mutatványnak késleltetett befejezéssel.

EDIT Felfüggesztett befejezéssel. (*Poharáért nyúl, fenékeig issza.*)

Máris fel van függesztve! Csak egy éjszakára, de fel van függesztve!

SÁNDOR (*pózba vágja magát, Gyóni Géza ismert háborús versét variálva*) Csak egy éjszakára küldjétek el őket, a képmutatókat, a szenteskedőket... (*Baljával az üvegért nyúl, mindkettőjüknek tölt, jobbójában, mint valami zsákmányt, még mindig a gyűrűt szorongatja.*) Mindenesetre: ezúttal a felfüggesztett jegyességedre... Ezt meg (*kinyitja tenyerét, s a gyűrűt mutatja*) valami jó helyre tesszük... Várj csak... Legjobb lenne szó szerint is felfüggeszteni.

EDIT Ez az, látod! Gyakorlatilag és jelképesen egyszerre.

SÁNDOR Mindjárt keresek egy cérnaszálat.

EDIT (*a táskájáért nyúl*) Fölösleges, mindig tartok magamnál. (*Cérnát vesz elő, legombolyít belőle, elharapja, és a szálat Sándornak nyújtja.*)

SÁNDOR Kösz... (*Átveszi, és a gyűrűre köti.*) Így. Máris készen van. (*Magasra emelt kezében lóbálva felmutatja, majd forgatni kezdi.*) Karikázik a karikagyűrű. Pénz volna, karika, karika, forduljon ki Marika, Marika... Edittel sajnos nem megy, de azért isten ments, hogy Marika legyél... Cérna volna, selyem volna, mégis kifordulna... Éppen csak az a kérdés, hová forduljon. (*A gyűrűt növekvő sebességgel tovább forgatva, hangjában bizonyos fenyegetéssel.*) Engedjem el? Hogy a centrifugális erő kiröpíthesse?

EDIT (*bizonytalanul*) Talán inkább ne...

SÁNDOR (*még mindig a gyűrűt forgatva*) Miért ne? Szentségtörésnek érzed? Figyelmeztetek, hogy máris az folyik... És hát reggel legfeljebb majd azzal szórakozunk, hogy térden csúszva keressük. Lássuk hát, merre is repül. Akár jóslatnak is vehetjük. Mint a vaktában kilőtt nyílveszőt a rómaiak... fenét a rómaiak, a hunok, avarok, kunok, tatárok meg a többi hasonló lovas nomádok. Ők próbálták a nyilak röptéből a csata kimenetelére következtetni... (*Abbahagyja a forgatást, a gyűrű most ingaként leng a kezében.*) De ha nem akarod, nem muszáj. Legyen inkább lélek-inga belőle.

EDIT Lélek-inga? Erről még sose hallottam.

SÁNDOR Mindjárt megmutatom. Tedd a kezedet tenyérrel lefelé az asztal lapjára. Én meg majd így... (*Leül, könyökét az asztalra támasztja, és az ingává vált gyűrűt a lány keze fölé lógatja.*) Csak meg kell várni, míg megáll, mozdulatlanul kell tar-

tani, hogy aztán magától kezdjen lengeni... Máris látod, egyre nagyobb kilengéseket végez...

EDIT Érdekes. És ez mit jelent?

SÁNDOR Várj csak... Valamikor jól tudtam... Kéz fölött az ész és az érzelmek arányát jelzi. Ha hosszában leng, az ujjaidal párhuzamosan, az ész dominál az érzelmek fölött. Ha keresztben, mint most is, magatartásodat az érzelmek határozzák meg.

EDIT Amint azt sajnos rég tudom...

SÁNDOR Persze a legtöbb ember se ilyen, se olyan. Éppen ezért legtöbbször átlósan szokott lengeni.

EDIT (*elmélyülten figyel az inga mozgását*) Most viszont köröket rajzol...

SÁNDOR Egy idő múlva mindig így szokta. De ez már a jellemre vonatkozik. Hogy hajlamos vagy-e a hazugságra például. Ha a körözés az óra járását követi, nem, ha ellenkező irányú, igen.

EDIT Remélem, nálam minden rendben lesz...

SÁNDOR Én is, de várjunk egy kicsit. Mert látod, újra egyenes lengésbe kezd. Jelezve, hogy nemsokára fordítva fog körözni. Ahogy máris látod.

EDIT (*tűnődve*) Pedig én neked sose hazudtam...

SÁNDOR Sajnos nemcsak én vagyok a világon. És ami engem illet, mondjuk úgy, hogy ritkán csak.

EDIT Neked nem. És másnak se nagyon... csak ha nagyon szükséges.

SÁNDOR Szempont kérdése, hogy mikor szükséges.

EDIT Tudod jól, hogy gyűlölöm a hazugságot.

SÁNDOR Dicséretes szokás, de ez divat is lehet. És irodalom.

EDIT Ennyire talán mégiscsak ismersz.

SÁNDOR Minden kiismerhetetlenséged ellenére. Csak hát magunknak is hazudhatunk. Akár azt is, hogy gyűlöljük a hazugságot... Na de máris ide-oda leng, ami a hazugságpróba végét jelenti.

EDIT (*kis szünet után*) Tényleg érdekes. Kitől tanultad?

SÁNDOR Egy öreg hölgytől, még diákkoromban. Angolórákat vettem tőle. Nagy híve volt a parapszichológiának, külön ingája volt erre a célra, Paracelsus ingájának nevezte. Alul hegyben végződött, kívül fekete burkolat, ebonit vagy mi, belül vörösréz. Szerinte az a legfontosabb, hogy érzékeli a szervezetünk rejtélyes kisugárzását. De persze egy gyűrű is megteszi, vagy valami más apró holmi cénrára kötve.

EDIT De vajon min alapszik ez?

SÁNDOR Azon, hogy a kezünk egy idő múlva remegni kezd. Még ha nem is akarjuk, és az inga mozgásba lendül. A lengéseket viszont azt befolyásolja, amit az illetőről gondolunk, tudunk.

EDIT És ha nem ismerjük? Ha semmit se tudunk róla?

SÁNDOR Akkor az előítéletek befolyásolnak. Vagy a sejtéseink. — Ennyi az egész. A többi kóklerség.

EDIT Azért mégis érdekes. El lehet tűnődni rajta.

SÁNDOR Más is van még. Intelligencia-próba. Tesztek helyett. Ezt a fej fölött szokás csinálni. *(Feláll, és az ingát a lány feje fölé tartja.)* Minél nagyobb a kilengés, annál intelligensebb a páciens... Na de nézd csak, ez ám az amplitúdó! Legalább százhusz pontnak megfelel. Talán százharmincnek is.

EDIT Eszerint ma is ilyennek látsz még...

SÁNDOR Nemcsak én, az inga is.

EDIT Szép tőle, meg tőled is, de... *(Hirtelen átváltással, felugorva.)* Hanem add csak ide, hadd próbáljam meg. Mert én most úgy megszondázlak, de úgy...

SÁNDOR Állok elébe. Vagy ülök inkább. *(Átengedve az ingát, a lány helyére ül.)*

EDIT Lássuk hát, hogy állsz te a hazudozással.

SÁNDOR Erre magam is kíváncsi vagyok.

EDIT *(kicsit játékos fontoskodással Sándor keze fölé tartja az ingát, megvárja, hogy megálljon, elkomolyodva koncentrálni igyekszik; csak mikor az inga mozgásba lendül)* Te Sándor, ez talán mégse játék. Mert én ezt az ujjam hegyében érzem...

SÁNDOR Úgy emlékszem, te ott sok mindent szoktál érezni.

EDIT Nem baj. Így legalább hitelesebb lesz. Az is, hogy hosszában indul.

SÁNDOR Mert olyannak látsz, amilyenek látni szeretnél. Vagy én mutatni magam.

EDIT Azért még sok minden kiderülhet. Mert most visszafelé kezd el körözni... Na 'de ilyet! Nálad is baj lenne az igazmondással?

SÁNDOR Mért csodálkozol? Mintha én nem szoktam volna önmagamnak hazudni.

EDIT Ki nem szokott? De ha így magyarázod, az egész egy fatatkát sem ér... *(Az ingát most Sándor feje fölé lógatva.)* Na de nézzük a híres agyadat... Itt talán nem okozol csalódást...

SÁNDOR *(a feje fölé tekintve)* Hát... megjárja. De nálad nagyobb köröket rajzolt.

EDIT Jó, hogy kimondtad. Mert én nem mertem volna.

SÁNDOR Mért ne lehetnél te az intelligensebb?

EDIT Az eredményeim sajnos nem ezt mutatják.

SÁNDOR Azok itt édeskeveset számítanak. Épp a napokban olvastam egy amerikai sztriptíz-táncosnőről, akit a tesztjei Einstein-nél is intelligensebbnek mutattak.

EDIT *(abbahagyja a „tesztézést” — a cérnán lógó gyűrűvel ezután már csak játszadozik)* Eszerint sztriptíz-táncosnőnek kellett volna elmennem?

SÁNDOR Még megteheted, nem is festenél rosszul. És talán... *(Nyilvánvaló szándékossággal nem fejezi be.)*

EDIT Jobban is tenném — erre gondoltál?

SÁNDOR Csak mert a csillogó agyadat sajnálom, azért...

EDIT Csalódtam a csillogásban. És úgy látom, te is. A kezdeti benyomásaid nyilván félrevezettek.

SÁNDOR Olyan külső ragyogás mellett, amit te is sugároztál, a félrevezető hatással eleve számolni szoktam. Úgyhogy inkább kellemesen csalódván állapítottam meg, hogy veled beszélgetni is lehet.

EDIT De arra, hogy verseket írok, nyilván a kergeségemből következettél.

SÁNDOR Mondjuk, hogy a bizonytalan hangulati egyensúlyodból inkább. Ám a képzettársításaid azt sugallták, hogy talán jók is lehetnek.

EDIT De a prózai kísérleteimben mintha csalódtál volna.

SÁNDOR Akkora reményeket mégse fűztem hozzájuk. És úgy emlékszem, olyasmit mondtam, hogy nem elég kiérlelték még. Több kitarásra lett volna szükséged elsősorban. Na meg hogy tudd, mit is akarsz tulajdonképpen... De azért beajánlhattam volna őket valahová. Sokkal gyengébbek is megjelentek már. Hátha sínre tettelek volna.

EDIT De te nem tettél. Nyilván, mert nem akartad, hogy azt higgyem, hogy... És én elég naiv voltam, hogy ez még tetszen is nekem.

SÁNDOR Azóta persze rájöttél, hogy mégis számító vagyok...

EDIT Rafináltabb, semmint gondoltam.

SÁNDOR *(tűnődő pillantással)* Tényleg ilyennek látsz most?

EDIT Tényleg. De azért akkor is éreztem valamit belőle már. Ki-

csit taszított, de vonzott is. Izgalmas volt, hogy bonyolult vagy ... Lehet, hogy épp ezért kezdtem vallani magamról neked. Egy kicsit a magamutogató hajlamtól is hajtva, azt hiszem ...

SÁNDOR És a magad bonyolultságát is tálalva egyben. Tudva jól, hogy nem vagy egyszerű képlet ...

EDIT Csakis így kelthettem föl az érdeklődésedet.

SÁNDOR Az iránt, ami *benned* van, feltétlenül. Túl az érdeklődésen még a vadász szenvedélyét is. Vagy inkább a lelki nyomkeresőét.

EDIT (*valami megértően cinkos mosollyal*) Persze hogy. Úgyhogy a vallomásaim közül nyilván ezért volt az a legérdekesebb a számodra, amikor ...

SÁNDOR Tudom, melyikre gondolsz. Amikor forogni kezdett a szoba körülöttem, mielőtt az utolsó erődöt összeszedve, az anyádat felhívtad volna.

EDIT (*mintha valami kellemesen borzongató élményt idézne*) Hogy azután, túl a gyomormosáson, elsőnek a fehér gömblámpát lássam meg a plafonon. Hol megjelenni, hol eltűnni, kerek képpel rám vigyorogni. Mert mintha ezt mondta volna: na te híres, látod, élsz, kellett ez neked ...

SÁNDOR Akkor nem így mondtad, valahogy „lidércesebb” volt.

EDIT És neked éppen ez tetszett. Nyilván mert a „halál peremére” vittelek magammal egy kis kiruccanásra.

SÁNDOR Lehet, hogy a te számodra is „kiruccanás” volt, Nemcsak a felidézése, hanem a tett is. Kóstoló az ismeretlenből, egyik megnyilvánulása a lázadásodnak ... Mindenesetre nagyon érzékletes voltál. Meg ahogy szinte „elidegenítő effektusokkal” felidézted, amit magad is gyerekes kis diákszerelemnek nevezted ... Vagy a részletek: még a padló hidegségét is éreztetted a talpad alatt. Rejtett magnó segítségével kész novella lehetett volna belőle. Vagy inkább ígéretes regényrészlet ...

EDIT Tényleg vadász vagy. Sőt vadorzó ...

SÁNDOR Szívesen meghagytam volna neked a történeteidet, de ...

EDIT Rájöttél, hogy sok minden nincs meg bennem hozzájuk.

SÁNDOR Vagy túl sok is van. És ami hiányzik, valami mágneses erőter talán. Hogy a szétsugárzó energiádat egybefogja. De hát vigasztalódj: ebben van a varázsod. A csillogásod, a színéjátzásod. Hogy a türelmetlen tested önbecsapó cseleiről ne is beszéljek. Az

is belejátszik abba az ezerarcúságba, amire mindjárt az elején fölfigyeltem.

EDIT Amint a dedikációd is bizonyíthatja. Mert az mégsem volt akármilyen...

SÁNDOR Úgy emlékszem, éppen az ezerarcúságról írtam valamit...

EDIT Vagy a szkizofréniámról, mert annak is vehettem volna. (*Alig érezhetően csúfondáros leckemondással.*) „A sellő Editnek, a démon Editnek, de a komoly és elmélyült Editnek is, valamint az összes többi Editnek, egyszerűen Szántó Editnek, szeretettel” satöbbi.

SÁNDOR Ez a „satöbbi” már csak én lennék. Mármint a becses nevem.

EDIT Meg a dátum is. Ezerkilencszázhetvennyolc április huszonhárom.

SÁNDOR Minden várakozásomat felülmúltad.

EDIT Minden várakozáson felül hízelegtem a hiúságodnak.

SÁNDOR Hogy a sebzett hiúságomra gyógyírt nyújthass?

EDIT Miért ne? ... Hátha ezért is mentem bele ebbe a felfüggesztésbe? Vagy még előbb is. Ezért ültem be a kocsidba.

SÁNDOR Tehát mégse gondolkodás nélkül történt?

EDIT Annyit tudtam, hogy ezt (*a cérnán függő gyűrűt forgatva*) észreveszed majd.

SÁNDOR És hogy utána szükségem lesz gyógyírra... Kár, hogy a tudatosságod kissé csípőssé teszi a gyógyírodat.

EDIT Nem biztos, hogy annyira tudatos volt... És hátha csak most találtam ki. Mert az én hiúságomnak volt rá szüksége.

SÁNDOR Vagyis a képlet, az alkatodnak megfelelően, most is bonyolult.

EDIT Gondolom, a darab is.

SÁNDOR Miféle darab?

EDIT Amiről az előbb szó volt. Te hasonlítottad darabhoz a mostani együttlétünket. Vagyis ha azt akarjuk, hogy a darab elég érdekes legyen, kellőképpen bonyolultnak is kell lennie.

SÁNDOR Annyira, hogy a szereplők maguk se tudják, mért jöttek össze.

EDIT Nyilván, hogy ezt kibogozzák.

SÁNDOR Egyszerűen összejöttek, hogy tisztázhassák, mért jöttek össze?

EDIT Vagy legalább megkíséreljék. Éppen mert a helyzet bonyolult.

SÁNDOR Ha viszont nem jönnek össze, nincs is tisztáznivaló. Tehát bonyolultság sincs.

EDIT De hát összejöttek... És az, hogy összejöttek és...

SÁNDOR Ugyanazt a kört készülsz újra befutni, vigyázz. Úgyhogy *(tölt a poharába)* egyelőre még nem is tisztázni kell a dolgot, hanem létrehozni a tisztázandókat...

EDIT Úgyhogy azt máris tisztázhatnánk *(a cernára kötött gyűrűt Sándornak nyújtja)*, hogy ezt hová függesszük.

SÁNDOR *(a gyűrűt átvéve)* Itt a lámpán megfelel?

EDIT Hogyne felelné. Jobb helyet el se tudok neki képzelni.

SÁNDOR *(a cernát a lámpára kötve)* Így. Függjön mementóként fölöttünk.

EDIT Memento mori...

SÁNDOR Legyen „memento” csak, „mori” nélkül. A halált talán ne idézzük meg.

EDIT Miért ne? Az csak fokozná a darab izgalmát... És hát a tragédiát kizártnak tartod?

SÁNDOR Elvben nem, de... Ennek a darabnak egyelőre még a műfaját sem ismerjük... Éppen ezért ide valami olyan mozzanat kellene most, ami...

EDIT Talán az, hogy... *(Hirtelen fölugrik, két kezét tréfásan csípőre teszi.)* Hohohó, uram! Nem addig van az! Miért csak az én jegyességem kerüljön itt függő helyzetbe? Hát az ön házassága? Tessék csak a gyűrűjét szépen fölakasztani! Ide az enyém mellé.

SÁNDOR *(két kezét fölemelve, a végtelenség mozdulatával)* Parodon, hölgyem, én ártatlan vagyok.

EDIT *(őszintén meglepődve)* Hogyhogy ártatlan?

SÁNDOR Tényleg nem vetted észre? Még majd kiderül, hogy én vagyok a jobb megfigyelő.

EDIT De hát mióta?

SÁNDOR Van vagy fél éve. És csak egy már rég fennálló állapotra üttem rá a törvényesség pecsétjét... Különben azalatt történt, amíg odabent voltam.

EDIT Odabent? ... Nem tudom, mire gondolsz.

SÁNDOR Hát a síttrre. Amikor ültem. Irén ezalatt beadta ellenem a keresetet, és közben került sor a bontóperre is.

EDIT Ugyan már... Mit nem mondasz?

SÁNDOR Miért? Felőled akár ott is lehettem volna... Na de

tréfán kívül, nem gondolod, hogy a darabunknak csak a javára válna, ha arról esne benne szó, hogy nyomasztó börtönlélmények után találkoztam újra össze veled és te segítesz hozzá, hogy ismét önmagamra találjak? Ha az oldódást hozod el nekem. És ha most küblibúzról mesélhetnék vagy a kopogtató hírszolgálatról a cellafalakon. Esetleg arról, hogy a fegyházigazgató büntetésből kopaszra nyíratott, és leborotváltatta a szakállamat, pedig még csak joga se lett volna rá, mivel még a vizsgálati idején történt.

EDIT (*belemegy a játékba*) És? Mit követtél el? Betöréses lopás? Fegyveres útonállás? Vagy erőszak talán?

SÁNDOR Á, dehogy. Közönséges bűnöző szerepét semmiképp sem vállalom. Csakis az üzemi balesetet természetesen. Mondjuk, valamelyik írással telibe találok egy helyi hatalmasságot. Olyat, akinek módjában áll úgy feltüntetni a dolgokat, hogy ami csak őt célozta meg, az egész ellen irányult. Mintegy a természetes reflexeivel reagálva, annak a jó öreg formulának a jegyében, ami mindig beválik. Feudális hagyományok trágyájával dúsított zsíros vidéki televényen különösen. Azt hiszem, érted...

EDIT Hogyne értenélek. Ehhez tényleg elég régen ismerlek... De azt hittem, az elmúlt már. Nem gondoltam, hogy még mindig rád törnek a kísértéseid.

SÁNDOR (*fölnevetve*) De még mennyire! Jobban, mint eddig bármikor. Főleg, mert éppen elegenden vannak körülöttem olyanok, akik megérdemelnék, hogy miattuk váljak cellalakóvá. Nem szólva arról, hogy a mi egymást túlkiabáló korunkban lassan odajutunk, hogy sokan csak annak szavára hajlandók úgy-ahogy odafigyelni, akit az ablakrácsok árnyéka is félmjelez valamennyire. Na és akit az „alkotás” rögeszméje birizgál, azt szeretné, ha észre is vennék. Ezért kacérkodik nemcsak a bohócjelmezzel, hanem a rabruhával is. Úgyhogy, ki tudja, egyszer talán csakugyan... De még ha nem is lesz hozzá soha bátorságom, mért ne éljem ki legalább egy darabban magam?

EDIT Persze, miért is ne? ... De most hagyd a darabot. (*Kissé a komolytalanság álarca mögül.*) Mert most én is felelősségre vonhatlak, nem gondolod? Hogy lehet, hogy erről én semmit se tudtam?

SÁNDOR Már mint a válasomról? Honnan is tudhattál volna?

EDIT Igaz is... Honnan tudhattam volna?

SÁNDOR Na látod, amióta arról a külföldi utamról hazatértem...

EDIT Ahonnan egy képeslapot küldtél csak.

SÁNDOR Úgy emlékszem, kettőt is. Egyet Rómából, egyet Párizsból. Arról én igazán nem tehetek, hogy...

EDIT Igaz. Közben elköltöztem otthonról.

SÁNDOR (*fanyarul, egy kis sóhajjal*) Jegyesség együttéléssel...

EDIT Próbaházasság... (*Cigarettaért nyúl, türelmetlenül rágyújt.*) Nem bírtam tovább otthon, nyomasztott a ház, főleg az anyám. Hogy folyton az van napirenden, hogy ő mennyit áldozott, képtelen voltam elviselni a légkört, amit maga körül teremtett. Hogy folyton a drága húgocskámat hozta föl példának, aki ugyan már az általánosban magolva tanult, de azért idejében megszerzett egy jól kereső mérnök férjet magának. Egyszóval azért...

SÁNDOR Ezért is. Mert a nélkülözhetetlen mítoszodat azért megszóttad magadnak ehhez a lépésedhez is. Mielőtt egy időre eltűntél volna a szemem elől.

EDIT De hát elég hamar újra összefutottunk. Igaz, hogy eszményinek aligha mondható körülmények közt.

SÁNDOR Arra a szerencsétlen rock-koncertre gondolsz, ahová kiszálltam a nyáját tanulmányozni? Vesztemre, mivel a végetértével ott találtalak az arénán kívül, az oszladozók közt. A túltengő fenekű barátnőd és két, eltérő fokon részeg srác társaságában. Egyikük mérsékelt nyomás alatt, a másik tökrészeg.

EDIT Sőt: hullarészeg. Ezt el kell ismerni.

SÁNDOR Én viszont növekvő rémülettel ismertem föl, hogy éppen ő a te tartozékod. Még mielőtt arcodon a felismerés örömeivel hozzám futottál volna.

EDIT Hogy megkérjelek, vegyél fel legalább engem a fiúmmal, mivel a boldogtalan képtelen a lábán megállni. Ilyesmi is csak tőlem telik ki, igaz? Elegend is lehetett.

SÁNDOR Az is lett. Hamisítatlan nyárspolgári képet vághattam hozzá.

EDIT Hát még ha láttad is volna magadat. Ahogy közölted (*Sándort utánozva*) „Ittas egyének szállításával nem foglalkozom!”

SÁNDOR Mielőtt a kocsiajtót magamra rántottam volna. Rettenetesen dühös voltam rád, borzalmasan stílustalannak éreztelek.

EDIT (*fürkészve nézi, évődő, de gyengéd is*) És aztán? Mit csináltál?

SÁNDOR Nekivadultan írni kezdtem.

EDIT Ki akartál írni magadból?

SÁNDOR Még csak arra se méltattalak. Abszurd komédiát kezd-

tem el írni. Színvakokról, akik nem tudják magukról, hogy színvakok. Ám egy szép napon közjük csöppen egy ép látású figura, aki megpróbálja ráébreszteni őket a színvakságukra.

EDIT De ők nem hagyják. Inkább kinyírják. Ugye, ez lett a vége?

SÁNDOR Eleinte én is erre gondoltam. De aztán az a befejezés jutott eszembe, hogy amikor a szemek lassan mégis elkezdnek rányílni a saját színvakságukra, a jövevény váratlanul abbahagyja a szemnyitogatást.

EDIT Nehogy az illúzióikat szertefoszlassa?

SÁNDOR Ezzel indokolja önmaga előtt. De inkább kételkedni kezd, hátha épp ő a színvak. Elvégre amazok többen vannak.

EDIT Be is fejezted?

SÁNDOR Félretettem, függőben maradt. Azóta is pihentetem.

EDIT Szóval így... És mással nem is kúrálta magát?

SÁNDOR Dehogynem. Az eb szőre sem hiányzott.

EDIT A szokásos libuskáid?

SÁNDOR A szokásosak.

EDIT Az üdítő hatásukkal, értelek, persze... (*Mint aki mégis kimondja.*) Még csak nem is vártad, hogy jelentkeztek?

SÁNDOR De igen, egy ideig. Aztán kihúztam a telefondugót.

EDIT Ezért tárcsáztam többször is hiába a számodat. Később levelet próbáltam írni neked, de nem ment.

SÁNDOR Arra gondoltál, hogy minek. Mi az értelme?

EDIT... Valahogy így...

SÁNDOR (*majdnem ugyanúgy, mint Edit az előbb*) Pedig mégis vártalak. Még a telefon kikapcsolása után is. Arra is gondoltam, hogy megjelenesz. A korábbi váratlan felbukkanásaidra alapozva a reményeimet. Alighanem a benned végbement változások iránt is színvakon kissé...

EDIT Hogy megjelenek és megmagyarázom?

SÁNDOR Hogy majd beszámolsz. Mint annak idején az elegáns bajuszú doktorkádról is.

EDIT (*máris vidáman*) Igaz is, a doktorka! Aki még tetszett is volna...

SÁNDOR Mégis meggyötörted. Csak mert a biztos egzisztencia reményében jónyád próbálta meg rád varrni...

EDIT És mert valami számító ravaszsgot vettem észre a tekintetében.

SÁNDOR Hátha képzelted csak. Azt is az anyád miatt.

EDIT Benne is volt. Az ellenállhatatlansága biztos tudatával párosulva... És hát az „egzisztenciát” akartam meggyötörni benne mindenekeelőtt.

SÁNDOR Ez is tetszett meg a legjobban a történetedben. Ezért is emeltem benne ezt a mozzanatot, mikor megírtam. Még ha nem is biztos, hogy...

EDIT Minden úgy volt, ahogy megírtad. — Annyi mindent megírtál rólam...

SÁNDOR Még a kiskatonádat is. Egyebek mellett.

EDIT Pedig azt nehezen tudtad megbocsátani.

SÁNDOR Ez azért túlzás. Mindig is igyekeztem ahhoz tartani magam, hogy nem tartozunk egymásnak számadással. Más a beszámoló. Ezt sem vártam el, csak számítottam rá.

EDIT Mégis úgy néztlél rám, mint valami bakaringyóra. Pedig az egy kedves fiú volt, csak éppen egyenruhában.

SÁNDOR Amire én azért vagyok allergiás, mert az egyenlelket látom alatta... De azért inkább csak mulattam rajta. Főleg, mikor ott állt az utcán. Andersen ólomkatonájának rendíthetlenségével, de mégsem féllábon. Vagy talán mégis, kínjában. Képtelenül rá, hogy belépjen. Csak mert ott látta a kocsimat vesztgelni.

EDIT (*szándékoltan vidám emlékezéssel*) Persze! Mert egyszer már összefutottatok. Én meg úgy mutattalak be, mint egy barátomat, nem is, mint egy „volt udvarlómát”. Úgyhogy mikor ismét ott látta a kocsidat... (*Felnevet.*) Ugyan, mi mást is hihetett volna... De azért rendes voltál. Meg se próbáltál lefeküdni velem. Amíg ő volt, egyszer sem...

SÁNDOR Megpróbáltam tisztelni az érzéseidet.

EDIT Megelégedtlél a „lelkemmel”. Így mondtad, hangsúlyozottan idézőjelben.

SÁNDOR De hozzátettem, hogy „egyelőre”. Mert azért számítottam rád... (*Kissé elkomolyodva.*) Pedig mintha akkor kezdtlél volna szökni előlem. Nyilván, mert túlságosan megérezted a számításomat.

EDIT (*színtén elgondolkodva*) Lehetséges... Mindenesetre, amikor vége lett, valahogy nem volt kedvem a történeteket veled élvezetbolcolni. Alighanem ezért választottam a nyüzsgést helyetted.

SÁNDOR Bulikkal helyettesítettlél, szinte a tinédzserségedbe visszacsúsztva...

EDIT De azért levélben beszámoltam mindenről...

SÁNDOR Ezért is tudtam megírni a katonás történetedet. Job-

ban mondva a szakításodat az akkor már civille visszavedlett katonáddal. A „meddő várakozás” perceit, ahogy a telefonveszeke-
dést követően már tudod, hogy nem jön, mégis az érkezését re-
méled. Majd ahogy eljutsz a bizonyosságig... Szóval ilyenféle
sztorikkal érdemeltem a kritikától olyanféle zöldségeket, hogy „a
női lélek elmélyült ábrázolója”...

EDIT (*játékos szemrehányással*) Te élődsi, te. Belőlem éltél.

SÁNDOR Talán, mert önmagamból nem merem. Nem bíztam
eléggé a démonaimban. Később meg talán bosszúból is, amiért
már csak a nyersanyagszállítóm voltál... De hát te engedted át
az anyagot nekem.

EDIT (*ugyanúgy*) Így kiszipolyozni az embert. Hát szabad ilyen?

SÁNDOR A művészetben és a szerelemben mindent szabad.

EDIT Biztos vagy ebben?

SÁNDOR Tökéletesen. Mind agyonszabályozottabb világunkban
a szabadság utolsó rezervátumát ez a kettő jelenti... Csak hát
attól félek, te már nem is érted ezt.

EDIT És hogyha mégis...?

SÁNDOR Kicsit azért remélem...

EDIT Hogy valami még maradt a lázadásomból?

SÁNDOR Abból, amit — remélem — nemcsak én láttam ben-
ned. A „korlátokat nem tűrő nőiesség” lázadásának lobogását —
a „korosodó férfiszememmel”... De hát végeredményben most itt
vagy mellettem. (*Athatóan néz rá, majd váratlanul keményen.*)
Mért vagy itt, mondd! Mért vagy itt? Erre válaszolj!

EDIT (*ellágyultan, már-már elcsukló hangon*) Mert... (*Hirte-
len felkelve Sándor mellől, eltávolodik.*) Sándor, miért mindig ró-
lam beszélünk? Miért én vagyok csak szüntelenül terítéken, te meg
magadról semmit se mondasz. Ezt is például, hogy közben elváltál,
ezt is szinte véletlenül... (*Váratlanul játékosan.*) Mert ez, még ha
az egészet darabnak vesszük is, kissé zavaró aránytalanság. Akár a
szakértelmed is észrevehetné.

SÁNDOR (*kelletlenül*) De hát... Nem tudom, mit is mondhat-
nék. Azonkívül, hogy élvezem a visszanyert szabadságomat.

EDIT (*látszólag tárgyilagosan*) Ha élvezed, minden rendben van.

SÁNDOR Jobb lenne persze, ha okosan fel is tudnám hasz-
nálni.

EDIT (*kicsit érdesen*) Azt hittem okosan élsz a szabadsággal.

SÁNDOR Eddig sajnos csak részben sikerült. Egy-két dolgot
talán... (*Hirtelen nekilendülve.*) De hát a fenébe is, valami mást

szeretnék. Mert úgy érzem, másképp is lehetne írni erről a mucsai menanzsériáról itt körülöttünk. Egyszerre több kíméletlenséggel és több megértéssel. És ha kell, hát az asztalfióknak. De egyelőre úgy látszik, meg kell szoknom, hogy nincs a közelemben senki, aki elsősorban megélhetési forrást lát bennem. Mert ha éppen az okaimra vagy kíváncsi, hát valamennyi közt ez volt döntő, ezért választottam a magányt. Amit egy ideig remélhetőleg képes leszek még függetlenségnek és szabadságnak érezni. Mert Irén, még ha sok mindent meg is értett és meg is „bocsátott”, éppen ezt, éppen ezt nem... (*Egyfajta tehetetlen megértéssel.*) De hát kívánhatom-e bárkitől is, aki *van*, hogy csak akkor *legyen*, amikor kell és szűnjön meg, valahányszor én... Egyszóval az én „elvárásaim” enyhén szólva is épp elég bonyolultak ahhoz, hogy azokból, feltéve, hogy nem szent, minden elképzelhető élettársnak előbb-utóbb elege legyen. (*Újra szúrósan nézi a lányt, röviden fölnevet, majd kissé komolytalan felhanggal, de egyben bujkáló kegyetlenséggel.*) Lehet, hogy nevetségesnek találod az észbejutásomat, de hát az időnkénti észrevétlenné válásnak ebben a szerepében még téged se nagyon tudlak elképzelni magamnak. Te, aki annyira felfokozottan szeretsz létezni...

EDIT (*erőltetett könnyedséggel, amitől az egész játékba megy át*) Na és? Legfeljebb, amíg szüneteltetni kívánsz, az ügyeletes szeretőmmel foglalkozom majd.

SÁNDOR (*veszi a lapot*) Csakugyan, miért ne? Akárcsak Alba hercegnő az éppen soros torreadórával Goya mellett.

EDIT Akiról a Meztelen mayát festette?

SÁNDOR A felöltözöttet is. Mind a kettőt.

EDIT Ez azért biceg egy kicsit, Sándor. Alba hercegnőnek Goya a szeretője volt.

SÁNDOR A főszeretője. Mellékszeretői a váltakozó torreadórok. Na és volt egy Alba herceg is. De ő műkedvelőként gondolkázott, illetve baritonozott. Vagy viola da gambán játszott, már nem is tudom... Legalábbis amíg az isteni Cayetana, mármint a hercegnő, meg nem mérgezte. Lehetséges, hogy csak a rágalom szerint, bár az inkvizíció emellett még boszorkánysággal is vádolta. De később mindkét vádat elejtették, mindent elkentek.

EDIT És Goya? Úgy tudom, ő nő is volt.

SÁNDOR Egy rakás gyerek apja is még. Emellett akkor már elég testes is, bácsis külsejű.

EDIT De a démonai megvoltak.

SÁNDOR Neki aztán meg. Még a pocakjával együtt is örömet vállalnám őket... Különben gondoltam már rá, hogy Goyáról és a hercegnőről írok darabot. Valahogy a kettőnk... „barátságát” is belevetítve. Egyszer el is kezdtem, de...

EDIT Tényleg? Érdemes lenne... Úgyhogy... (*Előkelő hölgy testtartását veszi föl, úgy lépked, mintha uszályos ruhában járna, kezét csókra nyújtva Sándor felé közelít.*) Ó señor Goya, kedves maestro...

SÁNDOR Hódolatom, hercegnő... (*A lány kinyújtott keze fölé hajolva féltérdre ereszkedik.*) Oly rég várok e pillanatra, oly régen láttam...

EDIT Én is önt, maestro, kedves barátom...

SÁNDOR Ez csak önön múlt, hercegnő. Hiszen, amint jól tudja, én bármely pillanatban kész vagyok a ruhája szegélyét is ajkaimmal illetni.

EDIT Na de kedves barátom... Álljon föl inkább...

SÁNDOR (*térdelő helyzetben maradva átöleli, arcát hozzászorítja*) Engedje meg legalázatosabb szolgájának, hogy így maradhasson...

EDIT (*miközben a férfi fejét magához húzza*) Amennyiben ez önnek örömet okoz... De hát kedves és szeretett barátom, meséljen magáról közben. Hogy érzi magát, min dolgozik most?

SÁNDOR Rémképek gyötörnek, hercegnő. Éjszakánként denevérszárnyú démonokról álmodom...

EDIT Ó, már megint, maestro?...

SÁNDOR Még mindig, hercegnő... Éjszakáról éjszakára csoportosan rohannak meg a démonaim, bár én igyekszem kifogni rajtuk. Felébredve gyertyát gyújtok, lerajzolom, megfestem őket. Meg a boszorkányok seregét is holdtöltek a boszorkányhegyen — mert álomban oda is ellátogatok. Csupa rémségesen töpördött vénasszony, egyedül ön szép és fiatal köztük...

EDIT (*ingerlő nevetéssel*) Ugyan már, Don Francisco, mondhatom, szép helyekre visz magával álmában... De hát mi történt önnel? Miért ezek a szörnyű rémálmodok?

SÁNDOR A legutóbbi autodafé, Cayetana. Mintha ma is lát-nám még a máglyák fényét. És az égett hús szagát is egyre érzem még.

EDIT Attól tartok, ön túl érzékeny, kedvesem. Nem kellett volna végignéznie.

SÁNDOR Téved, hercegnő. Nekem mindent látnom kell. Az a dol-

gom, hogy mindent megörökítsek. Akár körülöttem, akár bennem van. És hát ami az eretnekek máglyáit illeti, ön is tudja, hogy azok közé tartozom, akiknek az efféle kötelező végignézni. Ha netán távol maradnék, karhatalommal is odavinnének. Egyéb szankciókról nem is beszélve... De azért örvendetes hírekről is beszámolhatok: megrendelést kaptam a királyi család lefestésére.

EDIT De hiszen ez pompás, maestro. Hiszem is, hogy kitesz magáért...

SÁNDOR Remélem, hogy nem vallok szégyent — „lefestem” őket. Úgy lefestem őket, de úgy, hogy az utókor csodálkozni fog, amiért ép bőrrel meg tudtam úszni. Mindenesetre az ön halálos ellenségét, a királynét fogom a leginkább kíméletlen őszinteséggel jellemezni. Tekintse ezt olthatatlan rajongásom újabb jelének.

EDIT Köszönöm, kedves Francisco. De azért legyen óvatos... Hiszen épp az imént emlegette a Szent Hívatalt. Még mindig zaklatják?

SÁNDOR A már említett meghívásuktól eltekintve nem. De nyilván szemmel tartanak. Egyes szabadgondolkodó körökkel való kapcsolataim miatt ellenőrzik a postámat, és valószínűleg a telefonomat is lehallgatják... De hát a múlt tüskéi, Cayetana, nemcsak ő, én se tudom megbocsátani — legkevésbé az önhitt és tévedhetetlen butaságot nem. Higgye el, hogy semmi sem elviselhetlenebb, mint az igazhitűség... Úgyhogy ha ön nem lenne, drága Cayetana, alighanem rég elhagytam volna már ezt az egyedül üdvözítően katolikus országot, s túl lennék már a Pireneusok lánacán.

EDIT Don Francisco, mit nem mond, kedves...

SÁNDOR Igen, Cayetana, igen... De hát ön nekem az istennőm, a káprázatom! A tébolyom, az elmebajom... Még ha ideje sincs már a számomra. Mert mostanában vétkesen elhanyagolja öreg barátját...

EDIT Francisco, kedvesem, ne legyen igazságtalan. Tudja jól, hogy gondolatban szüntelenül önnel vagyok csak.

SÁNDOR Tudom, hercegnő, tudom. Bizonyára még olyankor is, amikor az arénák acélos testű és párdücléptű hőseinek valamelyike karnyújtásnyira van csupán öntől. Vagy még annál is közelebb talán.

EDIT (*felnevetve*) Ó, azok, maestro... Testek csak, semmi egyebek.

SÁNDOR Ettől én még szenvedhetek miattuk, Cayetana... Csakugyan semmi egyebek?

EDIT Pompás állatok csak, higgye el nekem. Alig különböznek azoknál, amelyek a pengéiktől átszúrva az aréna homokján fekvé maradnak. És egymástól is alig térnek el, bármelyikük képes a másik helyébe lépni.

SÁNDOR De mintha nem is csak egymást helyettesítenék, hanem engem is, Cayetana — úgyhogy nekem lassan már csak a démonaim maradnak. Velük viaskodhatom kedvemre, mialatt ön másokkal mulat. Egyiknek a nehezebb, másiknak a kellemesebb rész...

EDIT (*hirtelen fellobbanó indulattal hátralépve*) Maestro, ezt a hangot megtiltom!

SÁNDOR (*felállva, nem egészen tiszteletlenül, de változatlanul gúnyval*) Amennyiben megbántottam volna, úgy bocsánatért esedezem, hercegnő. De azért bátorodom emlékeztetni rá, hogy önnek, kedvesem, aki az olcsó tavernákban mért tömlőízű bor különleges aromáját is képes értékelni, és aki a nép egyszerű leányainak öltözékében gyakran látogatja a madridi külvárosok sikátorait, önnek, Cayetana, nem szabadna neheztelnie ezért a hangért. Éppen mert az alsóbb néposztályok enyhén fokhagymaszagú örömei iránt sem érzéketlen egészen. Úgyhogy, ha az igazságot egy paraszti származású piktör szájából kissé nyersen, de mégis pallérozott modorban hallja... De ha mindenképpen ragaszkodik hozzá, hogy illő formában megkövessem...

EDIT (*újra közelebb lépve hozzá*) Ó, hallgasson, maestro! Vegye úgy, hogy megkövetett. Önnek máris megbocsátottam, amit egyedül önnek tudok megbocsátani. Még a megbocsáthatatlant is — éppen a telitalálatáért... De hát, Francisco, kedves, ön mindig is megértett engem. Tudja, mennyire fékezhetetlen vagyok, mennyire kényes a szabadságomra...

SÁNDOR Tudom, és ezért is istenítem. Azért, ahogyan a szabadságát megvalósítja. Itt az inkvizíció sötétségének közvetlen szomszédságában. Ezért vált a szememben a szabadság, sőt, bocsásón meg még ezért is, a korlátokat nem tűrő zabolátlanság jelképé is egyben... (*Kissé tűnődve.*) Különös dolog ez, nem gondolja? Hogy ami a művészetemben valóban művészet is, azt mindenekelőtt két dolog határozza meg. Vagy inkább a viszonyom a kettőhöz. Az egyik az inkvizíció a démoni sötétségével, a másik ön, drága Cayetana, a ragyogásával és a szabadságával — még

ha ebbe a szabadságba a bikák acélizmú legyőzői is beletartoznak. Ez a kettő együtt, Cayetana, ez a kettő szabadítja el a démonaimat. Meg míg az elsőt egyértelműen gyűlölöm, a másik iránti imádatomról ez az egyértelműség már nem mondható el.

EDIT Eszerint egy kicsit gyűlöl is, ugye?

SÁNDOR Csak amennyire a szabadság után áhítózó a szabadság birtokosát gyűlölni szokta. Irigységgel és féltékenységgel a csodálat mellett. Ugye megérti, mire gondolok?

EDIT Megértem, de... Ne gyűlöljön, Francisco, kérem... (*Bizonyos szomorúsággal.*) Ne gyűlöljön, mert ha nem lenne meg bennem mindaz, amit olykor gyűlöletesnek érez, bizonyára a szeretnivalót se találhatná meg bennem. Főleg ne az acélkemény! állataim miatt érezzen gyűlöletesnek — ne bántson, úgysem élek sokáig. (*Hirtelen élénkre váltva.*) És hát gondolja meg, kedves maestro! Ha én önt csakugyan annyiszor boldogítanám a jelenlétemmel, ahányszor azt ön ilyen kivételes pillanatokban óhajtáná, ennek csak a művészete látná kárát. (*Felbugyborékoló nevetéssel, most már komédiázva.*) Ne is tiltakozzék, maestro, könyörgöm, ne tiltakozzék. Inkább higgye el, kedves jó maestróm, ha én minden időmet önnel tölténém, hamarosan a pokolba kívánná az isteni Cayetanáját, vagy legalábbis a torreadorai karjába... Mert én elégetném önt, drága maestróm! Szénné perzselném, füstté és hamuvá válna mellettem...

SÁNDOR El tudok képzelni rosszabb máglyahalált is.

EDIT De én becsülöm önt, tisztelem és szeretem. Sőt még félttem is. És jó szeretnék lenni önhöz, maestro, ha senki máshoz nem is, de önhöz igen, nem szeretnék a máglyája lenni. Akkor már inkább az inkvizíció, amelyet „egyértelműen” gyűlöl... (*Elakad, úgy néz Sándorra, mintha a sűgását várná.*)

SÁNDOR (*kis csend után*) Ha azt kérdezed, hogy van tovább, hát sehogy. Eddig készült el. Vagy másfél éve, azóta rá se néztem.

EDIT Értem, de mégis mi történt? Goyával és a hercegnővel. Hogyan fejeződött be a regényük?

SÁNDOR Úgy hogy a hercegnő valóban nem élt sokáig. Valószínűleg a királyné keze volt a dologban.

EDIT És Goya? Hogyan viselte el az elvesztését?

SÁNDOR Nyilván nem könnyen. Később valóban Franciaországba szökött az inkvizíció elől. Bordeaux-ban élt késő öregségéig. Vándorköszörűsöket és fejlányokat festett.

EDIT Tényleg meg kellene írnod ezt a darabot. Miért nem írod meg?

SÁNDOR Kötve hiszem, hogy elbírnék Goya démonaival.

EDIT (*előbbi gyengédsége nélkül már, inkább keményen*) Mért nem bízol jobban a démonaidban? (*Gúnyjal is már.*) Most, hogy szabad vagy? ... (*Kezével csúfolódva szárnyverdesést utánoz.*) Mint a madár, olyan szabad vagy!

SÁNDOR (*csak azért is, rájátszva*) De még mennyire, hogy az vagyok! Úgy bizony, máris repülök! (*Két karjával most ő kezd csapkodni, majd futva elindul az asztal körül.*) Ez az, látod, repülök! Próbálg követni! ...

EDIT (*szintén „repülve” utána indul*) Máris követlek ...

SÁNDOR (*futás közben*) Ugye, nem is rossz? ... Repülünk, Edit ...

EDIT (*ugyanúgy*) Repülünk, igen ... Repülök, veled repülök ...

SÁNDOR (*fokozva az iramot*) Gyorsabban, gyorsabban! Így! ... Érzed a szelet? ... Ugye, csodásnak érzed?

EDIT Csodásnak, de nem csodálkozom ... Hiszen azért vagyok itt ... Ezért a felfüggesztés is ...

SÁNDOR Eszerint a felfüggesztett jegyesség felfüggesztett rab-ság is egyben? ...

EDIT Minden szabadság az, nem gondolod? ...

SÁNDOR Ez szép volt, Edit ... Látom, tudsz még követni. Csak bízz a szárnyaidban. Ugye, bírják még a szárnyaid?

EDIT Bírják, persze hogy bírják ...

SÁNDOR (*hirtelen lefékezve visszafordul*) De azért megpihenhetünk ... (*Mintán a lány nekifutott.*) Vegyük úgy, hogy landoltál. Vagy inkább (*bizonyos éllel*) révbe futottál.

EDIT (*fejét Sándor vállán nyugtatva*) Hagyd a „révet” most ...

SÁNDOR Nem arról a révről beszélek. Nem a véglegesről — hanem a magam átmeneti révéről. Ahol csak üzemanyagot tankolsz. Hogy utána továbbhajózhass. Vissza a szárazdokkba.

EDIT Arról, ami „tovább” van, ne is beszélj most ...

SÁNDOR Pedig én arra készülök. Mert sok mindent nem kérdeztem még. Talpig fehérben leszel?

EDIT Teljes szerelésben, úgy, ahogy dukál. Fátyol, koszorú, úgy viszik majd utánam az uszályomat. Szép leszek, majd meglátod, képet is küldök.

SÁNDOR Kősz. Berámáztatom, és a falra akasztom.

EDIT Akkorát nem kapsz.

SÁNDOR Akkor megnagyítottam. Legalább negyvenszer húszra. Ég lesz?

EDIT Olyan utálatos vagy. Pedig én komolyan gondoltam ezt.

SÁNDOR Én is komolyan.

EDIT És? Hová akasztasz? A bumerángod közelébe? A barátod mellé?

SÁNDOR Annál azért jobbat érdemelsz. Még a „lakadalom” ellenére is. Vagy az elmarad?

EDIT Dehogy marad, komplett cirkusz lesz.

SÁNDOR Eszem-izommal, vendégsereggel? (*Egyre számonkérőbbben.*)

EDIT Cigánybandával.

SÁNDOR Násznaggyal, menyasszonytáncossal?

EDIT Koszorúslányokkal és -legényekkel.

SÁNDOR Újasszony-avatással, piroskendős beöltözéssel?

EDIT Babosruhában leszek. Tűzről fogok pattanni. — Nagyon rossz vagy kicsit csak?

SÁNDOR Egészen az. — Persze a szülei lelkén szárad...?

EDIT Nem adnák egy vak lóért.

SÁNDOR Gondoltam. Bármennyire is madarat lehetne fogatni különben velük. Persze, az egyszülött fiú, a drágálatos csemete... (*Hirtelen indulattal.*) De hát az istenit, Edit, ezt azért sehogy sem értem!

EDIT Tudom... De mit nem értesz?

SÁNDOR Úgyszólván semmit. Mert még ha elfogadom is ezt szerelemnek, azért egy valamirevaló szerelem is áll valamiből. Szerkezete van, felépítése. És vannak okai is... Vagy te nem így gondold?

EDIT (*pillanatnyi csend után*) Az a bajod, hogy mindent az agyaddal akarsz érteni...

SÁNDOR Én azzal szoktam... És erről a hibámról nem kívánok leszokni. Ezért nem mondok le a válaszodról sem. (*Gyengédében, de kissé a „megjátszott megértés” mosolyával is.*) Próbálj gondolkodni. És szavakat is találni a válaszodhoz.

EDIT (*újra egy kis csend után*) Nem tudom... Talán mert belém kapaszkodott és...

SÁNDOR Mint valami mentőövbe, ugye? És te kötelezőnek érezted, hogy az legyél a számára?

EDIT Talán mert ő is mentőövem lett...

SÁNDOR (*a gúny ellenére, továbbra is bizonyos gyengédséggel*)

Közel áll ahhoz, hogy megható legyen... És ezenkívül? Az is, hogy „ki szüli meg a gyermekeimet?”. Mert ezt ismerem nálad.

EDIT Úgy tudom, ez téged sohase bántott...

SÁNDOR Ha az ember a fejébe vette, hogy produkálhat, a reprodukció könnyen zavaró lehet... De hát te, ha akartál is valamit...

EDIT Annyira „mindent”, hogy az szinte semmi se volt már... (Közel áll a síráshoz, aztán hirtelen átváltással.) Hanem azért volna egy javaslatom, Sándor, ha meghallgatnád. Ha már a jegyeségemet így felfüggesztettük, nem kellene ezt a témát is felfüggeszteniünk?

SÁNDOR Érthető kérés...

EDIT Ma estére legalább... És hát a darabunk második része hátra van még. Most meg a szünethez közeledünk már.

SÁNDOR Igazad van... De akkor most mi következzen?... (Egyszerre élénken.) Sok töprengésre nincs idő, mert a játéknak itt most peregnie kell. (Sietve a lemezes szekrényke felé indulva.) Talán egy lemezt, jobb híján, mentőötletként...

EDIT (kapva rajta) Rendben, de előbb... (Gyorsan az asztalhoz ugrik, mindkét pohárba tölt, akár ki is locsolhatja az italt egy kicsit, majd Sándort meg sem várva, fölhajtja a magáét; innen kezdve további utasításig lázas ritmusban.)

SÁNDOR (szintén bedönti a magáét, majd máris a lemezek közt matarva) Táncolhatnánk is.

EDIT Persze, úgy is gondoltam.

SÁNDOR (türelmetlenül turkálva) Azt hiszem, egy jó tangó is hatásos lenne. Mert ilyenkor a giccs megengedett, sőt kötelező is.

EDIT Pontosan. És hát a nosztalgia...

SÁNDOR Az ám, hazám! Elvégre vagy nosztalgia vagy kalaposinas... (Elindítja a zenét, szertartásos komikummal meghajol, majd táncolni kezdenek: amúgy „varietésan”, hirtelen rántásokkal; a szám lejártá után kicsit mintha mindketten szédülnének, Edit nekitántorodik Sándornak.) Na mi az? Csak nem szédülsz nekem?

EDIT (kicsit spicces is lehet, de nem ez a lényeg) De igen... És, sajnos, „neked”...

SÁNDOR (két vállánál fogva eltartja magától, áthatóan néz rá) Azt hittem, akarsz szédülni.

EDIT Akarok, de...

SÁNDOR Azt hittem, mindenestül benne vagy ebben a felfüggesztésben.

EDIT Benne, de... mi ez az egész...?

SÁNDOR Ha mindenáron nevet akarsz neki találni, tekintsd a búcsúdnak talán.

EDIT A „legénybúcsúmnak”?

SÁNDOR A leánybúcsúdnak.

EDIT Jó. Legyen a „leánybúcsúm”.

SÁNDOR Következtesen a nőemancipáció talaján állva ezt minden idézőjelet idéző mellélgöngye nélkül kéne mondanod. Próbáld még egyszer.

EDIT *(az előbbinél természetesebb hangon)* Legyen a leánybúcsúm. Így már megfelel? Vagy még gyakorolnom kell?

SÁNDOR Valamivel jobb. De még gyakorolnod kell.

EDIT Jó. A kedvedért gyakorolom majd.

SÁNDOR Csak a „kedvemért”? Csak mert nekem így tetszik?

EDIT Mert neked így tetszik. Mert te... De hát ki vagy te, hogy így... Ki vagy te tulajdonképpen?

SÁNDOR Úgy látszik, vagyok annyira egyedi példány, hogy valószínűtlen legyek. De mondhatom lélekkufárnak is magamat.

EDIT Gondolod, hogy elég magyarázat ez?

SÁNDOR Jókor keresel magyarázatot.

EDIT Nekem is lehetnek hirtelen támadt józan pillanataim, nem gondolod? Még akár most is. Amikor meg szeretném érteni, hogy...

SÁNDOR Most én kérlek rá, hogy ne az agyaddal... Mert ha arra vagy kíváncsi, hogy miért más még a bőröd illata is attól, hogy az alig kimondott gondolatomat is folytatni tudod, hát... De ha megelégszel egy szakkifejezéssel, hát tessék: a profi lélekbúvárok az ilyesmit raportnak hívják. Rokona a szerelemnek, de mégsem egészen az — több is, kevesebb is egyszerre. Vagy ez sem nyugtat meg?

EDIT De igen, tökéletesen, úgyhogy engedj el. Engedj el, kérlek... Egy pillanatra csak, te majom, a megfelelő felvonásvég kedvéért... *(Mután Sándor elengedte, hátralépve vigyázzba vágja magát, s katonásan tiszteleg.)* Alázatosan jelentem, raportra készen állok! *(Atölelik egymást, a világitás kialszik.)*

(A második, befejező részt következő számunkban közöljük)

TÉL.

BRANKO ČOPIĆ

Az első hó. Selymesen és részegen himbálózik a levegőben a sűrű, fehér hófüggöny és teríti leplevel a dermedt tájékat. A rajokban ejtőernyőző pelyhek homályba vonták és leszűkítették a látóhatárt, beleivódtak minden hangba, s most a fülekben szüntelenül a fehér, téli csönd döngicsél, az embernek kedve támad, hogy mindenféle zöldeket beszéljen vagy összevissza ordibáljon. Föltámad a nehéz föld, és nyugalmas méltósággal hajózik a ködben.

Margita egymagában üldögél kicsiny szobája ablakánál. Az üvegen keresztül csak az országút egy már megfehéredett és sima darabját látja; azon túl a gyümölcsös fái homálylanak elmosódottan, mintegy az ámos messzeségbe enyésznek. Arcát a hideg, sima üvegre szorítva, Margita hosszan elmereng, mint aki várja, hogy legalább valami mozduljon a havas, halotti pusztaságban. Amikor pedig odakint semmi sem váltja fel az egykedvű mozdulatlanságot, s a szem belefárad a szállongó hópelyhek monotoníájába, a lány, felsóhajtva, egy pillanatra lehunyja a szemét, és elfordul az ablaktól. Most a szoba belseje tárul elébe a kopott fabútor téliesen ölmos fényével. Harsogó, vidám színeivel az ágyterítő még a nyárra emlékeztet, de hiába, nem tud örömet varázsolni a csendes lányszobába. Margita mindannyiszor, amikor elfordul az ablaktól és körülkordozza tekintetét a szobán, mintha álmából ébredne. A kinti világ adta egy fáradt, téli álom és köd; sehol semmi, csak ez a hallgatag szobája meg a szomorúság, amely lassan, súlyosdadan emelkedik a torka felé, és megöli az öröm utolsó szikráját is. Legalább alaposan kibőghetné magát.

Ilyen sivár és szomorú egy szegény lány vasárnapja.

Reggel óta havazik; s dél van már, mégsem sötétlik lábnyom az

országúton. A széles kocsit egyszerűen mintha eltűnt volna titokzatos kanyarulataival, amelyek mindig valami rendkívülivel, csodással kecsegtettek. A környező hegyek, amelyek tegnapig még szürkén komorkodtak, hangtalanul süppednek a fehér pusztaságba, akárcsak a már régóta ködsipkás, távoli hegység is. Ez a lengeteg havas csönd egybemossa a tárgyakat, eseményeket, embereket. Végül is a hópehely örökös, nesztelen pilinkézésébe torkollik ezen a világon minden. A néptelen havas messzeségbe révült lány felrebben merengéséből, s csak egy erőfeszítéssel tudja összeszedni gondolatait.

— Tegnap szombat volt... Szombat... A patakra tereltem a jószágot, s két legény kiabált nekem valamit az erdő széléről, és nevetgélt... A szemtelenjei, isten tudja, miként beszéltek... Holnap pedig megint hétfő lesz; malacot vágunk... Igen, malacot vágunk, mert már télbe fordul az idő...

Ez a két esemény, az egyik, amely elmúlt, s a másik, amelyik még várat magára, csupán ez magasodik ki a havas nirvánából, és tanúsítja, hogy van még itt élet, s hogy őt, édesanyjának már régen eladósorba került, egyetlen lányát, Margita Maričičnak hívják. Mégsem álom tehát mindez.

Vidám lármával két gyerek szaladt ki az országútra, bátyjának a gyerekei, két nyugtalan folt a havon, és az út túlsó felén, a cseresznyefa alatt, nekiálltak „vasat” állítani a madaraknak. Nagy szuszogva munkálkodnak, majd amikor elszelnek, vissza a házba, egymást keresztező és a sűrű hóföregtetben bájosan esetlen, apró nyuszinyomok maradnak utánuk. A behavazott fa tövében ott lapul a csapda. A csalétek egy fél cső aranysárga kukorica. Magára hagyottan kiabál és csalogatja a verebeket meg a cinkéket.

A gyerekek ügyeskedése Margitát is elszórakoztatta egy darabig, majd azután akaratlanul az útkereszteződés felé siklott a tekintete. Kendszerint itt verődnek össze az alvégi legények, s innen indulnak pitvarolni.

S már dél is elmúlt, egykettőre vége a rövid téli napnak, és hozzá senki sem tér be. Az országútnak az a leágazása, amelyik az útkereszteződéstől a házukhoz vezet, néptelen, és be van havazva. Hát, feléje se néz senki...

*Az én ökröm jól búzza a kocsit,
Jó az asszony, ha verik egy kicsit...*

A lány reszketve felegyenesedik, s a csukott ablak mögött fülel. A dal a sarok felől hallatszik; meglehet, errefelé tartanak.

De nem. A nótázás mindinkább távolodik, és elvész a messzeségben, mintha lassan bár, de kérlelhetetlenül elnyelte volna a fehér, téli csend. A lány végül már csak a saját nyugtalan szívverését hallja.

— Elmentek.

— Elmentek — ismételte meg leejtett karokkal és takarodót fújva. A szíve most pici, vergődő húsdarab, s ő annyira tehetetlen ebben a szomorú magányában.

A vas körül kíváncsi madarak sürgölődnek, s egy fokkal mindjárt vidámabbra fordul a világ.

A cseresznyefa tövében a csapóvas hirtelen nagyot ugrott, és elfordult. A madársereglet szétrebbent. Margita gyerekes izgalommal tapadt az ablakhoz. A csapda vasában kisebbfajta szürke madár, talán veréb vagy izgó-mozgó cinke verdesett szárnyával, de nem sokáig.

A gyerekek már megfélekeztek a csapdáról, visítózásuk valahonnan a gyümölcsös végéből hallatszott. Margita, felsőkabát nélkül, kirohant a házból, odafutott a cseresznyefához, s a csapóvas fölé hajolt, amely belefordult a hóba. Egy kinyúlt cinke hevert benne. Nem élt már.

Újból sűrűn havazni kezdett, a könnyesen öltözött lány pedig ott állt a cseresznyefa mellett a kimúlt madárral a kezében. Azzal a titkos reménnyel futott ide, hogy megfogja és megtartja magának a fürge kis jószágot, hogy aztán odabent, a szobában, majd titkon az arcához szorítja a meleg tollpamatot. Ha a madár ott lenne a szobában, talán elfoszlana az a rideg, süket csend, s újból visszatérne gyerekkorának tele, a szánkázás, a verebek, a gyümölcsösben ritkán megszólaló szajkómadarak és a farkasokról szóló, esti rémesék tele...

A madár, görcsbe szorítva kis karmocskáit, megmeredt, és mint ha mind nagyobb súllyal nehezedne a lány tenyerére. Margita, kelleltenül, a hóba ejtette, majd amikor érezte, hogy a vállán olvad, megborzongott a hidegtől, s báván, szomorúság nélkül, visszafordult a házba...

A hallgatag ég meg a végtelen föld fenséges nyugalmában, miközben ez a vén golyóbis részegen dülöngélt a láthatatlan csillagok út-

ján, a hó leterítette leplével a hegyeket, a háztetőket, a fákat és a gyerekek elmés csapdáját, amelyet ottfelejtettek az út mellett.

A két madarász valahol a kertben hangolt. Valahányszor felcsilingelt a nevetésük, úgy tetszett, szaporábban és vidámabban esik a hó.

BORBÉLY János fordítása

MAJOMÉV*

BRASNYÓ ISTVÁN

Most borongós tavaszi szél fújt — álmodja majd másvalaki sokára —, és az úton senkivel sem igen lehetett ilyenkor találkozni, mert itt az év jó, ha a nyár derekára elkezdődhet, és gyorsan ki is lobban, az utolsó fecskék szárnyán. Ez idő alatt zajlik le minden említésre méltó, miután a havak elolvadnak, és a vizek is csillapodnak, majd az erdő alatt megszólal a kakukk, zöld, zöld a hangja, s mire a kakukkszóra rákapna a szajkó és a sárgarigó, vége az aratásnak is, csak a tarló aranylik a nyomában, meg az aszott szemek hullanak át a rostán. Utána már elborul az álom, a hegyélen a hajnalt a köd kezdi fojtogatni, s ahol megritkulnak a fák, csönd feszül a törzsek között, akár a fakítatlan vászon, amelyet csak ezután szőnek majd, ha a hideg közelebb húzódik a tűzhöz és a szürke füstön már csupán a vetélő halad át, és a nap fénye alig megkülönböztethető a holdvilágtól. Az apró, fázós lovak ugyanezen az úton haladnak, a szél már bele-belekap bozontos sörényükbe, keskeny, vasalt patájuk csattog a köveken, és a hajcsárok hangja az elienkező irányba sodródik. Terhük ugyanolyan súlyos, mint idefelé, tulajdonképpen csak ezután szolgálják meg a hasznót, ha majd lefelé kanyarog alattuk az ösvény, és a magasból már látni lehet a tenger szürke vizét, enyhe viharban, a cédrusok alatt a temetőnél, ahol a partra kanyarodik az út az ólmos virradatban. De az, aki most vagy talán napokkal előbb elindult, nem is ábrándozhat erről, nyers vidék területén elötte, szokatlan a szemnek, mindenütt alacsony cserjék, kecskén és számaron kívül más aligha élne meg rajta. Hogy önszántából vágott-e az útnak, az éppolyan mellékes, mint mások

* Részlet a Forum Könyvkiadó 1983. évi pályázatának első díjával jutalmazott regényből.

számára az, hogy megérkezik-e valaha is oda, ahová indult, nemigen hagyott maga után semmi elvárnivalót, sem űrt.

Ment.

A falvak előtt olykor huzamosabban időzött valami magaslaton, s a tornyukat nézte — ezek a tornyok sokáig kísértének majd utóbb, mint a legfontosabbnak számító üzenet, s többen a keresésükre is indulnak, mindhiába —, ám a kőből nem tudott kiolvasni semmi jelentőset, nem értette a kő nyelvét, mint építményét, sem közelebről nézve a beléje vésett jeleket, úgyhogy szinte vakon ment el mellettük; öltözéke hamarosan elütött az erre lakókéttől, akik már a szavakat is más fekvésben ejtették, de az idő nem várt, sietnie kellett, a cserjék felől lombokban közeledett felé a nyár, ha kelt a nap, már úton volt, és este csak sötétedés után tért nyugovóra ott, ahol befogadták, s étellel kínálták, marasztalták, hiszen józan ésszel mérve hová is tarthatott, ám csak csóválta a fejét, nem is annyira nemet intett, hanem mintha a kételyt riasztotta volna el magától, akár a hiábavaló beszédet, helytelen élcelődést.

Kőfalú kecskekarámok közt, üregekbe húzódva a szél elől, amely estefelé a magaslatok felől mindig csípősre fordult, s a tüzet is őrizni kellett tőle, az idegen tüzeket, melyeknek füstje keserűbb, mint a szénégetők baksáié, könnyeket csainak a szembe, amin megint csak nevetni lehet, hát hogyne, amikor ott vezet az út, szinte álmában megtapogathatja az ember kinyújtott kezével a domborodó köveket, amelyeket hajnalra beharmatoz az eső. Elalvás előtt még vetnek a parázsra, farkasok nem jártak fönn mostanában, ilyesmitket mondanak az években, akárcsak más években, de mintha kíméletesebbé vált volna a természetük, ha hinni lehet nekik, de honnan lehetne hinni? Ez is csak szeszély, amibe bele kell nyugodni, védtelen itt minden, még a ragály is betört valahányszor, s azután szertehurcolták.

Az út viszont hogy fogyatkozik-e, nem tudni. Csak egy-egy vilámlás marad belőle, még a falvak neve is elmosódik az emlékezetből, a templomok neve, a házak neve, a karámok neve végig az út hosszán, semmit sem jegyez meg önmagából. Én a visszaút? . . . legjobb nem gondolni a visszaúttal, nem lesz akkorra már senki itt, szertemennek akkorra a nyájak, csak a gypjuk szála akad fenn a bozótok tövisén.

Menet közben mindig szükségesnek mutatkozott valami, terven

felül. Hiába vélekedett korábban úgy, hogy minden lényegessel el-
látta magát, utólag egész sor apróságot nélkülözhetetlennek talált,
szerencsére alig-alig tudott ezt-azt beszerezni belőle, ebben a félnk-
sége is akadályozta, és nem költhette mértéken felül a pénzt sem:
a régi kése és a régi öve helyett nem vett újat, viszont fonalat és
tűt mindenképpen kellett vásárolnia, mert a huzamosabban tartó és
fokozottabb husolástól feseni kezdett rajta minden ruhadarab, csak
a hátibőre nem, de azt is mértéktelenül verte az eső; vagy a verej-
téke marta szét varrásán az ingét, vagy a zsebe lyukadt ki, úgy-
hogy időnként le kellett ülnie varrogatnia, s a maradék fonalat, a
fogával harapta el, akár az asszonyok.

Érem sem volt a vékony ezüstláncon a nyakában, ami a bajoktól
védelmezte volna, csupán az anyja leheletfinomra kopott régi gyű-
rűje, amit korábban nemzedékek viselhettek, mire hozzá került, az
arany nyoma hímporként maradt a bőrkön, ő viszont végszükség
esetére tartogatta, s ha ez bekövetkezne, akkor bizonyára örökre
nyoma vész neki is meg a gyűrűnek is — hát ezért kellett volna az
érem. De megfelelőt nem talált, nem tudtak olyat sehol senki kita-
lálni, amelyikért ne sajnálta volna a pénzt, mert útja végtelen hosz-
szúnak tűnt, és nem tudhatta, mi várja még. Ha mindenestül rá
mert volna hagyatkozni egyetlen éremre, akkor biztosan megveszi,
de valami ellentmondást sejtett itt, vagy titkos lelkifurdalása volt,
mindenesetre felülkerekedett benne a fukarság, hogy ekképpen is
takarékoskodjék.

Tulajdonképpen félelme vagy szorongása állt útjában: azt az arcot
kereste ugyanis, amelyet egy ízben látott, nem is elég világosan, de
egy vereten képes lett volna felismerni, ha így közelre is kerül
hozzá, ha nem is fedi sisak a homlokát, ha nem is ül lovon, és
nem is látni köpenye szegélyét, s alatta a sarkantyúját, melynek ta-
réja ragyog, akár egy csillag, de arca a magasban sötét és darabos,
nincs a fémek bensejében oly hév és akkora tűz sem a kohókban,
hogy akár egy pillanatra is felderítse, megvilágítsa; örökre mogorva
marad, rozsdától harmatozott, s körötte minden tündöklő, hullám-
zó, feldúlt, akár a hóra forduló zivatar. És ezt burkolja be vagy
önti el egyszerre a hatalmas, szélmarta, sötét palást, mintha a hegy-
oidalból zúdulna alá lavinaként, elsöpörve az erdőket, és megren-
dítve a sziklákat, akár a Végítélet napja. Csupán a némaság meg-
lepő, ahogy mindez lejátszódik, mialatt az előtérben lova nyugodtan
áll, tördelve ropogtatja zablája rúdját, s a szájából fehér habfoltok

fröccsennek, olykor a szügyén az izmok meg-megremegnek a bőr alatt, szőre fekete és csatakos, de a látvány egészében mindenfajta feszültséget nélkülöz, a két jelenség mintha nem is egyszerre mutatkozna: a háttért a rendkívüli emeli a méltóságteljes jelenség fölé, de minden pillanatban várni lehet előtörő tüzet is, hogy oly mozgalom támadjon, amely elragadja a lovast, s a ló ágaskodva igyekezzen megszabadulni terhétől, hogy meghordozza a világ felett az elszabadult palástot, mindennek arculatáról letarolja a külszínt, s alatta gomolyogva bontakozik ki majd az, ami mindigtől fogva volt, lehetőség nélkül a feltárássra vagy az átélésre, mert a csont nem tud átélni semmit és nem eshet át semmin, amit magában foglal.

A világ arcuélkülisége meg a keresett arc több módon is összefüggött, mert a világnak igenis volt arca, és az a másik nem létezett, csupán úgy, mint felidézhető; de odaadó ragaszkodás fűzte ehhez a felidézhetőhöz, amelyet sehogyan sem nevezett, semmiféle névvel sem illetett, nem fért bele fogalmi körébe, csupán külsőségeit tudta meghatározni, viseletét mondjuk, amelyet ő maga is hordhatott volna, ha oly módban él.

Hetek múltán útitársa akadt.

Kezdett idomulni új helyzetéhez: az esti fejtés valahányszor meghatotta, még idegen földön is, miután egyre távolabb került természetének attól a részétől, amely örökre otthon maradt, s nem volt hajlandó követni őt még kurta árnyékként sem, távolodott tőle a mozdulata, ahogy nyitotta-csukta odahaza az ajtót, sötétedéskor előkereste és meggyújtotta a mécsest, a fejszét az ajtó szemöldökfája fölé akasztotta, a füsttől megbarnult kampókra, mindig ott állt, ha nem használták vagy épp nem volt szükség rá. Elfogyott az otthon íze, illata elszállt, ekként mondhatta volna.

Az útitárs apró, sötét bőrű, rejtelmes pillantású ember volt, eléggé elnyűtt, megfogyatkozott ruhában, és maga is éppolyan elnyűtt volt, mint az inge, ráncos arcú, töredezett fogú; egyszerre csak ott termett mellette, és azt javasolta, tartsanak együtt. Neve mintha nem is lett volna, nem illett rá jóformán semmiféle név sem, bár ugyanígy szentek nevét is viselhette volna, leginkább talán Szent Pálét vagy még inkább Ágostonét, ám ennek jelentőségét úgysem érte volna fel ésszel, kitartott a póri Vaszilikosz mellett. Időnként a zsebébe nyúlt, és valami port szippantott be orrfolyás meg torok-

fájás ellen. Egy idő után abbahagyta a szippantgatást, némán lépkedett mellette sokáig, majd megkérdezte:

— Nemesember volnál? Annak látszol... Talán még lovad is lehetne.

A látszat ellenére nem volt nemesember, mert akkor nem járt volna errefelé, Konstantinápolyba megy, és az úton szolgák kísérik. És nem áll meg a tenger partjáig, nem köti le figyelmét az aranyos tetők látványa, egyenesen a partra siet, hogy megmossa arcát a teremtés vizében, amely összeköti a világtájakat, és dörögve tör be a völgyekbe az ég magasságáig csapva a rezzenetlen lovas lába előtt, aki átléptet rajta; akár a sötét, mindent lecsupaszító palást, és nem nyughat soha sziklaágyában — ezt a látomást hordja csak magában, ezüstösen sugárzik a melléből, akár a fájdalom, hogy könnyebb legyen vagy nehezebb legyen elviselni, vagy önmagában csak viselni, hogy megcsillanjon majd a sisak csúcsán, ha az égbolt alatti fényszítálásban ráismer a lucskos világosság, amely megfűrösztli, és szemében lecsillapodik a zöldes visszfény háborgása.

Vaszilikoszt nyugtalanította a némaság, a hallgatás; fekete aszalt fejét csóválta, ahogy a szél himbálná a csupasz ágon a dércsípte erdei vadkörtét vagy naspolyát, és nem is szippantott a porból, mintha egyre inkább befelé figyelne, önmagával szemben tölténé el gyanakvás. Baltát hordott magánál, rossz híre lehetett arrafelé, amerre ismerték, és honnan lehessen tudni, hol nem ismernek valakit? A baltát hol övébe dugta, hol kihúzta, mintha nem tudna vele mihez kezdeni, körözött a szemével, akár az ördögös, és visszautasította a kenyeret is, azzal, hogy nem éhes.

— Mitől tartasz, Vaszilikosz? — kérdezte tőle, hátha megkönynyebbülne a szótól.

— Először is istentől féljünk, utána meg a gonosztól, mert az épp ellentéte — mondta az ostobának tetsző, ellentéteket nem kedvelő kis ember.

Ám estefelé már egészen más hűrt kezdett pengetni:

— Lovakat kellene szereznünk. Volna pénzed egy pár lóra?

Ezen annyira meglepődött, hogy egy pillanatra már azt hitte, tudna venni egy pár lovat, aztán meg kellett mondania, be kellett vallania, hogy nincs annyi pénze, nem is volna soha. Kényelmetlen érzés volt ez, mintha Vaszilikosz megfosztotta volna valamitől, annak illúziójától talán, hogy megváltozhat ez a sorsa, és nem pusztán világgá ment, amikor falujuk felett az útra lépett.

Vaszilikosz zsémbelődött, amit ő nem értett, elsősorban azt nem, hogyha pénze volna, miért kellene lovakat vásárolnia rajta, ha ő maga nem akar lovat, nem akar letérni erről az útról, s a hátralevő időt már kibírja valahogy. Részint elbizonytalanodott, részint boszszankodott is, hogy miért nem volt erélyesebb és kergette el magától a baltás embert, amikor találkoztak, mert ezentúl csak nyugtalanítani fogja pusztá jelenlétével vagy zaklatni körmönfontságával.

Életében még sohasem aludt szabad ég alatt, de Vaszilikosz jelenléte annyira elkedvetlenítette, annyira a kudarc érzésével töltötte ki lelkét, hogy szinte elerőtlenedett, jártányi ereje sem maradt, és semmi kedve sem volt tovább menni az útjukba eső faluig vagy kecskekarámgig, legszívesebben lehevert volna az út szélén, s addig maradt volna ott mozdulatlanul, míg csak magára nem hagyja a kis ember. Annak azonban esze ágában sem volt elszakadni tőle. Megfelelő nyugvóhely után nézett, baltája fejével körben a ritkás bozótot csapdosta, hogy elriassa a közelben fészkelő kígyókat, majd nekilátott tüzelőt gyűjteni, még napvilágnál, miközben dolgát végezni egy bozót mögé guggolt, kilátszott a fehér feneke, s ezalatt szemérmelenül nyögött meg dúdolt, felváltva.

Először vált nem kedvére valóvá az utazás, de a szavak oly súlyosak lettek, hogy képtelen volt kimondani őket, sehogyan sem tudta megfogalmazni, hogy miért vélekedik ennyire elutasítóan a kis, öreg görögőről, aki szemmel láthatóan elégedett önmagával, és végeredményben semmit sem tett ellene, semmi rendelleneset nem tett, csupán az ő elhatározását és elképzelését állította más fénybe a szavaival. Örömmel csiholt tüzet, nagyra kerekített képpel fújta a paraszat, ezt sem neki kellett végeznie, és mégis ellenérzést váltott ki belőle valamennyi mozdulatával, úgyhogy nem is segített neki.

— Elszomorodtál — mondta végül Vaszilikosz —, mert fiatal vagy. Nagy szomorúság ez olykor . . . — és satyakját maga mellé téve otthonosan kotorászni kezdett az ő iszákjában, nagyon a kezére állt, még a fenekét is úgy igazgatta hozzá a földön, hogy kényelmesen üljön. A homloka fölött egészen a feje búbjáig kopasz volt, fejbőre villogóan fehér, apró májfoltokkal, de ha süvege a fején volt, egyáltalán nem tűnt fel kopaszsága, mert piszkosszürke haja körben a válláig ért. Az iszákából sorra kirakott mindent, mint akinek ebben külön gyönyörűsége telik, még a tű sem szúrta meg az ujját, majd utána ugyanígy visszarakodott, kivéve a cipó maradvékát, és enni kezdett anélkül, hogy várt volna a kínálásra, és őt

sem kínálta meg, hanem karmos ujjával kitepte a cipő belét, mint-ha valami madarat bontana.

A tűz fénye a sötétedéssel lassan térdükre, kéz- és lábfejükre csett, felfelé kúszott mellük, nyakuk irányába, Vaszilikosz rakott rá még, és vizet ment keresni a sötétben; a láng nyomán majd könnyebben visszatalálhat, ha alaposabban fellobog.

Ekkor látta utoljára Vaszilikoszt, a kis görögöt, akit meg kellett volna gyilkolnia, ha valaha már gyilkolt volna.

Kígyó füttye a levegőben, majd puha puffanás, mintha a ruháján keresztül megmarta volna. Nem álmodhatja, mert erre ébredt fel, ahogy a kígyóbőr sísteregve ég a parázson, látja is az állatot, ahogy kínjában vonaglik, gyűrűzik, hátára fordul, és világos hasát mutatja, amely felreped, s a bőr kunkorodva vedlik le róla. A feje alatt kő van, kövön aludt, semmi mása nincs.

Körötte magas lovak állnak, már hajnalban meghajtották őket, látszik, hogy csillámló szőrüket foltokban megcsapta a verejték. S a lovakon, még magasabban, lovasok; nem az ő lovasa, az ezüstsisakos és aranyforgós, palástos, hanem vadászszekés, szakállas, tagbaszakadt emberek, s állnak fölötte némán, szinte részvétteljesen, mert álmában lepték meg, és azt tehetnek vele, amit akarnak, meg is égethetik akár, miként a kígyót is megégették. Nem is hozzá beszélnek, hanem egymás között vitatják meg leendő sorsát.

Illetlen dolog volna fektében várni be, amíg ítéletet mondanak felette. Feláll, megtapogatja magát. Lapos pénzeszerszénye megvan, öve, kése megvan. Iszákja hiányzik, de nem a lovasok vették el, hanem Vaszilikosz szökött el vele; miért is nem tette a feje alá?

Mekkora odaadással várta máskor, ugyanígy a hajnali tűz mellett, kissé meggömbült testtartással és csillogó szemmel, hogy a kormos üstben elkészüljön a kása; akárki inkább gyermeknek vélte, oly fokig őszintének, hogy akár abban a pillanatban is pontosan számot tudna adni élete minden cselekedetéről, és az általa jónak és rossznak ítélt egyértelműen kiegyenlítődné abban a közönyös ártatlanságban, ami csupán az övé volt; ahogy elindult, tudta, hogy az úton többszörösen ki fogják rabolni, a végsőkéig ki fogják fosztani, biztosnak kellett lennie ebben, talán fogságra vetik, talán meg is ölik; mégis csupán élete árán lehetett volna eltéríteni szándékától, hiába bántalmaznák, hiába ütnek — most ütötték is, korbáccsal a lovak hátáról és káromkodva, kárjuk megtérítését követelték rajta, amit nem tőle szenvedtek el, hiszen maga is kárvallott volt, azzal

fenyegették, hogy magukkal hurcolják — bár hurcolnák, azzal is telne az út.

Lovukról leszállva átkutatták, egyikük megtalálta keblében az erszényét, kibontotta, és hosszasan rázva, közben bele-belenézve minden pénzt a márkába öntötte, de elégedetlen volt vele, mert az erszényt félrehajítva a nyakláncára vetett szemet, amelyen anyja gyűrűjét viselte, egyetlen rántással letépte a nyakából — sohasem gondolta, hogy ilyen vékony a lánc, véletlenül is elszakadhatott volna —, s azt is a tenyerébe tette a pénzhez, miközben a másik a hátibőrt markolta fel a földről, amelyen aludt, a harmadik pedig késének pengéjét tette a talpa alá, s erőlködve kettétörte, majd elhajította a csonka nyelet a bozótba.

Ezzel kifosztása véget ért.

A lovasok fújtatva visszakapaszkodtak a nyeregbe, lovaikat még nekiugrasztották, korbácsaikkal még a fejére meg a hátára vertek, azután megfordultak, és haragvón elvágattak a kígyó teteme még ott füstölgött a tűzön.

Arcukat nem volt alkalma megjegyezni, csak a gyűlölettől eltorzult képük merült fel előtte váltakozva, és az is nyilvánvaló volt előtte, hogy hiába is keresné őket vagy az igazát bárhol a világon, ennyire nyomorúságosan, hogy még kése sincs, amellyel botot vághatna magának.

Vaszilikoszra már nem is haragudhatott igazán: aki pusztán iszákot lop, az nagyobb kárt nem tehet, s lehetett volna Vaszilikoszostul ott az iszákja, akkor is elveszik tőle, vagy talán kettesben még rosszabbul járnak, talán még meg is csonkítják őket: arra végleg nem lehetne engesztelés.

Ha nem verik meg annyira, most könnyedebben jár, de lábán végig nagyon is érezte még a rúgásokat, bár szerencséje, hogy nem lóval tipratták meg, mert akkor menthetetlenül elveszne, ugyan ki akadhatna rá, ki viselné gondját? Különben sem lehet már túlságosan messze céljától, ám halandó esetében ezt nagyon nehéz megmondani, hiszen könnyen meglehet, hogy az embert nyomorult sorsa, balsorsa fojtogatja már egy szerencsétlen jövendőben — úgy tekeredik a nyaka köré, akár a köldökzsinór, mielőtt következő gondolata megszületne? Vagy ha megszületett már, mielőtt átalakulna? mivé? sehogyan sem magyarázható, ha egyszer a sarkában jár, akár a szerencse, hogy megszabaduljon tőle vagy el is érje? — ez a kétirányúság az, ami vezeti, no, meg a korai árnyéka, amely elébe

hullik, ehhez igazodik kezdettől fogva, s mostantól már felszabadultabban, hiszen az élete árán jut előbbre, s ettől még nem fosztották meg.

Am értelmetlen volt valamennyi gondolata, mert mindig ide lyukadt ki; ha az este nem vesz rajta erőt a gyermeki durcásság, amivel tiltakozni próbált a sorsába való beavatkozás miatt, s nem az útszélen vesztegeti duzzogva az időt, hanem férfi módjára továbbmegy és rendes éjjeli szállást keres magának, ahol semmiféle meglepetés nem érhetne volna, bizakodással folytathatná útját, így meg legfeljebb szánni való csavargó, akinek minden tagja sajog, mert csibészkedésen kapták, és jól elverték, vagy pusztá szórakozásból hagyták helyben, mivel védekezni is képtelen, gondolhatja akárki. Az úttól távolabb, bal felől a magaslaton erős falú, tornyos épületet látott, fehér tornyai voltak, csak a legmagasabbik, a harangtorony volt kőből rakott. Vérző orrát és felrepedt szemöldökét törölgetve még mindig remegő kezével — most ötlött fel benne, hogy jajgatott is bizony, amikor ütötték, csak nem rimázkodott, mert ez hirtelen nem jutott eszébe, és nem is mert volna az eltorzult, ördögi arcok gyűrűjében, melyeknek szájából pókfonalként fröccsent ki a nyál, tehát hangosan kiáltoztak, de egyetlen szavukra sem emlékezett, mintha nem is hallotta volna —, arrafelé vette az irányt, azzal a szándékkal, hogy letelepszik a kapuban, és addig marad ott, amíg valaki, útra induló, fel nem fogadja vagy magával nem hívja, egyszóval meg nem könyörül rajta; arról ugyan nem volt közelebbi elképzelése, hogy miként is fog ez majd végbemenni: csupán hallotta a nehéz kapuszárnyak nyikorgását, az útra induló paták szapora kopogását a kövön, s hogy ő magától csatlakozik, vagy előbb talán szót vált valakivel, gyapjúsapkás, csizmás emberrel, akinek a sapkájáról a bojt a válláig lelóg, s a fülében vastag aranykarikát visel, s ettől szinte nevetséges, de barna arcába és deres szakállába pillantva elmegy az embernek a kedve a nevetéstől, mert kemény, akár a szálfa, s derekát tenyérnyi széles bőrv szorítja, s a termete ehhez illően valóságos óriás, s nincs ideje a hosszú beszédre, a felmálházott lovak meg öszvérek már elkanyarodnak az épület kiugró sarkán, ki vele, amigo, mert ihol vezetik már a lovam, mondja... Csak ne visszafelé, arrafelé vegyék az irányt, ahová ő is igyekszik.

Az út azonban teljes hosszában néptelennek látszik, az építmény felé alig észrevehető csapás ágazik, olykor ha járják, mindkét irány-

ba egyaránt ritkán kanyarodhatnak ki róla az útra, éles kövek borítják, nemigen törődnek vele.

A csapás, hogy ne legyen oly meredek, teljesen megkerüli a dombot, magasabb, mint amilyennek messziről, a nagyra nőtt cserjék ágai közül tűnik, s az építmény a tetején szinte elhagyatott, hátsó, széles kapuját, melynek egyik szárnya megroggyant a sarkán, bárdolt, gyantás deszkával javították ki, de különben tárva-nyitva áll, és régi lötrágya nyomait látni a fű közt, amely a kövek résén ütközik ki, túl a kapun; ki tudja, mennyi ideje nem jártak itt, sehol egy teremtett lélek, csak az épületek magas, befelé néző homlokzata, meg a tetőkön a rengeteg galamb tanúskodik arról, hogy talán valahol itt vagy a közelben élnek valakik, nem hanyagoltak el a végső-kig mindent, az udvar mélyén a körágyas sövényét is nemrégén nyeshették, egyáltalán, ki tarthat itt körágyást?

A kapun, bizonytalanra és jelenlegi állapotában, nem mert belépni, hanem megkerülte a hosszú, girbegurbán hol ferdére, hol sarkosra rakott, hámló vakolatú magas falat, amíg csak a harangtorony alá nem ért, amely karcsú árnyékot vetett a valaha rendben tartott pázsitra, de ennek is a talaja mintha mállani, csúszni kezdett volna minden irányba, szürke kövek, szikladarabok ütköztek ki belőle, megközelíthetetlené vált a kasza számára, csupán a torony alatt az ajtó állt hibátlanul a sarkán, nagy lakattal oda-fogotva sziklából hasított félfájához: mily váratlanul apadt el itt benne a reménység forrása, ez a névtelen érzés, amelyre minden elképzelésében támaszkodott! Ez a magányosság a meredek falak tövében... Ez a hatalmas szürkeség, amely szinte az égbőltről szítál az arcába, örök sápadásra ítélve őt, hogy már a kézfeje is belesápad.

Felment azon a néhány lépcsőfokon, és a diplomajtó közelébe telepedett; valaha sokan járhattak ide, a követ is kikoptatta a talpuk, a lépcsők pereme néhol olyan vékonynak tűnt, akár a késpenge, ezen töprengett meg a torony árnyékát figyelte egy ideig, ahogy arrább és arrább kúszik, simára törölve mindent a fűben, a széthányt köveket és az apró virágok tányérját, amíg csak tompulni nem kezdett mögötte a fény, talán valahol a messzeségben, ahová nem látott el, fokozatosan ködös derengés borította el az eget, ha itt éri az eső, ugyan hol talál menedékre?

A szél előbb csak lökésekben érkezett, meghatározhatatlan irányból, a magasból csikorgás hallatszott, bizonyára valami szílikakast forgatott eszeveszetten, a fal támpillérei egészen fakó színt öltöt-

tek, a haragoszöld fű is a szél alatt egészen vasszínú lett, ahogy rohamai fonákjukkal fordították felfelé a fűszálakat. Vad tombolás mindenütt; valahol, a falon belül, cserép csattant a kövezeten, majd utána váratlan szélcsend következett, meleg léghullám, zsongító, akár a lehelet a bőrön, s ettől izzadni kezdett. Énekszót hallott, távolról, egészen kápráztatóan, templomi kántálást, amely olykor-olykor alig szivárgott a levegőben, néha viszont egészen erőteljesre fordult, ezt nem a szél hozta s cibálta, de nem is a lelakatoit ajtón szűrődött ki, ahogyan először gondolta megrémülve; nem, az érzékei nem hagyhatják cserben, nem tudta úgy elképzelni a világot, hogy vele nem az történik, ami valójában történik, hanem valami más, s így egészen kívülálló lesz, valami olyannak a részese, ami csupán az ő szeme előtt vonul el, csak az ő fülébe harsog, ami egyedül neki szól, és senki másnak, amit nem lehet sehol sem szóvá tenni, mert bizonyára nincs is rá szó, vagy ép ésszel akkor is; fel-foghatatlan marad az egész, ha mozzanatról mozzanatra leírja érzékeléseit; nyelve szinte megdermedt rémületében, alig fért már a szájába, oly nagyra duzzadt és lüktetett, lüktetett az erősödő énekszóval, amit valóban hallott, mind közelebb férközött hozzá, a háta lúdbőrös lett tőle, s a riadalom felkúszott egészen a tarkójára.

És az építmény sarkos fala mögül nagy ívben, mintha hatalmas sebességgel érkezne, a levegő hirtelen áramlása sodorná, tarka menet kanyarodott ki, szalagok lobogtak, jégfehér, csipkés ruhákra fagyott rá a fény, gyertyák pislákoltak megdőlt lánggal, és messze, hátul, úsztak a lobogók!...

És püspök az élen, talpig lilában, dalmatikája fénylik, arannyal hímzett süvege hegyes és magas, aranyos veretű pásztorbotja lépéseihez igazodik. Körötte hevenyészett, fehér vállgalléros apródsereg, cipelik missalóját, füstölőjét, csengettyűjét, majd papok és ministránsok sora, csupa arany és ezüst ragyogás, vakító sujtás mindegyiken a ruha, hogy elakad tőlük a szava is.

Püspököt korábban sohasem látott, nem is hitte, hogy van a valóságban, a felhők között képzelte el őket, Jézussal imádkozva. De most, hogy szemtől szembe találta magát egyikükkel, siralmasan és megtépázva, nem tudta, mihez kezdjen: pénze nincs, hogy adományt nyújtson át neki, gyűrűjét megcsókolva, ahogy illik, engesztelésért pedig milyen szavakkal könyörögjön?; ha a lépcsőről most felugrik, és fájós lábán menekülni próbál, utolériik, elébe cibálják, s mit mondhatna szigorú, feddő színe előtt: magasságos atyám, engem

kiraboltak? és kiket nevezne meg, kik tették? Hazugságként hatna minden szava, és pokolra átkoznák érte . . .

Fekete ruhás, fekete csizmás emberek szinte szárnyakon suhantak el mellette, nyitották a templom csikorgó lakatját, szélesre tárták ajtaját, rá ügyet sem vetve, mintha nem lenne ott vagy csupán nem látnák, rettetésnek érezte ezt a fölöslegességet, ide semmiképpen sem tartozhatott, de hová tartozzon akkor, hová tegye magát, talán ha elnyúlna a kövön . . . de azzal csak tetézné a feltűnést, még inkább szemet szúrna, a fekete ruhások pedig ott maradtak szobormereven az ajtóban, de rezzenetlen szemmel néztek maguk elé, és még csak zavarát sem látták, mint akiket semmi sem mozdíthat el onnan ezen a világon.

A menet éle lassan-lassan egészen közelre ért, bár még a fordulóban nem szakadt vége, csak most csupa feketébe öltözött ember lépett ki a falsarok mögül — vagy magából a falból? —, s ő fogvacogva vette le sapkáját és zuhant térdre mindannyiuk, a végtelenül sodródó látomás előtt, s így maradt, a legrosszabbra várva, hogy talán széjjel fogják tépni, miként a kísértetek tesznek az emberrel. Csak sokára mert felnézni, talán elsápadva az égre akarta utoljára emelni arcát, s egy félrefordított fejű, sovány képű, szinte jellegtelenül pelyhes, világos szakállú embert látott maga felett, aki határozottan és szinte követelőző kíváncsisággal őt nézte, komoly arccal nézte egy hosszú pillanatig, világos szeme még csak nem is rebbent, de riadalmát átlátta, s jobbjaából a botot bal kezébe tette, lassan, megfontoltan, s ez alatt az egész menet állt, érezte, beláthatatlan következményei lesznek ennek, hogy ekkora tömeget feltart, ám a püspök kezét most feléje emelte, s keresztet írt a levegőbe, mintha ördögöt űzne, hogy ekként semmisítse meg őt. Azután szó nélkül ment tovább, az ajtó felé, mindenki hangtalanul követte, csupán ő nem mert a lábára állni, csak nézte a bevonulást kerekre tárgult szemmel, de a korábbinál nem kisebb riadalommal.

Egy hullát vittek el előtte arca magasságában, akinek ősz haját és szakállát az iménti szél alaposan megkaszálta; ezt követték a lobogók, majd valami mormolás húzódott, vonzólődött, komoran, akár valami mérhetetlen terjedelmű fátyol, s a süvegébe pénz hullott, egy, majd még egy érme, s utána aki csak elhaladt előtte, mind vetett valamennyit a süvegébe, végül már csengett, pengett, és ő nem tudta, mit kell a koldusnak mondania, ha adományt kap,

csak a megeredő esőt érezte csupasz nyakán, fedetlen fején, ahogy egybefolyik a verejtékével.

Ám mindennek csupán az előidőkben volt értéke, az ártatlanság kibontakozásának, vagy ellenkezőleg, az ártatlanságról való megfélekedésnek a hajnalán: átmeneti idők voltak, amelyek örökké tartanak; ha az egészet mind jelenként vesszük, a többit nyugodtan tekinthetjük múltnak.

A vártnál hosszabb éjszakát töltött, kedve ellenére ismét magányosan, egy pattogó, széljárta faházban, és szinte magánkívül az örömtől: pénze többé nem fért az erszényébe, mindenhová, ruhája ujjába például, sőt, még a talpa alá is dugdosott belőle — kényelmetlen volt ugyan, de biztonságos, s ha végignézett magán, tudta, hogy kifosztani már nem fogják, magabiztossága a nyomorúságosok fölül kerekedik mindenképpen. Azelőtt az éhség okozta neki a legfőbb gondot, és most is éhes volt, de ez többé nem volt fontos, nem játszott szerepet az életében, más életet élt már, hátat fordított önmagának, ezenkívül az úton először vett észre sónyomokat: a vályúba szórták a sót a kecskék elé, nem takarékoskodtak vele, elég sok ott maradt, miután elhagyták a karámot, feltétlenül az eső után, mert a szennyes színű só még nem olvadt el, egészen kristályos volt.

És messze, sziklaágyában, fekszik a tenger, lélegzik és reng a teste, akik messzire mennek és messziről érkeznek, tudják ezt, meg azt is, hogy oly távolságok vannak, hogy mire a madár odaérne, kihullik a szárnya . . . Ő is csupán azt az arcot jegyezte meg, amely csak felidézhető volt előtte, annak az iszonyatos lovasnak az arcát, akinek képmását a nyakában szerette volna oltalmazóként viselni, a többit mind elfeledte.

Meg sem várta a virradatot; amikor az ég szürkülni kezdett, akár az olvadó só, továbbment.

Skarlátszín zászló lángol, aranyliliomos, akárcsak az aszott, kuszált hajú és szakállú, halott ember takarója a kolostor előtt. Nem mindig volt így.

Nem mindig volt így, Frida is odahallgat a félhomályból, lába keresztbe vetve a szoknyája alatt, varrása fölé hajol, de szeme, esze nem ott jár, csak tűjének hegye villog kitartóan, mintha nem fogatkozna a fonal, harmadik férje vagyok Fridának, gyermekünk nincs, neki sincs gyermeke, fiatal még, ha özvegyen maradna, gon-

dolok rá néha, még mindig jól férjhez mehetne, még mielőtt szikár-
ra öregedne, hasa elveszítené rugalmasságát, kiugró szeméremdomb-
ját, amelyet mindig az asztal peremének támaszt, ha valamivel
foglalatoskodik, magasan benőné a szőr, fekete száíú és acélként
hersegő, és szeméremajka meghúszosodna... Különben csontos és
magas, szinte sovány, miután első ízben férjhez adták, még jókorát
nőtt, azt a férjét sohasem említette, nem tudom, a házban milyen
holmik lehetnek az ő ízlése szerint, de ha magától nem akar beszél-
ni, fölőszleges kérdezősködnöm, lehet, hogy nem is laktak ebben a
házban, mert semmi olyan dolgot nem látni, ami arra az időrc utal-
na, a szőnyeg talán?, szinte utat vajtam már bele csizmám sarkával,
mert olyan a járásom, pattogó, heves, és a ruháit sem viseli, amiket
akkor viselhetett, nem mennének már rá, még a szeme színe is meg-
változott.

Vendégeket ritkán látunk, nem élünk még túlságosan hosszú ideje
együtt, és valami módon megmaradt bennünk a gyöngédség egymás
íránt, örülünk, hogy hosszúk a napjaink, nemigen gondoikoztam
még azon, hogy miért is jött hozzám férjhez, talán a maga kedve
szerint választott, nem hinném, hogy valami is akadályozta volna
ebben, vagy valaki, mert akkor nem hozzám jön, én túl szegény
voltam, hozzá képest nagyon is szegény, már fiatalon másfelé jár-
tam a világot, nem ültem meg otthon, és menet közben mindenem
elszóródott, azt mondják, elherdáltam, eltékoztam mindent. Hogy
idegenben könnyen bajba keveredtem...

Nem is számított az idegennek. Itt kellett újra megtanulnom a
nyelvet, amelyen gyermekként beszéltem, némely tárgyaknak, ame-
lyeket pedig anyám nevezett meg, már csak a képe élt az emlékeze-
temben, és nem tudtam, hogy csigának mondják, vagy pitykének
mondják, csak a lamettát, amivel ruhája eleje volt kivarrrva. Nagy
járvány volt akkor, gondolom, mert a hullákat kivonszolták a há-
zak elé az utcára, ott heverték, arra várva, hogy valaki eltemesse
őket, vagy már temették is, mindig mészport sodort a szél a tetők
felett. Egyedül vártam meg a telet, a nevét már nem tudnám meg-
mondani annak, aki gondoskodott rólam. Sokat fáztam, és este,
amikor ágyba tect, üres tömlőként csüngött, himbálózott a két
melle, ahogy fölém hajolt, sovány volt, éhezünk. Nem tudom, má-
sok hogyan élték ezt át vagy mi történt velük. Én egész idő alatt
mintha a barna, mennyezetes ágyban aludtam volna, dunnával be-

takarva, és esténként pajkosan a lecsüngő, sovány mellek közé dugtam a kezem melegedni.

Apám odajárt, viharos éjszakák voltak, apám korábban mintha nem is lett volna, vagy csak mindig távol tartózkodott hazulról, nem kedvelhette az otthonát, esetleg mások rendelkeztek vele, nem néztem utána. Késő hóviharban jött meg, hófúvás lepte a küszöböt, s amikor belökte az ajtót, elaludt a mécszláng a huzatban. Ijesztő volt, rettenetesen festett, én gorombának, eldurvultnak láttam, hetvenkedőnek, aki szinte ránk töri az ajtót. Súlyos beteg volt, én nem tudtam, mi baja, csak amikor a véres ingét láttam, s rajta azt az apró lyukat, meg a mellén is egy rövid, fekete vágást, amely olyan volt, akár egy kurta hernyó, értettem meg valami összefüggést. Hánykolódott ágyában, izzadt, napról napra aszalódott, és egyre őszebb lett, anyámat szólorgatta, de úgy látszik, senki sem merte megmondani neki, hányadán állunk.

Sebe sehogyan sem gyógyult, a hernyó ugyan eltűnt, de helyén vagy inkább a nyomán, ahol megmászta, bűzös kráter támadt, egyre inkább fekélyesedett és duzzadt, duzzadt, növekedett és emelkedett, akár a vakondtúrás, napról napra, s miután kékülni kezdett majd feketedni, éppolyan is lett, mintha a lélegzete ütemére munkálna benne valami. Most már magához tért, ezt mindenki a gyógyulás jelének vette, a daganat majd lelappad utóbb, sebe majd csak kitisztul; anyám sorsát higgadtan tudomásul vette, csak a lamettás ruha említésére szomorodott el, nem is tudtam, hogy ilyen öreg apám van, szidott, átkozott valakit, de azután megnyugodott, mindenbe beletörődött, estefelé a ruháját kérte, hogy felöltözzön.

De nem tudott felöltözni, azt meg nem akarta, hogy segítsenek neki, nem hagyhatja el magát, mondta, felkönyökölt az ágyában, és lassan beszélni kezdett, talán elővette a láz, mert csak beszélt valakikhez, aki nem is volt ott, fokozatosan mind gyorsabb, szédítőbb iramban, valószínűleg akkor is így tett volna, ha teljesen egyedül van, szinte az önkívületig mondta a magát, végeérhetetlen, hatalmas vádbeszédét fogalmazta valaki ellen, a világ ellen, olykor visszahanyatlott, de ismét erőt merített, megzavarodott ítélőképességgel, akár egy gyermek, mellékes dolgokra terelte a szót, mindennek jelentősége volt a számára, óriási hajlam élt benne a diskurzusra, takarója szinte áttüzesedett rajta, szakadt róla a verejték, már szinte csatakos volt, mint egy kimerítő, hosszú vágta után, mint amikor megérkezett, amikor lovon és lovason egyaránt gyöngeség vesz erőt,

csupasz, fedetlen feje gőzölgött, akár a hideg hajnalban a csapzott ló tompora, s talán épp most volt szándékában kimondani a leghangosabb szót, vezényszót, csatakiáltást, halálkiáltást, amelyet mintha egy összeaszott és megviselt ragadozómadár hallatna rekedtes, öreg, öreg, időn kívüli hangján, s erre tulajdonképpen nincs is szüksége, neki magának van rá a legkevésbé szüksége, a némaság ugyanezt jelentené, vagy fedné ezt a jelentést, mert úgyszincs belőle feltámadás, ám mindig erőt gyűjtött, épp annyit, hogy folytatni tudja, mintha a hold az udvarába gyűjtené össze fényét, csekélyke, erőtlenségre sikeredett erupcióra, de végtére is valamit tennie kell, legalábbis arra törekszik, hogy tegyen valamit, példát állítson, nem különbet, mint az őrtüzek — mennyit láttam aztán belőlük! — felfelé szállongó, hajnali füstje, amikor már aligha van szükség rájuk, hiszen a világ áttekinthető, de ez hivalkodásból mégis felér az égig, mint magas lajtorja, kár, hogy senkinek sem áll módjában rá figyelni, semmiféle tudás nem eredhet belőlük, vagyis mi az a tudás, biztos felismerés ahhoz, hogy az ember elrontsa a dolgok menetét.

— Papot, papot! — kiáltotta valaki, rohantak az utcán, eszükbe sem jutott, hogy nincs pap, teljesen felkavart, összezavart mindenkiket, míg csak eszméletét nem veszítette; mostanában igyekszem megkeresni az összefüggést szavai között, amelyekre emlékezni tudok vagy felsejlenek bennem, nem sokra jutok, talán meg kellene éreznem az ő korát, negyvennél aligha lehetett több; hajnalra magához térhetett, feltámadhatott, mert segítség nélkül felöltözött, megnyergelte azt a lovat, amelyiken érkezett, s azután hosszú ideig úgy tűnt, mintha soha ott sem lett volna, csak az inge maradt azzal az ujjnyi, kétujjnyi hosszú szakadással, körülé a vérfoltot nem lehetett teljesen kimosni.

Senki eddig ezen a világon még el nem vezett; ha most végig-gondolom az egészét, úgy tűnik, idős emberként élhet valahol, mindentől megszabadultan, vagy legalábbis soha nem halt meg úgy, ahogyan a halált képzelni lehet; amije volt, az övé is maradt, nem adta tovább, nekem legalábbis semmi sem jutott belőle, mindene el-sikkadt valahol, s már-már képes vagyok azt hinni, hogy a szüleim végtelenül szegény emberek voltak, ha házunkban szemem előtt nem állna minden a régi helyén, s nem emlékeznék a tornác falára festett hatalmas képre. A háborgó tenger volt ott, messzi gályákkal, a mennyezetbe vesző szürke éggel, s a habok oly keményen paskolták

a levegőt, hogy már szinte várható volt: kizúdul a képből az a rengeteg felhalmozott víz.

Képeket nem tartunk a házban, néhány sötét tábla van csak, városuk itt-ott még előtetszik, mint a naplemente, s éppoly keveset is látni belőlük, talán valami szent emberek énekelnek rajtuk, miséznek, zeng a hazsanna, mielőtt aludni mennénk, és Frida az ujjárói lehúzza gyűrűit, hogy el ne keveredjenek az ágyban, és barna, csillogó haját kibontja a kedvemért.

Most azonban látogatónkra figyelünk.

Idős, ösztövé, fogatlan ember, bort iszogató módjával, a kancsót le nem engedné kezéből, azzal ad súlyt szavainak, látszik rajta, hogy nagy kedvelője lehet a jófajta italnak; szól a bűnök megbánásáról és a kegyhelyek évenkénti meglátogatásáról, evilági életünk semmirevalóságáról és céltalanságáról, széles mozdulatokat tesz felénk, kik más-más irányban ülünk tőle megszokott helyünkön, szétárja karját, mintha szárnyával szándékozna óvni bennünket, de kezéből a kancsót le nem tenné, még most sem, mindketten szórakozunk rajta a magunk módján, miközben kifejti előttünk leendő létünk, illetve magunk nemlétünk gyönyörűségeit, amely olyan lesz, mint ha álló nap házaseletet élnénk, vagy valami hasonló, nem a testet értve rajta, hanem a boldogságot, a boldogsághoz ugyanis nincs szükség már testre, de borra bizonyára szükség lehet, ez már az én véleményem, és sohasem szerettem, ha ostobának tartottak, befolyásolni igyekeztek, felkelek, megyek a dolgom után, ki engedte be ezt a kufárt, de ha Fridának kedve telik benne, hallgassa, vitarkozzon velem, ha van miről, s adjon neki előleget félretett pénzéből kényelmes nászágyunkra a másvilágon.

A nap ilyenkor már megszállja az épület sarkát, télen-nyáron egyaránt innen lehet a legmesszebbre látni, nagy területen nem történhet semmi sem anélkül, hogy aki innen nézi, ne figyeljen fel rá, Frida második férjét is innen lesték és itt várták be, úgyszólván a házának küszöbön gyilkolták le, abban az évben korán csapott le ránk a tél, ujjnyi vékony hó állt a földön, de a fákon még fenn voltak a levelek. Pirovani báró, amilyen vad és szeszélyes ember volt, hatalmas fejét teljesen elborította a szőrzete, haja, szakállá, bajusza egy szempillantás alatt örvénylő dühöngéssé változott, amikor meghallotta, és nyomban a gyilkosok fejét követelte, bárkik és bárhol is legyenek, de a felbujtókat is azonnal előteremteni, lekasabolni a hadnagyáért, ne legyen irgalom senkinek se, kiáltozott to-

porzékolva, és levelet próbált íratni, de elvétette a tollbamondást, összezavarodtak a gondolatai, vagy nem is gondolt semmit, csak futkározott keresztbe-hosszába a palotán, lökdöste az elébe kerülő bútorokat.

A hadnagyot sebtében felvettük a hóról, arccal feküdt, nem volt már benne élet, alaposan ellátták a baját, különben is ki-ki hazafelé készülődött már, legalábbis azok, akiknek volt hová menniük, ajándékokat meg posztót vittek, sokukat a felesége várta. Most azonban nem ez volt a legfontosabb, a gyilkosokat kellett kézre keríteni, utánuk, utánuk, még látni a nyomukat a hóban, nem érhetek messzire, ha elszakadtak egymástól, legalább tudni lehet, hányan hányfelé mentek, bontották sietve a zászlót, csupa kapkodás, mindenki rövid kiruccanásra gondol csupán, inár otthon meg a karácsonyon jár az eszük, már majdnem a tavaszig futnak a gondolataik.

A hadnagy feje, amikor felemelték, egészen hátracsuklott, arca havas volt, de mintha még a hangját hallottam volna, fejtől közelebb léptem hozzá, és orra tövéből lesöpörtem a havat, ami nem olvadt meg, hideg arccal esett bele, ám hangot már nem adott, meg sem rezdült a vértelen ajka. Nézttem utána, ahogy vitték, feje lecsüngött, és lépésről lépésre lóbálózott, és valahonnan csöpögött belőle a vér, most is épp azon a helyen állok. Ekkorra megérkezett Pirovani báró, mostanra kitoporzékolta magát, most vékonyabbnak látszott az árnyéka, maga is karcsúbb volt, ahogy fázósan húzta össze magát, sápadt, mintha kifutott volna belőle a nagy szusz, nem is igen törődött azzal, hogy mi történik körülötte, mint aki jó alkalmat talált az elmélázásra, téblábolva bámulta a kapkodást, mintha épp kedvére való volna, ahogy az emberek csapatostul nyargalnak el az égalj felé, mintha sejtelve sem volna arról, ami történik, egy lézengő szájítató, és nem is valami bizalomgerjesztő, apró lakkcsizmája alatt olvadozik a hó, valóban apró, szinte nőies lába volt, a keze láthatatlan a kesztyűben.

A Pirovanik egy része csakugyan elment, rendezetlenül, hamarosan kiürült utánuk a látkép, majd még egy csapatuk indult volna, akiket már visszahívtak, ekkor fújták meg először a kürtöt, szomorúan harsogott, akár az éjjeli ügyelők kiáltása, üreges, fagyos volt a hangja, a báró ekkorra szedte össze magát annyira, hogy neki-kezdhetett levele diktálásának: „Megdöbbentő eseményről vagyunk kénytelenek jelentést tenni...”, a címzés majd fölé jön. Közben szállingózni kezdett a hó, majdnem egészen derűs égből, de aztán

fokozatosan beborult, mire a levélpapír megtelt, egészen sötét lett, mintha betintázták volna az eget, a fekete a mélykékkel és az ultramarinnal váltakozott, kavargott, ahogy összefolytak, s ezt csapta meg alulról a fehérség, s végül már nem volt közöttük határ, mintha erre csöpögött volna a forró viasz a lángról, hogy lezárja.

A holtat egyedül hagyták a teremben, nem volt mellette senki, egészen megfélemeztek róla, pedig valamit kezdeni kellett volna vele, mielőtt bőre megfoltosodna s felvenné az égbolt színét, ráadni halotti ingét, fejénél gyertyát gyújtani, de nem, most gyilkosai futnak, szűk nekik a világ, az üldözők bosszút fognak állni, nincs már vesztegetni való idő, s azok, elől, hiába verik gyilkos szablyáikkal a lovaikat, pihent lovak járnak a sarkukban, hiába kanyarodnak úttalan utakra, mindegyik út járhatatlan lesz nekik, farkasok fogják felnyalni a vérüket, nincs a számukra menekvés, erő összezárul, sziklabérc leomlik előttük, kardjuk kicsorbul, lovuk lába kimarjul, szemükkel káprázat játszik, inuk elgyávu, sarkantyújuk letörik.

A hirtelen hóvihár megzavarta a huszárokat, rossz nyomra tévedtek, vagy csak türelmetlenek voltak, és buzgóságukban elváltak egymástól, egyre kisebb csapatokra szakadtak, legyező alakban futottak szét, mindenki útjukba kerülőt megforgattak, kifaggattak, sietősen és nyersen, előbb csak csapdosva, de amikor ez ismételten nem vezetett eredményre, kaszabolva is, helyenként nem rettenve vissza a rablástól sem, sok mindent elragadtak, de leginkább pénzt meg észert, olykor felsőruhát vagy takarót, mert fáztak a dermesztő szélben, előfordult több erőszakolás, néhány haláleset, egy része közöttük, mert összeverekedtek a zsákmányon. Az elejük sötétedés után kezdett visszazállingózni, abban a hiszemben, hogy a gyilkosokat rég elfogták, felkoncolták, és nincs értelme tovább a vidéket zaklatniuk, egymással semmiféle kapcsolatuk nem volt, azt sem tudták, meddig terjed ki a hajsza, de ezek még elég jól viselték magukat azokhoz képest, akik jóval később érkeztek, tisztjeikkel együtt részegen, bár az utoljuk csak másnap dél körül futott be, félig megdermedve a kemény fagytól és rosszkedvűen, bár biztos, hogy nem a szabadban éjszakáztak, ezt azok is megmondhatták, akik kárvallottként már a bárónál tolongtak, aki a történeteket hallva senkit sem volt hajlandó magához engedni, amíg az ügyet ki nem vizsgálhatja, nem nagyon zavartatta magát, ládába és bőröndökbe csomagoltatott, s miután megebédelt, el is utazott, magával víve szakácsát, inasát és szárnysegédét, három kocsi futott utána négy-

négy lóval és leghátul a díszkísérettel. A kárt végül is nekem kellett összeírnom, házról házra járva és tudakozódva, hosszú lajstromot diktáltam, amit a többi okmányhoz csatoltak a báró ügyében, de végül semmit sem fizettek meg, úgy vették, hogy zendülés volt, és az egész sereget szélnek eresztették, kivéve a főbenjáró bűnösöket, a legelvetemültebb martalócokat, ezeket kerékbe törték és karóba húzták, pedig nem bizonyosodott rájuk, hogy ők a valódi vétkesek, mert a többiek, akiket visszatrombitáltak vagy akik maguktól visszamaradtak, ha alkalmuk nyílik rá, bizonyára ugyanúgy tesznek.

Nekem, aki mindezt elmesélhetem, semmi szerepem sem volt az egészben, önszántomból aligha kerülhettem abba a havas mezőbe, amely annyiak ellen szinte talpra szökött a szemhatáron. Csupán a világ vendégeként vagyok itt vendégségben, bizakodva abban, hogy valakik majd ősükknek tekintenek egykor, akiket egy lovas üldöz, megengedett kantárszárral, vagy csupán a képe marad meg, ahogy párás hajnalon megtorpan, széles vizek partján, egészen tanácstalanul, mintha vak lenne maga is, meg a lóva is.

És egyszer összeáll majd ez az egész kép, amarról megindul a tenger, erről megindulnak az erős hegyek, elnyelik egymást, és nem lesz többé legenda, egy szó sem lesz többé igaz, egy szó sem marad belőle. Csak a fa recsegése, vagy egész erdőé, csonté, ahogy törik.

A só jön, zsákszám, ott van a kések hegyén, vágott sebekre szórják, a vér átveri, rózsaszín savó kapaszkodik fel a kristályokon, ahogy omlani kezdenek, akár valami élőlények mozdulnak el, omlik össze építményük, átverik a durva szövésű vásznat, vagy csupán borogatásnak marad a fájdalomra, amelytől szabadulni akarunk, mint a lángoló ingtől.

VÁROM A LEVELED MARCEL PROUST

VESZTEG FERENC

(Debussy: Clair de Lune)

egy holdsugár végén: eltűnve

az éjjeli szellő ringatásában
meleg léghöngyegből kibújva
de önzéstől ridegségtől megmérgezve
molypusztító ismeretlen illatától
halványan
semmit sem „mutatva”
mert a parafafalú szobáiba zárkózottnak
nincsen ereje
nincsen akarata
szíve ritmusát is
(ismétlések különös ritmusa)
belső hangulatai szabályozzák
a mámoros lélek „higiéniája”
az önalávetésvágy hatalmában
összehangolódva a sérthetetlen magány
kívánásával és kivívásával
álmodozással
sírással
„gyönyörűséggel”
mályvaszínú fátyollal eltakarva
hidegtől és búslakodástól felfakadt
önkéntelen
vigasztalan várakozásban
vasízű és jeges zajjal kábán

hogy egy „semmisség” elég legyen ahhoz
hogy megtörje cinegeszíve lendületét
s más irányt adjon
az eszméinek
amelyek különben is
szellemi „hígfolyásokra” hasonlítanak
vagy enyhe altatóra inkább
mintsem férfias keménységre
és határozottságra
bár „próza” pontosságot mutatnak
vagy bántó módú hallgatást
mihelyt „társaságba” keverednek
hogy mintha barlangba vonulnának vissza
tele csupa ragyogó és nem sejtett
drágasággal
virágszirmok „eltalált” hangulatával
aggály nélkül
végre megszólaljanak
akárha debussy elől odább tolnánk a zongorát
s ellapoznánk a fantom kottát
nehogy énekelni találjon
régóta halott nagyanyánk
repülés dédapánkról
akinek a lábai a vállain jöttek ki
miközben naiv hirtelenséggel
bátran lelupingozott a fellegekből
saját gyártmányú aeroplánján
mintha élete csak valami
olcsó vásári cikk lenne
teába mártott süteménydarabka
amit úgy kiismert
mint egy végrendeletet
vagy árverési jegyzéket
a *figaro* elzsibbadt oldalairól
a cselekvés emberének fölényes megvetésével
emlékiratot nem hagyva hátra
beteges bizonytalansággal hőborttal
és fennkölt „diadallal” fűszerezve
(mint franciás parvenüknél szokás)

csupán holmi kecskerím „zsarnokságának” hódolva
módját találva nemsokára
besurranni a titkos leányszobába
s csókot lehelni a verandára
emelkedett társalgásnak fittyet hányva
rosszkedvet
gorombaságot
butaságot és röfögést „tanulva”
hogy a vastag flaskók
meg ne riadjanak annyi
„társadalmi finomság” láttán és hallatán
mert az erény is gyűlöletes olykor
mint egy elítélt
csellel próbálkozzon
írni pár „könnyű” verssort
mintha könyöradományért fohászkodna
valami komoly dolog miatt
komolytalan emberek előtt
amiről levélben szólni nehézkes
mert a felszolgáló inas a meséből
most fagylaltot szolgál fel épp
s ezért nem adhatja át a levelet
mindenki előtt
de majd talán később
ha kifut a szál a meséből
s az erény „éhen hal”
mindenki előtt
s a törvénycikkekből meg a fagylaltból
lemondó arccal
de tenyerüket dörzsölve kitekintenek
derék üzletemberek
elbűvölten és láthatatlanul
írásom akkor majd rólad szól
halálos és rosszindulatú örömeiket rejtegetve
bűnös szállal egyesítve bennünket
„kicsúfolt” szorongásaink miatt

egy holdsugár végén: megtalálva

DRIVIN' THE BLUES

FENYVESI OTTÓ

és akkor betámolygott bessie
leült szétvetett lábakkal a pamlagra
nyomott vagy 110 kilót
letörölte arcáról az izzadságot
és savanyúan rám vigyorgott
lompos szoknyája alól
előhúzott egy ütött-kopott pianínót
rajta egy üveg sörrel
meg egy disznóképű zongoristát
torkig tele boogie-woogie-val
bessie lelkem egy mélyet szippantott
meg még egyet
és baszd meg
rázendített

SZÜRKÜLET, SZÜRKÜLETBEN

MAURITS FERENC

&

jani végbélrákot kapott
pálinkázva a kiskamrában
szépen dalolt
furulyázott
nékem úgy tűnt
megmeredve
elszáradva
koporsóban is mosolygott

&

crépity míg ordítózott
az esti mulatságon
püffedt hámló arcáról
rózsaszín bőrdarabkák röpködtek
mint a muslincák

&

litánia után
kijövet a sekrestyéből
egy ragyogó
bokor alatt
kilbertusz megpillantotta jézus meggyötört
sárga kezét

kilbertusz szerint
ez volt az utolsó üzenet

szürkület 1983

EMLEKEZÉS VELJKO PETROVIĆRA

HERCEG JÁNOS

Valahol már elmondtam megismerkedésemet Veljko Petrovićtal. De ahogy visszaemlékszem eléggé szűkszavúan, inkább csak egy számomra fölöttébb érdekes jelenetre szorítkozva, amelyben a különbséget szerettem volna érzékeltetni a békebeli Belgrád és Budapest között. A különbség felismerését is könnyelműen az olvasóra bízva. Ahogy már az ember a kényesebb dolgokat sejteti csupán, s aztán továbbsiet.

Amikor esztendők múlva Zomborban találkoztunk, földig érő, vörös csillagos zászlók között, a Fernbach-palota erkélyén, amelyet forradalmi bátorsággal múzeumnak sajátítottunk ki, előbb megütközve nézett rám, szinte haragosan, mint aki nem érti, hogy kerülök én oda, s még csak kezét se nyújtott. Bennem még élénken élt első találkozásunk emléke, azzal az akkori Belgrádra oly jellemző jelenettel, amikor a kultuszminisztérium lépcsőjén jöttünk le, s a portás szolgálatát teljesítő csendőr barátságosan azt mondta: Prijatno, gospon Veljko! Mire ő egy kurta „zdravot” bökött oda a fogai között.

Pestről érkeztem, s bár nemigen sétálgattam miniszteri tanácsosokkal, mint most itt Veljkóval, el se tudtam képzelni ilyen lezser és bizalmaskodó viselkedést egy portás részéről. A Hold utcai minisztérium kapusa ősz hajú, tekintélyes, pocakos úr volt, s oly méla undorral mérte végig az embert, ha mondjuk Ottlik László titkár úr bennléte után érdeklődött, hogy attól egyszerűen meg kellett semmisülnie. Széles zöld lampasz futott végig a nadrágján, szürke zakójának hajtókája is zölddel volt beszegve, csak a sörtés kalap hiányzott a fejéről, hogy vadásznak nézze az ember. És pajzs alakú, zománcos jelvény hirdette a hasán vitézi nivoltát.

— Fatornyos hazánkból milyen híreket hozott? — kérdezte Veljko, miután megemelte Eden-kalapját a zsandár előtt. — Vajha én is hazalátogathatnék végre Zomborba! Ez a felfordulás azonban, a konkordátum miatt, nem enged el!

A Vatikánnal korábban kötött egyezmény ratifikálását sorozatos tüntetések akadályozták meg, s a belgrádi utcákon magasra tartott kereszttel harcias pópák szálltak szembe a puskatussal hadonászó csendőrökkel.

Vallási ügyekre a művészeti osztálynak ugyan nem sok befolyása lehetett, de az ellenállás oly nagy volt, és annyira általános, hogy elképzelhető volt a teljes permanencia az egész minisztériumban.

— Semmi újat nem tudok — feleltem a közös szülővárosunkra vonatkozó kérdésre. Ha egy-két napra hazaszaladtam, más körben mozogtam, mélyebb társadalmi rétegben és egy merőben más nyelvi közösségben, mint amely Veljko Petrović érdeklődésében egységesen és oszthatatlanul megjelent. Kor- és nyelv- és társadalmi különbség válaszfala húzódtott közöttünk, s ha át is hajoltak rajta a celtiszfák lombjai, s el is terpeszkedett fölötte úri göggel a vármegyeháza, a vidék szimbólumaként, iminár semmi közelebbi nem kötött össze bennünket.

— Méltóságos bátyámat nem látta véletlenül? — A cím kiejtésén érezhetővé vált enyhe gúnnyal az idézőjel, minthogy a régi Jugoszláviában sem volt már méltóságos úr a főispán. S Milivoj Petrović akkor már különben is nyugdíjban volt. A gyakran változó pártpolitikai rendszerek ültették a főispáni székre, s azok tették talonba is azután.

— Ő volt az utolsó főispán, akinek, ha hivatalosan nem is, a valóságban, s a többiektől megkülönböztetően még kijárt ez a titulus — feleltem, gúnyt és idézőjelet eltörölve. — Népszerűsége igazán általános volt.

Veljko megértően bólintott, mint aki tudja, hogy az „általános” szóba a magyarokat is belefoglaltam. Még megmaradt urakat és falusi kisbirtokosokat, akikkel együtt ment vasárnap délelőtt a vad után. A bezdáni erdőnek, amelyet Dungserszky Gyókö bérelt, nem volt tisztása, zuga, fája, amelyet ne ismert volna, s aztán ha vadászat után hazaisykekezett a Kistemető utcába, Maris nénihez, a szakácsnéhoz, akit később, már a háború után feleségül vett, megemelte ő is a kalapját, ha odaért a házunkhoz a Dob utcába, apám előtt, aki tisztelettel köszöntötte.

— Hát akkor maradjunk abban, hogy majd kiválogatok egy kötetre való novellát — mondta látogatásom céljára visszatérve, s ezzel mind a ketten elfordultunk a bácskai várostól és a vadásztól, aki hosszú léptekkel ment végig magányosan a vasárnapi utcákon, s szíjra fűzött fűrjek hintáztak ütemesen a lépteire.

A novellás könyvből, amelyre a pesti Egyetemi Nyomdával volt szerződés, semmi se lett. Kitért a második világháború, esztendőig nem lehetett hallani a ravangradi történetek írójáról, s én könyvtárosi minőségemben kénytelen voltam sorra járni a szerb úriházakat, ahol feltehetően megvoltak a könyvei, hogy elkérjem őket, mivel a mi köteteinket rongyosra olvasták a tagjaink.

— Ha vége lesz a háborúnak — mondtam magabiztosan —, új kiadásban hozom vissza őket! — S erre mindenki barátságosan, felfénylő reménnyel átnyújtotta a maga kötetét.

Most kinn álltunk az erkélyen, miután Veljko megnyitotta a múzeumot. Oldalra fésült hosszú ősz hajával Beljanski volt velünk, aki a két

háború közötti jugoszláv avantgardisták képeit adta kölcsön erre a megnyitóra és Laza Plavšić, a kerületi népbizottság elnöke. Sovány volt és sápadt, csontos arcából zölden szikrázott a szeme.

— Ez a város már nem az, ami volt — mondta indulatosan. — Ravangrad nincs többé, s ha az urak nem is tűntek el még belőle egyelőre, hát-terbe szorítottuk őket. Aki most tollat vesz a kezébe, annak másképpen kell írnia!

— Hogyhogy? Nem értem! Kinek beszél? — kérdezte Veljko, és az arca falféhré volt. — Én mindig a népnek írtam!

— Csak mondom! — jegyezte meg Lazo konokul, mintha a Csillagból hozott forradalmi indulatát csupán ilyen pillanatnyi kitörésekben lett volna képes levezetni, személyektől és alkalmaktól szinte függetlenül.

Alattunk katonák vonultak hangos énekszóval, akiket akkor még parizánoknak neveztünk, a Vadászkürtnél befordultak az Apatini útra. Vénasszonyok nyara volt, a nap bágyadtan sütött át a lombokon, melyeken már alig volt néhány megsárgult falevél.

— Talán innánk erre mégis! — szólalt meg Beljanski a diplomata rutinjával oly vidáman, mintha semmi sem történt volna, s erre mindannyian kinyújtottuk kezünket a tálca felé, amelyen pálinkás poharak voltak és egy tál pirosra sült pogácsa.

S a poharát koccintás helyett magasra emelve akkor nézett ráru némán annyi év után először Veljko Petrović.

A szegedi Csillagnak még nem is olyan régi lakója nem támadásnak szánta indulatos magánbeszédét. 1945 kora őszén azonban úgy nem szólalhatott meg hivatalos ember, hogy ne térjen ki az osztályharcra. És ha Miska öregbére meg a Csángó Őrzse szerzője felhördült, és kétszoros galambszürke öltönyében sápadtan kapkodott levegő után, nem is a rövid programbeszéd miatt lehetett. Abban az időben gyakran hangzottak el csalhatatlan kijelentések arról, hogyan kell írni. Ilyesmiben Belgrádban Veljkónak is valószínűleg része volt, megszokhatta volna. De szülővárosától, úgy látszik, mást várt. Fenntartás nélküli elismerést. Hódolatot, mint régen, még a húszas évek végén is, amikor apartmant nyitattott magának a Vadászkürtben, de bármily későn hozta be a fiáker az állomásról, nem ment aludni. Betért a kávéházba, ha csak pár percre is, hogy a népszerűség napfürdőjében sütkérezzék. Pedig az az elismerés akkor már koráncseni volt általános. Odaát a színház karzatán a fiatalok már Krležának tapsoltak. Lazo is, a nyomdász, aki most a fellobogózott erkélyen ilyen élesen húzott határvonalat a régi és az új Zombor között.

— Gyere, már várnak! — jött ki az erkélyre barátom, a festő, aki pillanatokra eltűnt, terepszemlét tartott a kiállítási termekben, s aztán visszajött jelenteni, hogy mi a helyzet. — Főként a hölgyek szeretnének látni! — Bocsnát — mondta erre Veljko diadalmas mosollyal, és kinyújtotta hosszú nyakát, amely miatt a „Crni labud” — fekete hattyú —

díszítőjelzővel ajándékozta meg a békebeli Belgrád, s elsietett kezét csókolni a hölgyeknek.

A hölgyeket akkoriban nemigen nevezték ezen a néven. Zombor hosszú időn át kórház-város volt, s a nők csaknem kivétel nélkül heteken, hónapokon át cipelték az ágytálmakat, mosták és vasalták a géz végtelenül hosszú csíkjait, mert a kötszer sosem volt elég, s előfordult, hogy egy-egy asszony huszonnégy órán át ki se mozdulhatott a kórteremből. Kendőbe kötött fejje! jártak, UNRRA-pokrócból varrt, homokszürke kabátban, és tagjai voltak a nők antifasiszta szervezetének. Mindennek a festő is tudatában volt, amikor harsányan elkiáltotta:

— Mégis dámák! Talán éppen ezért!

A kiállításnak nem azért volt sikere, mintha a zombori közönség alig várta volna, hogy Dobrović dubrovniki utcaképét lássa, a sétálóktól hullámzó Stradun, mélyében az ég kékjével összefolyó tengerrel, Bijelić gyöngyházfényben tündöklő alakját, a Kosovói lányt, aki a fűben ül és az ingét húzza le, vagy barátom, Konjović lángoló búzakeresztjeit s a többiek vad és lázas remekléseit. A zombori közönség máshoz volt szokva. Szelídebb látóivalókhöz a vásznon. Naplementéhez, virágcsendélethez, melyeken egy gyerek is azonnal felismeri a lemenő napot s a vázában a tubarózsát. És mégis, annak ellenére, hogy a két háború közötti modernnek ezt a közönséget addig inkább megkökkentették és elijesztették, most mindenki egy kicsit holdkórosan szédelgett, valamilyen ismeretlen boldog révületben, amelyet, mint a tiltott szerelmet, magának se mert bevallani. A hölgyek és a néhány régi vágású úriember azért, mert egy világot kellett volna megtagadniuk, a mozgalmi emberek, akik jóval többen voltak, azért, mert nem az volt a „hivatalos művészet”. Főként témában nem.

— Magányűjtemény — hangsúlyozta Veljko Petrović a megnyitójában, mint aki ezzel el is határolja magát az egésztől, beszédében sokkal inkább a városnak bókolva, mint a gyűjtőnek, aki első ízben vitte nyilvánosság elé a kincseit. Pavle Beljanski fiatalon Párizsban volt követségi titkár, s állítólag zsebpénzéből vásárolta össze esztendőnkön át a Dôme kávéházban és a Monmartre kiskocsmáiban tanyázó honfitársaitól a képeket. Rajongása, e legendák ellenére, őszinte volt. Ez a csendesen mosolygó, halk szavú agglegény, mintha örök fogadalmat tett volna a művészetnek, a jugoszláv festészetnek csak egy korszakára terjesztette ki kellő alázattal a figyelmét. De a legjelentősebbre. És azt aztán oly tökéletesen tette áttekinthetővé egy életen át, hogy Pál herceg nem ok nélkül volt féltékeny rá. A forradalomnak kellett jönnie, hogy neve és galériája ismert legyen.

Egyelőre csak Zomborban. Számunkra azonban épp ez volt az izgató. Úgy éreztük magunkat, mint valami szigeten, amelynek már tényleg nem volt semmi köze a novellák Ravangradjához. Európai szelek fújtak át

rajta ezekkel a képekkel, amelyekhez én írtam tájékoztató szöveget, amit azóta is röstellek.

— Hát ki írja meg, ha te nem? — dörgött K., amikor megpróbáltam kitérni a keblemetlennek tűnő feladat elől, mintha éreztem volna, hogy baj lesz belőle. — Te vagy az író, nem én!

Ketten voltunk, s valahogy fel kellett osztanunk a munkát. És arról, hogy katalógust adjunk ki, minden festő egy-egy képének reprodukciójával, semmiképpen sem akartunk lemondani, ha már ilyen egyedülálló gyűjteménnyel állunk a világ elé. Ő lement Belgrádba, megszerezte a képeket, megbeszélte Veljkóval a megnyitást, nekem a pénzt kellett előteremtennem, mivel akkoriban valamilyen politikai szerepet játszottam, az említett Lazo mellett, akinek egy szavába került a nyomdai hitel. De a szöveget természetesen szerbül kellett megírnom, s a nyelvi nehézségeken a barátom se nagyon tudott segíteni.

— Meglep, hogy ilyen járatos öcsémuram ezek a fránya modernjeink piktúrájában! — hajolt át az asztalon ebéd közben Veljko, mint aki most már végleg leszállt a lóról és leereszkedett hozzám. — Én ugyan takarékosabb lettem volna a szuperlatívuszokat illetően egyik-másik festőnél, tartom azonban magamat az örök igazsághoz, amely szerint de gustibus non est disputandum!

A gúny csak részben szólt nekem, másik felén a festőknek kellett volna megosztozniuk. Engem azonban így is porig sújtott. Több okból. Először, mert korántsem volt „járatos” az akkori modern jugoszláv festészetben, s ami a szövegemben egyéni impresszió volt a látott képek csodálatával, annál jóval többet tett ki a lexikális adat s a kompiláció. A szerb nyelv számomra ingoványos területén kívül még az az érezhető gyanakvás is elkísérített, ami a szavak mögül bújt elő, s holmiféle tolkodónak tüntetett fel, aki hol pesti kiadó megbízására hivatkozva szerb írókat akar bemutatni, hol pedig jugoszláv festők képeihez fűz megjegyzéseket. S teszi ezt egy olyan ember jelenlétében, aki harminc éven át hivatalosan intézte legfelsőbb helyen a festők ügyeit.

Meglátszott rajtam, amit éreztem? Megsajnálta? Vagy ez volt a kiegészítő mondat, amellyel végleg két vájlra fektetett? Így folytatta ugyanis:

— Bevallom, inkább novellát szeretnék olvasni kegyedtől, ifjú barátom.

Novellát? Hiszen írtam én novellát az 1945-ös *Híd* első számába, de mennyi bajom volt vele! És milyen jó lett volna most mindezt elpanaszolnom az idős és tekintélyes írónak, akiről még Skerlić köszöntött, s akinek csillaga sokáig változatlan fényvel fenn ragyogott a szerb irodalom firmamentumán. De ez a fény — ha már tollam alá tolkodott a frázis — most már alaposan megfakult. S a Fekete Hattyú túl a hatvanon, minden önuralmát összeszedve, nyájasan társalgott most Lazóval, aki pár perccel előbb alaposan kioktatta.

„Előlről kezdjük”, ez volt a novellám címe, s már ez is annyit félreértésre és belemagyarázásra adott okot.

— Mit kezdünk előlről, édes öregem? — túrt bele kétségbeesve dús, beethoveni fűrtjeibe barátom, a szerkesztőségi triumvirátus tagja. — Hát nem látod az egetverő változást? Hát nem érzed, hogy ez nem ismétlése holmi „kisebbségi sorsnak”? Hát nem látod, hogy itt most egy osztály fekteti le hazájának alapjait a teljes egyenjogúság szellemében?

Láttam. És mégis vitakozni próbáltam, meggyőzni róla, hogy az író nem felel hőseiért. És nem azonosítottam magam az özvegyvel és tizenhat éves fiával, aki Milan barátjával horgászni ment, mint akit nem érdekelnek a viharos történelmi változások.

— De megírod a menekülést is, s azt mondod, olyan volt, mint valami népvándorlás! A fasiszták menekülése! S a szegény külvárosi özvegy tévován néz a menekülők után, sőt, már ő is pakolni kezd, hogy velük menjen.

— Mégis ittmarad — védekeztem, e dilemmával jelölve a drámai feszültséget. Mondtam volna még tovább is a magamét, azt például, hogy nem mindenki volt fasiszta, s a novellában végül minden rendeződik. Világnézeti szempontból is. De barátom nem hagyott beszélni.

— Miért nem a másik népvándorlást írtad meg? A frontokról jövőket! A Petőfi brigádosokét! Akik mihelyt hazaértek, hozzáfogtak a földosztáshoz!

Tényleg, miért nem ragadott magával ez a valóban hatalmas és ragyogó történelmi téma? Ehelyett odaálltam aprólékosan pszichologizálni az ellentétek sablonján pepecselve, s az egész kis igénytelen rajzot pasztellszínekbe fojtottam, miközben az olvasó gondolhatott, amit akart.

— Mindenkinék ez lenne most a dolga, aki írni tud — folytatta barátom, és sorolta a neveket példaképpen, mindenekelőtt Jovan Popovicét, mire nekem — mint akit sarokba szorítottak — nem lehetett más válasza, csak ez:

— Hát akkor adjátok vissza!

Be kellett volna ismernem, milyen gyengének érzem magam ilyen hatalmas feladathoz? Ez lett volna az őszinte válasz. Mert minden olyan új és ismeretlen volt ebben az irodalmi interpretációjában a forradalmi változásnak, hogy még csak az orosz októberhez se lehetett elmenni példaként. A mi forradalmunk merőben más volt! Arról nem is szólva, hogy nálunk, nemzetiségi és persze polgári körökben kétség és bizonytalanság érzése is jelentős visszahúzó erő volt. Emberileg nem érintett, hiszen én is ezt vártam. Lelkesedve jártam agítani a Petőfi brigád újraszervezése idején, részt vettem a Népfront munkájában, kultúregyesületeket alakítottam Bajmokon, Bezdánban, Kupuszínán, éppen csak az irodalmi formát nem találtam meg a lassan alakulni kezdő új világban az ember ábrázolásához.

A novellát nem kaptam vissza. Megjelent. Én azonban háromévi hallgatásba burkolóztam. Közéleti szerepléssel igazolva magamat, s mintegy tudat alatt gyűjtve az erőt egy új formanyelvhez. Mire megtaláltam, már csak nálunk, már csak a mi vajdasági magyar lapjainkban maradt követelmény a szocrealizmus, illetve a valóság megszépítésének művészete.

Veljko Petrović nem hallgatott. Amikor ez a monológ a hajdani Fernbach-palota erkélyén elhangzott, már megjelent az Ismeretlen öreg a *Politikában*, s az ebédközi társalgáshoz is ez teremthetett hangulatot. Ez volt az egyetlen írása a felszabadulás évében, ez sem az „új világban” játszódtott háborús téma volt, faktográfia, az igazságában is nyersen és igénytelenül megírva.

— Mit mondana erről a kiállításról Jovan Popović? — kiáltotta felénk Konjović, mert őt épp akkoriban határozottan elmarasztalta a vajdasági festők tárlatáról szóló kritikájában a nagy sikerű *Igaz legendák* szerzője.

— Azt, amit megérdemel — felelte Lazo. — Azt, hogy szép, de a polgári világ művészete. S így nem a mienk.

Veljko mosolygott, és hallgatott. De hát mit is mondhatott volna? Az ő esztétikai elvei mégiscsak az akadéminizmus szellemében alakultak ki, s így aztán nézeteivel sem tartozott oda. A belgrádi Nemzeti Múzeum igazgatója volt, s így már hivatalánál fogva is fölötte állt a vitáknak, amelyek akkoriban művészi körökben annyi izgalmat keltek. De ezenkívül a múltja is, irodalmi renoméja is immunitást biztosított a számára, ha időnként, mint most, figyelmeztették is, hogy Ravangrad nem az, ami volt.

— Ha nem haragusznak — állt fel válasz helyett —, akkor én most elmegyek. Kinézek a temetőbe, szüleim sírjához, a bátyám is vár...

A vadász hosszú léptelével kinn sétált az étterem előtt. Valahányszor nyílt az ajtó, látnattuk kissé hajlottan, de hetven éve ellenére korántsem öregesen, anélkül, hogy ő maga benézett volna. Türelmesen várakozott, a nemkívánatos személy szerénységével, mert jóllehet a háború alatt visszavonultan élt, egy időre elvesztette választói jogát azzal az indoklással, hogy „együttműködött a megszállóval”, ami nem volt igaz. De ehhez a vádhoz akkoriban az is elég volt, ha netán együtt vadásztatott a régi, ifjúkori barátjaival, akikből időközben odaát közjogi méltóságok lettek vagy magas rangú tisztek.

A nagy írónak kijáró tisztelettel búcsúztunk Veljktól. Nekem illetet volna kitérni korábbi kapcsolatunkra, s legalább néhány szóval magyarázatát adni, miért nem fordítottam le s miért maradt így el novellái egy kötetének magyar kiadása. De a négyestendős háború után, s mindazzal, amí együtt járt vele, nem láttam szükségét a magyarázkodásnak.

— Azért, ha Belgrádban jár, igazán meglátogathat — mondta, mikor kezét fogtunk. — Csak most már nem abban az átkozott minisztériumban, ahol beáztérkedtem, hanem a múzeumban.

Jó ideig nem látogattam meg. Talán a búcsú homályt árasztó „azértja” miatt, ami úgy hangzott, mint valami megbocsátás.

Csak azt nem tudtam, mit kellett volna megbocsátania nekem.

A háború rettenetes négy éve után, sok minden egyéb mellett, a gyanakvás is állandóan résen volt. Hogy ki hol állt és mit csinált, ez a kérdés régi barátok között is azonnal felmerült, ha találkoztak. Indokoltan. Mert túlélni országok és vidékek szerint sokféleképpen lehetett, ha az embernek egy kis szerencséje volt. És a győzőket csak az érdekelte mindenütt, ki mennyire került a másik frontvonal közelébe, netán teljesen átállva, avagy csak azt a látszatot keltve, illetve csendesen lapítva valahol a középen, időnként néma rosszállással csóválva fejét. Reszvetnek és emberiségnek is széles diapazonja volt e belső hátszágai frontok között, s ezer lehetősége a rokonszenv kifejezésének azok iránt, akik az erőszak pusztító tébolya ellen küzdöttek.

A háború után első ízben hazalátogató Veljko Petrović szemében joggal kelthettem gyanút. Mit tudta ő, hogy végleg hazajöttem Pestről, s most itt még politikai szerepet is játszom. S jóllehet tartózkodása csak néhány percig tartott, engem mégis sértett vele. „Miért? Kicsoda ő?” — háborgtam magamban illetlenül és igazságtalanul, ahogy a fiúk lázadnak fel olykor apáik ellen. És újólag mérlegre tettem életművét, a négy kötet novellát. „Még egy regényt sem írt, pedig már hatvankét éves!”

Folytathattam volna tovább, e novellák ismételt szemügyre vételével, s összehasonlítva az akkori európai vagy akár csak a magyar irodalom novelláival, de tromfnak a regény hiánya is elégnek tűnt. A próza nagykorúságát véltem látni a regényben, eléggé helytelenül. Veljko esetében egy csöppet sem alaptalanul. „Regényhez nem elég a fej — mondta Szabó Dezső —, az is kell, amit zicclájsnak neveznek”, s ami gyakran — tettem hozzá én — megkülönbözteti a művészt a dilettánstól. De aztán hamar takarodót is fújtam eretnek gondolataimnak, már csak azért is, mert bár én akkor már megírtam volna a magam regényét, ha mindjárt elég mélyen saját nivóm alatt, s harminc évvel fiatalabban, de röstelltem volna önmagam előtt is henegetni vele.

Még valami volt, ha egészen őszinte akarok lenni: védekezni kellett a kultúrfőlény oly sokat emlegetett vádja ellen. A magam lelkiismeretével szemben persze, hiszen olyan összehasonlítást, amelyben az akkori szerb irodalom színvonalban és volumenben alatta maradt volna a magyarnak, nyíltan és őszintén csak barátom, a festő előtt mertem tenni.

S hogy az elmaradt regény mennyire gyötörte magát Veljkót, tíz év múlva derült ki. Történelmi regényt készült írni. Ehhez kért magyar értelmező szótárt — akkor még nem jelent meg! — s Takács Sándor *Képek a török világból* című munkáját, melynek második kötete, mint írta, neki megvolt. Jókainak egy történelmi regényét a Matica Könyvtárából hozott meg. „Negyven év előtt, tán még korábban — írta —

épp Zomborban olvastam, s már akkor tudtam, hogy Thalóczy liferálta az öreg Jókainak az archivális adatokat. (Különben Takács ugyanezt tett vele és Mikszitthal különösen.) Amint látja, habár az örvény szélén lábadozom, még mindig bizonyos dolgokról képzelődöm.”

Az akarat megvolt hozzá, a forrásmunkák sora is csakhamar rendelkezésre állt, a regényből mégsem lett semmi. Akkoriban kezdődött évenként át tartó rendszeres levelezésünk, gyakran találkoztunk is, én azonban sohasem kérdeztem tőle, mi van a regénnyel. Akkoriban egymás után két kötetét is megküldte kedves, kitüntető dedikációval, én azonban sokaig haboztam, elküldjem-e neki az *Ég és földet*. Félttem, hogy dicsekvésnek veszi. Amikor mégis rászántam magam, túlaradó levélben köszönte meg, s épp ezzel árulta el, hogy talán csak belenézett, de nem olvasta el.

— Azok a mi hosszú sétáink Gozduval és Vasa Stajic'nyal végig a Bajai úton — mondogatta, s leveleiben is többször visszatért triumvirátusuk barátságára — oly izgalmasak voltak, hogy még fenszterlizni se mentem. S ez nem csekély áldozat egy fiatalember részéről!

Csupa szín és hangulat volt, amit a messzeségből így előszoval felidézett, s amikor egyszer felbátorodtam és megpróbáltam rábeszélni, hogy ezt írja meg, levélben fogadkozott, hogy „Ideje az én Dichtung und Wahrheitomnak is. Fejemnél az ásó, bár inkább illenek a krematórium parazsa”.

De negyvenöt ószen még igazán büszkén viselhette a Fekete Hattyú epithetonját. S nekem a meglehetősen sovány életmű ellenére se jutott eszembe arra gondolni, hogy ezzel be is fejezte, „ami az istenek által rábízott”. Ki hitte volna, hogy ebben is követte ifjúkori ideálját, Gozdu, aki éjszakákat mesélt át zombori évei alatt, így élte ki elbeszélőkédvét. Talán még képzőművészeti érdeklődését is tőle kapta, aki a teljes ismeretlenségből fedezte fel a régi szerb festőket, s Veljkónak csak folytatnia kellett a küzdelmet elismertetésük és népszerűsítésük érdekében.

Mindez azonban így is elég volt, hogy az akkori szerb irodalomban az első között foglaljon helyet. Harcos hazafias versekkel és másfél száz novellával. Hogy akadémikus legyen és a hivatalos szerb szellemi élet kiválósága. Mire Rastko és Crnjanski megjelent, s boszniai novelláival Andrić, ő rég fenn volt a Parnasszuson.

De azért nem minden gyanakvástól mentesen. Prékői volt, s ez a megkülönböztetés épp az ő köreiben éreztette hagyományosságát. Zomborban sokaig nem felejtették el, hogy amikor az első világháború után a vajdaságiak elég naivul azt hitték, jogos beleszólásuk lesz országos dolgokba, s őt ajánlották budapesti követnek, Aleksandar régens oly indulatosan kiáltott fel, hogy orráról leesett a csíptetője és darabokra tört, s Vesnić miniszterelnök négykézláb ereszkedve szedte össze az üvegcserepeket a parkettől: „Micsoda? Hogy összeszűrje velük a levét? Soha!” És papírkosárba dobta a memorandumot.

Azt a tényt viszont, hogy egy külön világot teremtett, a szerb irodalomban, nem vonta kétségbe senki. A ravangradi történetek, a Miska öregbéres, a Magyar Pista és még sok novellája nagyon sokáig éreztette eredetiségét.

Talán csak én véltem felfedezni Mikszáth hatását. De ezt is inkább azzal az örömmel, ami az együttélés békéjét sugározta, mint a leleplezés diadalával. Tartózkodó gyanakvása késztetett oktalan lázadásra első találkozásunk alkalmával a háború után. És aztán az is elmúlt, ahogy a heveny hóhullám múlik el sokszor egy jó szó hatására is.

Azokban az időkben az ember lépten-nyomon ellentmondásokba ütközött. Megalakult a vajdasági írók egyesülete, s én lettem az alelnöke. Ugyanakkor a *Leopis*-ban egy éles hangú cikk leszede a keresztvizet a Beljanski-gyűjtemény katalógusáról, amelynek én voltam a szerzője. Nem esztétikai szempontjaimat kifogásolta. A megírásban marasztalt el súlyosan. Hogy merényletet követtem el a szerb nyelv szelleme ellen, s ezt nem szabad szó nélkül hagyni.

Barátom, a festő, kikelt a nagy múltú folyóirat ellen, megrendelt írásnak tekintve a cikket, mert korábban ott jelent meg róla is olyan kedvezőtlen kritika, amely majdnem egyértelmű volt a feljelentéssel. Ugyanakkor Vajdaság első embere tisztelgő látogatást tett nála!

— Igaza van — mondtam én megfelelő büntudattal, mert egy pillanatilag sem volt kétséges előttem, hogy nem elég a nyelvtani szabályok betartása. De akik féltékenyen őrködtek a szerb nyelv tisztasága felett, azok állandó megbotránkozásnak voltak kitéve, hiszen soha annyi szónoklat nem hangzott el, mint a háború utáni években, s rétorok egyszerű emberek és különféle nemzetiségűek lévén, nem mind voltak járatosak a szerb nyelv szellemében.

— Nem szabad személyes támadásnak venni! — vigasztalt Veljko, amikor legközelebb meglátogattam. — Igaz, hogy a nyelv nagy és szent dolog és az én egész ifjúságom abban telt el, hogy a szerb nyelv létjogosultságáért harcoltam. Bruder Jašo — Jakov Ignjatović — nagy példája lebegett a szemem előtt, de hát róla is megállapították, hogy nem tud szerbiül. A legnagyobb szerb prózaíróról! Mit szólhat mindehhez az ember?

Azt már nem mondta, hogy az ő írásai se kerültek minden nyelvi beavatkozás nélkül nyomdába. Mintha természetes lett volna, hogy a népe nyelvének egyenjogúságáért küzdő kisebbségi író nyelve óhatatlanul romlik a másféle nyelvi közegben. Viszont magyarul, ha itt-ott nyelvtani hibákat is ejtve, ízesen és fordulatosan írt, ötven évvel azután is, hogy kikerült a pesti egyetemről. „... Ha feleségem hébe-hóba felcsavarja a pesti rádiót, csak úgy csurog belőle az édeskés — pá, édes, bahhátom —, amit szerbóstitulusnak nevezne az ember. Az én magyaros érzésemben még mindig verekszenek Berzsenyiék Kazinczyékkal... Furcsa, hogy

sokszor több a rokonság a feudalista és a munkás között, mint a legliberálisabb burzsoá és a munkás között.”

Valami ilyesféle rokonságot éreztem én is, nemzetiségi távlatban, persze, a hozzá való viszonyomban. Mert hiába írt már korábban Rastko gyönyörűen és sorakoztak fel most kemény léptekkel a fiatalok is az új jugoszláv irodalomban, ha egyszer fogalmuk se volt róla, „mit ér az ember, ha magyar”, s csak azt tudták, — de azt nagyon! —, hogy a magyarok tartottak ki legtovább a háborúban Hitler mellett. Veljkóval azonnal megértettük egymást.

Kissé túlzott hasonlata a nagybirtokos és munkás „rokonságát” illetőleg ugyancsak világosan utalt a sajátos magyar társadalmi megoszlásra, falu és város, paraszt és polgár viszonyára. Pedig rég nem kísérte figyelemmel a magyar szellemi életet, s Kosztolányit kivéve, alig olvashatott az újbaktól valamit. De amikor a népi írókról beszéltem neki, azonnal könyveket kért, s nem elégedett meg a *Pusziák népe* szerb fordításával, az eredetét kellett elküldenem. Viszont Németh Lászlót megkésétt profétának tartotta.

— Mondhatnak nekem akármit — kiáltott fel Mara asszony, a felesége —, a pesti színháznak nincs párja! Húsz éve voltunk odaát, talán még több is, de egyetlen szabad esténk nem volt! Petrovics Elek minden estére gondoskodott jegyről. Ismerte? Nem? A Szépművészeti Múzeum igazgatója volt. Ezért volt Veljkónak dolga vele. S a két Petrović még hasonlítot is egymásra.

— Aleksa, mondtam neki, po našem — szúrta közbe Veljko —, de nem reagált rá. A tartás, a vonások kiütöznek hetedíziglen, a nyelv sokszor már a második generációban eltűnik. De azért minden este voltunk színházban. Egyszer Kosztolányiné hívott meg vacsorára és Karinty is ott volt...

— Én szerettem volna megismerni Hunyadi Sándort — csapott fel lelkesen Mara hangja —, mert akkor láttuk a Feketeszárú csereszyét és az rám nagy hatást tett, de Petrovics Elek nem tudott vagy nem akart összehozni vele.

Ezek az én belgrádi látogatásaim, amikor már Zsófi ott diákoskodott, s gyakran eljárt hozzájuk, legtöbbször átlépték a vizitek szokásos időtartamát. Nem mintha én ragadtam volna ott illetlenül. Az ő emlékeiknek nem volt se vége, se hossza. Mert az ötvenes évek derekán alig volt már valaki Belgrádban, akivel ezekről a régi dolgokról beszélgethettek volna.

De akkor már nemcsak régi dolgokról. A jugoszláviai magyar irodalom is alighanem jobban érdekelte, mint — Jovan Popović kivételével — az új emberek bármelyikét. Beleértve azokat is, akiknek pedig ez lett volna a dolguk! Leveleiben is többször visszatért a *Híd*ra.

„... a maguk Hídjának éppen az volna egyik feladata, hogy szerbhorvát tárgyakról, témákról, vonatkozásokról írjanak... például Jókainál,

Mikszáthnál, Gozsdunál... talán Kosztolányinál. Jókor jönnének bizonyos szemelvények a publicisztikából: Mocsáryból, talán Irányinál is találni sorokat, Kossuth Irataiban... emlékszem, Cholnoky Viktor írt a Hétben egy nagyon szép cikket Rómából Milovanovićról —, aki szerb követ volt ottan — mint egy kis ország nagy diplomatájáról... Bocsánat, hogy tanácsolni merészkedtem, de hát ez a vénség jele.”

Mintha gerincünket akarta volna kiegyenesíteni, önézetünket megerősíteni a szerb—magyar barátságnak ezzel az egyenrangúságot sugárzó viszonyával a múltból, amikor épp a magyarok részéről jött a kezdeményezés. Hiába mondtam, hogy Mocsáryról alig tudok valamit, irányiról meg semmit. Ő folyton visszatért a messzi múltba, s persze az ő elképzelései csöppet sem közelíthették meg a hivatalos nézeteket. Olykor egészen képtelen dolgokat ajánlott megírásra. Például Kállay Béni szerepét Bosznia-Hercegovina civilizálásában!

Ő maga személy szerint sem volt mindig az a persona grata, akire hivatkozni lehetett volna. Politikai ázsiójának hullámhegye akkor ért tetőpontjára, amikor Zombor képviselőjének kellett jelölni — épp nekem, a megbeszélte Népfrent-értekezleten az ajánlást, s kettőnknek ez a közszereplése nemcsak a szülővárosunk igényét lett volna kielégítendő, de gesztus volt a magyar nemzetiség felé is. És akkor egyszerre jött egy hullám megint, úgyhogy elhanyagoltságát nagyon is érezte.

— Áskálódik a csásri! — panaszolta ilyenkor keserűen, és egyre mondogatta, hogy mégiscsak otthon kellett volna maradnia, s egész életén át a ravangradi történeteket írni...

De késő volt, megöregedett. S a hullámvölgynek is csakhamar a végére ért, mert minden oldalról jött feléje az elismerés megint.

Sikernek és kudarcnak e kései változása lehet a magyarázata, hogy 1948-ig mindössze hat novellát írt Veljko Petrović. S azok is rövid kis írások voltak, mint egy sohajtás. Itt-ott a fölöslegesség érzetét megsejtetve, amiről élőszóval, de férfias belenyugvással beszélt:

— Én megtettem a magamét. Kész. Vége. Nincs tovább.

És valóban úgy tűnt, hogy az ő világról, az ő ideáljairól már nincs mit mondani. Hazafias versei, melyeket harminc-negyven évvel korábban írt, nem is az időszerűségüket veszítették el abban a világban, amely nemzetközi inkább volt, mint nemzeti, hanem a kihangzúshoz szükséges teret.

— Még nem mondtál el mindent! — szólt közbe barátunk, akit Veljko a leveleiben „a mi grande Pittore furiosónk”-ként aposztrofált. — Nekem két élet is kevés lenne ahhoz, hogy mindent elmondjak.

Közben ez az ő ominózusnak hitt világa korántsem vált érdektelenné. A Népfrent-politika nem elidegeníteni, hanem megnyerni igyekezett azt a nem éppen népes társadalmi réteget, amely a történeteiben felvonult. A bácskai szerb polgárt, többek között, akiből már rég hiányzott a nem-

zeti öncélúság éltető eleme. És csak idő kellett, hogy újból észrevehető legyen az írónak az a törekvése, amely a népek egymásra tett hatását mutatta be. A bácskai konglomerátum példájával az ország sokszínűségére, hibrid egységére is rávilágítva. Ravangrad réges-rég miniatűr Jugoszlávia lett az ő novelláiban, ha időnként át is sütött rajtuk, már nem is zavartalanul, a széthullott Osztrák—Magyar Monarchia fényé. És a távlatnak is látszania kellett, amely őt a százlánchos gazdáktól és a városi kisuraktól oly fölényesen, olykor a gúny és szatíra éles felhangjaival elválasztotta. Ha türelmetlen volt, ha fölöslegesnek érezte magát a szocialista realizmus kórusának uniszónójában, nem a letűnt rendszerbe kíváncszott vissza, amelyben húsz éven át idegennek kellett éreznie magát, csak az új világban nem jelölték még ki az őt méltán megillető helyet.

De aztán a negyvennyolcas nagy korforduló egyszerre magasra emelte és az ország soknyelvű népei előtt mutatta fel az ő életművét. Ha valamikor el volt zárva előle a horvát, a szlovén, a macedón, a magyar és egyéb népek olvasóközönsége, most mindenhova eljutott írásainak és kötetaineik fordítása.

Egyszerre kiderült, amit mi bácskaiak rég tudtunk, hogy alig van még egy délszláv író, akinél annyi nép élt volna olyan békésen együtt, mint az ő írásaiban. Rég Belgrádban élt, amikor a csángó cseléd lány sorsáról mesélt, s a bácskai dobrovoljacok honfoglalásáról szólva a földosztásból kimaradt szegény magyar cseléd nép jogos keserűségére talált megindító szavakat.

Mintha mindig is a másféle népek együttélése, beolvadása és átalakulása izgatta volna, most is a három év alatt írt tárcanovellák csaknem mindegyikében ezek a konfliktusokra alkalmas, de mégis békésen elsimuló metamorfózisok kínálkoztak számára témának. A „Ružica és nem Rozika” például, vagy az ötödik hadoszloposnak hitt papagáj édesbús történetében Éva, a magyar cseléd lány, aki, miután gazdáját, a zsidó orvost elvitték, nem hajlandó a beköltözött német tisztet kiszolgálni, „mert eszébe jutott, hogy ő magyar lány”, s inkább hazamegy Bácskába. Persze, a társadalmi különbségek is ilyen békésen oldódnak meg nála, ha a helyzet vagy a történelem úgy hozza magával, mint például a Banjicára került nyomdász és az orvos esetében. De az ő sorsuk, mint egész népeké a második világháborúban, a nemzetiségükkel vált egyenlővé.

Veljko Petrović azonban, aki ugyancsak megjárta Banjicát, ezzel az ő nemzetiségi problémájával is magára maradt. Folytonos hazakészülődéseiben ilyen vallomások kerültek a levelébe: „... mai szerbjeim távol vannak tőlem, az öregebbje meg betapadt fejű reakcionárius.”

Az ő „mai szerbjei” nyilván az új világ ígézetében fordultak el tőle, mint a Csillag-börtönt meglakott zombori nyomdász, aki épp a konfliktusok hiányát róta fel Veljko Petrovićnak, még a forradalom utójáté-

kában is a harcos szellemet számon kérve mindenkitől, aki író volt. Attól is, aki nem az volt, de azért írt.

A sorsdöntő uegyvennyolcas év engem is kiugrasztott belső emigráció-nak mondott hallgatásomból. Zs. ejtett rólam néhány meleg szót a Tég-lák-barázdák című antológián átfutva, s azzal is az új irodalomhoz való tartozásomat kifejezve, hogy a régi *Híd*-naptárból kiemelt régi novellákat közölte a gyűjteményben. Átértékelő seregszemle volt ez az antológia Majtényi Mihálynak mindenki más árnyékában hagyó novel-lájával, az Erkélyel. Rikító színek és hangzatos jelszavak nélkül, tisztán az írás művészetével hatást keltve, miközben a kispolgári világ összeom-lásának pillanatfelvétele volt.

Hogy engem is az átalakulás, a sorsforduló s a nemzetiségi béke illú-ziója vitt magával, mint a fiatal Veljkót, nem csekély lelkesedést előle-gyezve mindehhez, talán természetes volt. Utóvégre mégiscsak a kisebbségi író tudatával kapott ojtás mérge lökött realisabb talajra a magunk szel-lemi perifériáján.

És ebben éreztem magamhoz mindenkinél közelebb Veljko Petrovićot. Talán, ő is így volt velem. Mert tudtommal csak velem levelezett, leg-többet csak velem találkozott a vajdasági magyarok közülük. Ehhez aligha csupán a közös szülőföld megannyi összekötő szála járult hozzá. Még kevésbé hittem, hogy holmi „tehetség” is közrejátszott volna részemről e kitüntető barátságához.

Fiatalon, mondom, valahogy ő is így indult. Abban a meggyőződésben, hogy a kisebbségi író dolga szolgálat és közvetítés. És mintha a világunk is azonos lett volna. Nem a várossal, amely ugyanazt a játékkeret kínálta. A felfogással, amely ezt a világot kiépíteni segítette, ha az én ese-temben egyelőre csak a fundamentum volt is meg. A Ferenc József-i kor liberalizmusa neki természetesen többet engedett meg, mint nekem a nemzeti öntudat kifejezését illetőleg Aleksandar király magyar iskolákat bezáró diktatúrája. Így történt, hogy ellalványodott előttem az avant-garde görögtüze, amelynek fényét követtem, s a nemzetköziség határtalan hazája is egyszerre összeszűkülte körülöttem.

— Fiatalon én is mindenáron modern akartam lenni — mondta egy-szer mosolygósan messzire révedve. — Aztán egyszer csak megértettem, hogy a modernség a legjobb bűjtató. Kosztolányival beszélgettem egyszer erről. S hogy énnekem mégis mennyire más a dolgom, mint neki, arra is ő figyelmeztetett. Egyszer majd megkeresem, mit írt rólam.

Nem kereste meg. Más dolga volt. De megkeresték a magyar bibliográ-fusok, és odatették portréját Kosztolányi remek ceruzarajzai közé.

De ezt ő már nem érte meg.

Amikor Zsófi belgrádi diák lett, barátságunk Veljko Petrovićtyal intimebb, családiasabb színezetet kapott. Könyveket, üzeneteket, sőt sü-teményrecepteket vitt és hozott, s oly bejáratos lett a Vljakovićva 28-as

számú ház biedrmeier hangulatú kis lakásába, hogy ha két hétig elmaradt, már jött a kedvesen türelmetlenül sürgető levél, hol van és mi van vele? Hogy megszerették, abban nemcsak az ő túláradóan behízogló, hangosan vidám természetének volt szerepe. Modora, viselkedése, egész lénye azt a légkört árasztotta, amelyből ők oly rég kiszakadtak. A „bácskai úrilányt” testesítette meg a szemükben, csak valamivel modernebb és szabadabb kiadásban, de talán ugyanolyan decens megjelenéssel, mint amilyen az óbecsei szerb paplányé lehetett az első világháború előtt. Ő is már kicsi korától kezdve éveken át klimperölt minden ambíció és persze tehetség nélkül, tisztán kötelességből, a pianinón, s nyelveleckékre járt a megöregedett és jövedelem nélkül maradt Falcione Helénhez, aki nemcsak a der-die-das helyes alkalmazására okította, hanem érthető nosztalgiával mesélt neki az egykori előkelő bácskai világról, amelyből addigra már nem maradt semmi. Mindez nyilván meglátszott rajta, s nem is a szerb vagy a magyar volt a közös nyelv, amelyet észrevétlen természetességgel váltogattak Petrovićekkel, hanem az, amely nem szavakból, de az említett letűnt világ láthatatlan anyagából szövődött, mint valami társasági eszperantó. Mert a tárgyiasságot nélkülöző, megfoghatatlan doigok rendszerint túlélék önmaguk értelmét és rendeltetését.

Belgrádban, az ötvenes évek második felében mindez merő anakronizmus lehetett. A Vlajković utcában azonban emlék és visszatérő fiatalság attributumaival új fényt kapott, mint amikor valami egyszerre és váratlanul megint élni kezd.

„A csacsogó kislány ne maradjon itten az institúciók fölé görnyedve — írja Veljko ötvenhat hideg telén —, s ha a Bajai út kivirágzik, menjen a papának inspirációt pumpálni, s a mama süteményeit kóstolni.”

— Meg kell szokni ezt a zordon telet az Avaláról szárguló kossávvá — brummogta máskor élőlőszóval is tréfásan, baritonjának legmélyebb regiszteréből formálva a hangját, mintha ezzel a mesterkélt basszussal külön nyomatékot kapott volna, az, amit mondott. — Ha már nem Zágrába ment jogouckodni.

Ennek a „ha már nem Zágrába ment” külön jelentősége volt. És nemcsak Petrovićeknél akkoriban. A bácskai magyar polgári családok előszeretettel küldték Belgrád helyett zágrábi egyetemekre a gyerekeiket, s ez a megszokottság átnyúlt jóval a háború utáni évekbe is. Egyféle ellenállás volt ez, amit talán nemcsak a közös történelmi múlt érzete sugallt, hanem hihetőleg az azonos vallás nyelvkülönbséget feledtető és a k. und k. ugyancsak némi közelség illúzióját keltő megannyi családka emléke is. Észre se vette senki ezekben a körökben, hogy a harmincas évek második felében, de főleg közvetlenül a háború előtt, egy demokratikus hangoltságú magyar egyetemi ifjúság Belgrádot választotta Zágráb helyett tanulmányi éveit otthonául. Vagy nagyon is észrevette!

Nekem persze ilyen premisszáim nem voltak. De Belgrádot mindig

jobban szerettem, mint a horvát fővárost. Közelebb volt, könnyebb volt lejutni, zimonyi katonáskodásom idején meg külön, okom volt megszeretni, mert a vasárnapi kimenő szabadságát még közvetlenül is felerősítette az a nyílt szabadszájúsággal kifejezésre jutó plebejus magatartás, amely utcán és kávéházban egyaránt érezhető volt, úgyhogy az ember mindjárt tudta, kivel van dolga és mit akar.

És ugyanakkor milyen franciásan finom alakjai voltak láthatók a régi Szerbia fővárosának a Moszkva márványasztalainál! Mert a régi Belgrád se tűnt el nyomtalanul, éppen csak halkán és diszkréten félreállt a naggyá terebélyesedett ország fővárosának útjából. De a *Figarót* lapozgató csipetős, szakettes öregurak körül változatlanul ott lebegett az „orosz anyácska” szelleme, mintha kelet és nyugat délkörei itt értek volna össze, egy egészen sajátos külpolitikai amalgám gyakran oly elientmondásos értékrendjét érzékeltetve.

Sose tudtam megszabadulni attól a hitemtől, hogy Veljko Petrović a régi Belgrád intelligenciájának volt az írója. Ezeknek a hátrébe szorult kisuraknak a házában olvasták az ő történeteit. Azokat is, amelyekben pedig oly leplezetlen rokonszenvvel nyilatkozott meg egész prékói békítő készsége, mint amilyen a Niši jégeső. De ebben a békítgető szándékban más is volt. Intellem, mely szerint a gyűlölködés is csak az urak dolga, míg a szegény magyar hadifogoly őszintén szánakozva próbál segíteni a szerb parasztasszony tehenén, amelyet levért a lábáról a jég. És tőz nála nem program volt, még kevésbé felülről vagy az olvasó részéről megnyilvánuló igény, hanem annak bizonyítéka, hogy a gyerekkorával, a nevelésével, pesti diákéveivel a magyar élethez is közel került, s olykor azt is magáénak vallotta. Ő, a szerb hazafias versek költője! Mintha a kettő egyáltalán nem zárta volna ki egymást. Elment a kormányossal a megszállt Belgrádból Nišbe, és ilyen novellákat írt!

Ez lett volna az a humánumtöbblet, amellyel Fábry Zoltán ajándékozta meg mintegy vigasztalásul a kisebbségi embert? Az egészen csak ide vagy csak oda nem tartozó polgárt, aki mint a költöző madár itt is meg ott is otthon érzi magát? Erről azonban soha nem esett szó közöttünk. Csak egyetlenegyszer reagált levélben valamilyen keserű félmondatomra: „nem javallom a kisebbségi író komplexusának érzetét”. Ilyen állásponttól „minden kisebb méretű nép (sic!) vagy nyelvközösség írója hallgasson el, szemétre vesse tollát? Ugyan, ugyan!”

Ő maga akkor ért sikerei tetőpontjára. De nem minden keserűség nélkül. Mert jóllehet a Matica srpska megindította összes műveinek kiadását, s könyvei jelentek meg külföldön, így Budapesten is egy novellagyűjteménye dicsekvésébe is belopta magát a sérelem leküzdhetetlen érzése. „Ha tudna oroszul, megküldeném Moszkvában megjelent könyvemet. Egész jó a választás. Sejtelmem sem volt, hogy ott készül valami, de egyszer csak jön a postás és hoz 4 példányt. Meg is hívtak Oroszorszá-

ba, az ottani írók; rám nézve kellemes a dolog, mert úgy hiszem, 'Tolsztojkék mégis értenek valamicskét a literatúrához. Legalább annyit, mint a belgrádi davi... isták, vuc... isták e tutti quanti."

Úgy emlékszem, akkoriban jött Zsófi haza azzal a hírrel, hogy Berzsenyi verseit látta az öreg Veljko asztalán. A búskomorságba esett dunántúli magányos ordasét, aki hattýúdalát írta meg Majláthoz intézett búcsújában.

Sajnos a panaszok s az igazi és vélt sérelmek mind gyakoribbak lettek Veljko leveleiben. Mert néha épp akkor érezte velük öregségét, időszerűtlenségét s azt, hogy Kavangrad nincs többé, amikor másfelől elismerésben részesült. Amikor, mondjuk, nagy tanulmány méltatta írásművészetét Ljubljánában, vagy Szkopjében vele kezdték a szerb irodalom bemutatását. Az ilyesmi hangos ellentmondásra ingerelte a belgrádi irodalmi ellenzékét, amely pedig akkor joggal hihette, hogy „ővé a hatalom és a dicsőség”. Ellenzékinek is csak azért mondta magát, mert hivatalos írónak lenni minden társadalomban óhatatlanul egyet jelent a megbélyegzéssel is. Elképzelhető — bár nagyon érthető! —, milyen ellenérzést váltott ki ezekben a körökben 1961-ben, hogy Veljko Petrovic novellás könyvét adták ki a Szovjetunióban és nem a korszerűbb, modernebb, termékenyebb írók valamelyikének alkotását, amely éppen en vogue volt. Persze, ilyen ellentmondások nemcsak az irodalomban nyilvánultak meg akkoriban.

Érzékenysége együtt nőtt éveinek számával. Ötvenhatban még humor és öngúny is vígan bujkált szálkás betűkkel írt soraiban. És nemcsak panaszkodni tudott, de vigasztalni is. Ötvenhat novemberének első napjaiban így kezdte levelét:

„Dragi moj Jani öcsém, elképzelem, milyen lelkiállapotban (van) e napokban, azért is vártam, hogy egy keveset kiderüljön, hogy az ember legalább tisztább képet kaphasson a történetekről, s némileg igazságosabb és lelkiismeretesebb véleményt s ítéletet mondhasson róluk. De sajnos a pandemónium még tart, s nekem úgy rémlik, hogy az öreg barátoknak és író társnak épp ilyen pillanatokban kell a megilletődött fiatalabbal kezét szorítani.”

Ez nem válasz volt valamelyik levelemre, hanem résztvényilvánítás. Nem a forradalmat ünnepelte a budapesti októberi eseményekben, s nem az ellenforradalmat ítélte el. Az áldozatok váltottak ki együttérzést belőle. Minden politikai megfontolástól mentesen. S engem nemcsak az hatott meg, hogy az „öreg barát és író társ” siet kezét szorítani a fiatalabbal. Ennél is többnek tűnt, hogy a „nagy szerb író”, ahogy minden sérelme ellenére oly gyakran emlegették, érzi kötelességének a részvét kifejezését a vidéki, nemzetiségi magyar írónak.

Én azokban a napokban gyakran kaptam meghívást politikai megbeszélésekre, amelyeken csaknem kizárólag ezeket az eseményeket ele-

mezték. Okosan, higgadtan, józan mértéktartással. Éppen csak részvétet nem fejezett ki nekem senki.

Sértődöttségét időnként Zomborra is kiterjesztette Veljko Petrović. Nyugodtan hozzátehetem: igaztalanul. Egyszer történt csak vele egy kis udvariatlanság, de azt, úgy látszik, nem tudta elfelejteni. Valami zombori vezetőembernek írt a bátyja érdekében. Már nem tudom, mit kért, de levelére nem kapott választ. Hiába próbáltam megvédeni az illetőt, hogy talán félszegségből volt udvariatlan, ő ezt személyes sértesnek tekintette.

Hetvenötödik születésnapját egész Vajdaság megünnepelte. Akkor meg az volt a baj, hogy a belgrádi lapok ezt nem írták meg. A tiszteletére rendezett újvidéki estet is elhallgatta a központi sajtó, nem tudni, miért. „Nem látta, hogy meghökkentek, mikor tőlem hallották, hogy az újvidéki estélyt meg sem elmítették jó barátaim a lapjaikban?”

Ezt egy hivatalos küldöttségben tett látogatásom után írta. Abban az évben kétszer is levittek hozzá, Zombor város elnökének és a parttitkárnak a társaságában, mert ha itthon volt, többször láttak vele, azt hitték, a barátja vagyok.

Az ilyen látogatásokat hosszú megbeszélések előzték meg. A születésnapja előtt nyomasztó gondot okozott például, hogy mit vegyünk neki. Virágot? Nem, nem, mondta valaki, nem halotthoz megyünk. De talán a feleségének. Azt lehet. De neki mit vegyünk? A legképtelenebb ötletek hangzottak el, egy dézsa zombori túrótól kezdve a hazai rögig merítve ki a jelképek sorát, hogy végül egészen más megoldást találjunk. Valakinek eszébe jutott: miért ne jöhetne haza? Adjunk neki egy házat. Mint ha a város árvája lett volna, akit végre, hetvenöt éves korában hazahívnak.

Próbáltam lebeszélni az értekezlet részvevőit erről a nem nagylelkű, de annál kétesebb értékű ajánlatról. A ház lett volna ugyanis a legolcsóbb ajándék, mivel még másfél évtizeddel a háború után is voltak állami házak, melyeknek tulajdonjogát a város elnökének egy tollvonásával rövid úton lehetett átruházni. Senki se hallgatott rám. Mintha itt is a szimbólumot tartották volna szem előtt.

Mert a ház, amelyet kiszemeltek, a régi Dob utcában volt, amely most már az Október 21. nevet viselte a város felszabadulásának emlékére, s az egyik felszólaló lelkesen figyelmeztetett arra a körülményre, hogy ezen az utcán vonult be felvirágozva, Titóról szóló dallal az ajkán, az első partizánosztag. Erre aztán elhallgattam.

— Juh, juh, sačuvaj bože! — kiáltott fel meglepetésében az ünnepélyes közlésre Mara asszony, hogy mindjárt utána elnevesse magát, mintha egy jóízű tréfát hallott volna. Ott volt előttünk hatalmas vázában a száz száz piros szegfű, amit előre küldetett a város podesztája, azt most Veljko kicsit odébb tolta, s komolyan ránk nézett:

— A holttestemet talán elvihetik majd haza — mondta —, de az se biztos. Ha mégis úgy lenne, már nem lesz módomban tiltakozni. De amíg élek...

Aztán pár hónappal később, mintha mindent elfelejtett volna, az ifjúkori emlékektől megmámorosodva hagyta vitetni magát nemcsak Zomboron végig, beleértve a szállásokat is, de a környező falvakba ugyancsak kirándulva. Diadalmenet volt, amerre járt, bunyevácok, sokácok, szerbek és magyarok között, talán nemcsak az ő kívánságára, de a rendezők politikai szempontjait is követve a testvériség—egység szellemében.

Pedig még ágaskodott benne a ki tudja már, miből eredő sértett önzettség, amikor második küldöttségünk látogatása után azt írta: „... szerettem volna annak a három úrnak a szemébe mondani, hogy nekem nem kell ez a zombori komédia! S még, hogy azoknak a dav... ista, po... ista, mih... ista ifjoncnak a kérdéseire válaszoljassak.”

Boldogan válaszolgatott, mint mesélték. Mert a legteljesebb tisztelet és meghatottság hangján hangzottak el a kérdések. Mintha az iskolák diákjai készültek volna a látogatására.

És attól kezdve minden levelében megszólalt a hazavágyódás hangja. Néha fájdalmasan, az öregek búcsújától fátyolosan, amikor a temetőt emlegette, s Milivoj bátyját, aki akkor már igazán sajnálatraméltó volt. Maris néni, a Spitzerék szakácsnéja, akit feleségül vett, beteg lett, ágy-nak esett, s neki kellett nyolcvanévesen ápolnia, kiszolgálnia, gondoskodnia róla.

Talán ezért járogatott attól kezdve mind gyakrabban Veljko Petrović haza.

Gyakori látogatásai következtében megritkultak a leveleink. Zsófi is egyre többet járt Veljkóékhoz, most már nem is egyedül, hanem a fiúval, akihez később férjhez ment. Utóbbinak végtelenül imponált a „nagy szerb író”, aki tele volt anekdotákkal, s meséihez a hangját is hozzáhangolta, hol dörmögve utánózva valakit, hol pedig elvékonyítva érces baritonját egészen nőiesre, s még a mozdulataival is illusztrálta előadását. Közben lopva, a szeme sarkából figyelte a hatást, mint a jó színész, aki legalább annyira magának játszik, mint a közönségnek. Közel a nyolcvanhoz még mindig érdekes, mutatós férfi volt a Fekete Hattyú, de időnként már meg-megállt, mutatóját a levegőbe emelte, a torkán is köszörült egyet-egyet, mint aki most tér majd rá mondandója legfontosabb részére, és nem kellett túlságosan jól ismerni, hogy az ember rájöjjön a csalásra: megállt megpihenni egy kicsit, mert légszomj gyötörte.

„Bo vas otaci!” — brummogta például az öreg Lalošević Jašo szerepében, miután a törvényszék tárgyalótermében kihirdették modellje előtt a marasztaló ítéletet. — „Mit mondott az alperes?” — fordult Maširević tanácselnök zordonan dr. Čordar Đoko m. kir. hites tolmács-

hoz, mire az mézédesean gurgulázva azt felelte: „Alázatos tisztelettel fel-lebbez.” Utána együtt mentek le sörözni a Čitaonicába.

Ezeket a meséket nem lehetett megunni! Csak azt sajnálhatta az ember, hogy ennek a letűnt, mesebeli világnak tizedrészét sem írta meg, hanem így elfecsérelte, pillanatnyi sikerekre váltva emlékeit, nosztalgiát, ábrázolókézséget és elbeszélői kedvet. Pedig hogy fel tudta róni mindezt Gozsdunak, akit imádott hallgatni a zombori úri társaság, és elfelejtett az irodalmi élet!

Én ebben a lassan már szinte családiassá vált viszonyban kicsit háttérbe szorultam. Nem azért csupán, mert Zsófiék hoztak vagy vittek egy-egy üzenetet. Ha most már egyre sűrűbben hazlátogattak Veljkóék, kész program várta őket, amit az illetékesek dolgoztak ki. És persze szép időben jöttek: kora tavasszal vagy nyár utóján. Én meg márciusban kimentem Batinára, és októberben jöttem haza. Majdnem véletlen volt, ha olykor mégis találkoztunk.

— Nem vagyok a magam ura — panasolta ilyenkor. — Azt kell tennem, amit mondanak, s oda menni, ahova visznek. Fárasztó is mindez, bármily kedvesek hozzám. A sok evés-ivást se nagyon bírom.

Volt akkor meg vendégháza is a városnak: az egykori Krizmanics-féle „kastély” az Apatini úton. Egy díszes, tornyos okkersárga épület, Vajdahunyad várának szegényesen és szánalmasan hivalkadó halvány másolata a bácskai lapályon. Azt foglalták le, hogyha nevezetesebb vendéget kap a város, ne kelljen szállodában lagnia. A „kastély” állandóan üzemelt, kipróbált szakácsneje pontyból, harcsából, csukából főtt igazi halpaprikást tett az asztalra, utána túros csuszát pürével, tejföllel bőven meglocsolva, délután meg hozta a kávé t habbal és reszketős, arany-sárga mazsolás kuglóffal, amelyet vétek lett volna nem megenni. És Nikola sofőr, aki kocsijával állandóan a rendelkezésükre állt, már begyűjtötte lenn a kapunál a motort, mert mondjuk a gradinai szállási iskolában várták kezükben virággal, nyakukban piros kendővel a gyerekek.

Nekem mindehhez nem volt közöm persze, s akkor is kilógtam a műsorból, ha véletlenül találkoztunk. És mivel engem Batina nemcsak megvigasztalt, hanem el is vadított, keserűségemben és idült kishitűségemben hajlamos voltam olyasmit is hinni, mintha jelenlétem zavarná Veljko Petrovićot. Néha mintha úgy is tett volna, mint amikor a szegény rokon váratlanul és rossz időben betoppan. De hát legyünk őszinték, mondtam magamban, nem is vagyok méltó a barátságára.

Légüres tér vert körül a batinai felhőkakukkvarban. Gerard-ral elmondattam minden panaszom és reménytelenségem, s ezzel még távolabb kerültem az itteni magyar irodalmi élettől, amely pedig épp akkor kezdett frissen és fiatalosan pezsegni. „Belső emigrációba vonult!” — hallottam magamról a megjegyzést, amely nem kerülhette el a felülről jött hírekre oly érzékeny zombori füleket sem. Meg aztán folyton új, ismer-

retlen emberek jöttek, akik nem tudtak mit kezdeni velem. Últam hát az ablaknál, lenéztem a Dunára, a kék fényben vonuló fűzfás bácskai partra, és írtam a Leányvári leveleket. Azzal a meggyőződéssel, hogy éppúgy nincsen senki olvasójuk, mint azoknak, amelyeket Mikes Kelemen írt Rodostóban.

Gál akkor már megírta a Hét muskátlit, mintegy gyötrődő alibit szervezve korábbi jelszavas verseiért, én képtelen voltam így könnyíteni a sorsomon. Bezáptam, kongtam az ürességtől, s hülye póz és önáltatás lett volna azt mondani, mint egykor fiatalon: élni nem muszáj, írni muszáj! Kinek? Minek? De már Veljkóval se kesereghettem a kisebbségi író komplexusán, mint régen, amikor háttérbe szorítva érezte magát, s épp ezért kerültünk közelebb egymáshoz. Ő mostanra már egészen megelégedve fürdött a népszerűség langyos fürdőjében, időnként meg is fedkezve az avantgarde teljes térhódításáról.

Nem lehetett véletlen, hogy épp akkor fogott el egy elviselhetetlen, kínzó isiász. Hetekig feküdtem az újvidéki jódfürdőben keresztre feszítve, onnan cipeltek el a Katolikus porta nagytermébe, hogy irodalmi helyzetünkről beszéljek. Egy Baranyából odakerült egyetemista jött értem, kicsit földinek kijáró közösségérzet melegevel, dinnyeszeletben szabott sildes sapkájával s biztatást váró reményt árasztva, s én ott álltam a tele teremnyi hallgatóság előtt télikabátban, sután és illetéktelenül, kezemben tehetetlenül forgatva kalapomat. A múltról beszéltem, jelszavak és közterek mögött sáncolva el magam a kihívás elől. Sinkó a első sorban ült a feleségével, a fiatalok hátul álltak, s én mindenről beszéltem, csak arról nem, ami vitát indíthatott volna.

— Ki nyithat távlatot irodalmunk jövője előtt? — hangzott a kérdés kicsit rekedten hátulról, s én úgy éreztem magam, mint a dúvad, amikor ki akarják ugrasztani a bozótból, hogy ártalmatlanná tegyék.

— A JKSZ! — feleltem kurtán és határozott hangon én, akiről mindenki tudta, hogy nem vagyok párttag. Ezzel aztán vége is volt az estnek. Sinkó jött kezét fogni velem, egyetlen szót se veszítgetve arra, amit mondtam, hanem a derékfájás átkáról beszélve, miközben felesége orvosi tanácsokat adott.

Mikor hazamentem, Veljko levele várt: „Dragi Kneže, írta szokásától eltérően szerbül, s arra kért, fordítsam le egy cikkét a *Magyar Szónak*, mert a május elsejei számba várnak tőle írást. „Ne znam da li bi sa njima jó lábom?” — szúrta közbe óvatosan, mint aki előtt érzékenység és sértődés olyan tényező, amellyel mindig számolni kell.

Ez utolsó megőrzött levelem tőle.

Annyi minden történt, amíg idáig értünk, hogy csöppet se kellett volna csodálkoznom viszonyunk változásán. Másfajta szellemi közérzet vett körül nemcsak engem, Veljkót is. Amíg korábban valamiféle irodalmi integráció érezte egy belső nemzetköziség hangulatát, s a szerb

folyóiratokban macedónok és albánok mellett mi is minduntalan megjelentünk, a hatvanas években a nyelvi önállósulás megszilárdulása mint- ha elkerülhetetlenül együttjárt volna a belterjesség határainak megvonásával. Hiszen át-átnéztünk egymáshoz, könyveink jelentek meg szerbül, és mi soha annyit nem fordítottunk a délszláv irodalomból, mint akkor, szóval megbecsültük egymást annak rendje, módja szerint. Eppen csak nem voltunk együtt, mint Jovan Popović irodalmi hetilapjában vagy a *Svedočanstvo* avantgarde mozgalmában.

Veljko Petrović akkor már mindennek magasan fölötte lebegett. Én meg alászálltam az önkéntes kiközösítés mélységeibe, jóval többet fordítva, mint amennyit írni érdemesnek tartottam, sötét hangulataimban Juhász Gyulát idézgetve: Károg a varjú, vijjog a vihar, betakarózom vad dalaival... A kettőnk közötti különbség óriásira nőtt a szülővárosunkban.

És akkor jött ki, hogy meglátogasson, Batinára. Ő kérhette, hogy áthozzák Baranyába, mire valóságos expedíciót szerveztek az illetékesek. Egy nappal előbb bejelentették érkezését, azt is közölve, hogy öt kezemély érkezik, nyilván a kulináris előkészületekre is gondolva. Feleségével hozta át a komp a Dunán, a párttitkár volt vele, a város művelődési osztályának főnöke és egy fotóriporter, s ez még jobban aláhúzta a látogatás hivatalos jellegét.

Mikor a bácskai partról elindult a komp, leszaladtam elébük. Miután megélelt, amit a fényképész nem mulasztott el megörökíteni, felmutattam a hegyre, az emlékmű alatti présházra, amely előtt a költő Laza Kostić gyakran állt oroszlánsövényével, a legendák szerint órák hosszat, átnézve Bácskába, míg mögötte kanyargós fehér füst jelezte, hogy készül már a paprikás. Veljko is hosszan időzött fenn a templom előtt, lenézve a Dunára, Mara asszony meg lelkesen integetett egy orosz hajónak, miközben széles sárga selyemsálját hosszan lobogtatta a kora őszi szél. Aztán elindultunk a keskeny hegyi úton fel a házunkhoz.

— Fáradt az öreg — súgta magyarul a fülemben Nemanja Mrdanov, a párttitkár, amikor Veljko meg-megállt és szótlánul nézett a messzeségbe, mintha a zombori tornyokat kereste volna a párás, szürke gyöngyházfényben.

— Hol volt Lovász Márton villája? — fordult váratlanul felém, s aztán hosszan magyarázta kíséretének a magyar őszirózsás forradalom kitörését, amelyben Lovásznak is jelentős szerepe volt. „Magyar véreim!” — utánozta az Ugron-párti honatya öblös pátozását, akit abból az időből ismerhetett, amikor fiatalon a *Croatiát* szerkesztette Budapesten. Aztán elcsendesedett, benn a házában is szótlánul tűnődött, s csak utána fogadkozott, hogy még majd visszajön, Zsófiával is üzengetett, hogy Batinát még egyszer látni akarja, mielőtt meghal.

Nem jött többé. Ehelyett átment nyolcvankét évesen Szabadkára, meg nézni az unokámat.

— Ekkora szeme van! — mutatta az öklén. — Igazi kis magyarba ojtott rá! Ilyenek csak a Bácskában teremnek!

Irodalomról alig-alig esett szó közöttünk, jöllehet őt egyre hangosabban ünnepelték iskolákban, színházban, könyvtárban. Diadalmenet volt, amerre járt. Egyszer-kétszer meghívtak bennünket a Krizmanics-villába, s a zombori lakásunkban visszaadták a viziteket. Ezt kell mondanom, mert igazán udvariassági látogatásokra redukálódtak a találkozásaink.

— Nem tudnád kicsit jobban megválogatni, mit fordítsál? — kérdezte egyszer mégis minden átmenet nélkül, mint akit a kérdés régen nyugtalanított, s nem tudta kivárni a kellő pillanatot hozzá, amikor nem hangzik ilyen nyersen s ellenszenvet elárulón, mint most. Mert Krležát, Rastko Petrovićot, Davičót és Vučićot korábban fordítottam, úgyhogy évekig fojthatta magába talán keserűn ezt a kérdést.

— Azt fordítom, amit rám bízna. Amit a kiadó jónak lát megjelentetni — feleltem, ami csak részben volt igaz. Volt, amire nem vállalkoztam, s volt, amit éppen én ajánlottam kiadásra.

— Persze, persze — bólintott. — A megrendelés, a pénz... Értem!

És máris másról kezdett beszélni.

Utólag önmagam előtt szégyelltem az alakoskodásomat. De hát szálltam volna szembe vele? Aztán azzal próbáltam megnyugtanni a lelkiismeretemet, hogy őt tulajdonképpen korábban sem érdekelte a véleményem kortársairól, amikor indulatos monológokban leszóltá épp azokat, akiket mi a magyar olvasónak bemutatni időszerűnek láttunk. Skerlicig kellett volna visszamenni, vagy legalább Bogdan Popovićig, jóformán mindent figyelmen kívül hagyva, ami utánuk következett, hogy ízlését követni tudjam. Hallgatni egyszerűbbnek látszott. És ha tényleg kicsit jobban belenézett volna a könyvveimbe, főként Gerard történetébe, akkor okvetlenül rá kellett volna jönnie, hogy én is azokhoz vonzódom, akiket ő írásban és szóban sommásan — e tutti quanti — elintézett.

Ha ellentmondani féltém, talán azért volt, mert nem volt még egy szerb író, akiben ennyi megértő, a megbecsülést oly nagylelkűen kifejezni tudó tisztelet lett volna a magyarok iránt, mint benne. Ezt volt jó érezni a közös szülőföld megannyi emlékéen és valóságjelén kívül. Még a Mikszáth- és Gozsdu-hatásban is jólesően érezve a hozzánk való tartozást. Hogy engem nem részesített objektív figyelemben, s ehelyett üres superlatívuszokban udvariaskodott velem, rég rájöttem. De tudta, kicsoda Kosztolányi és Ady és Móricz Zsigmond!

Ennek ellenére úgy váltunk el 1966 őszén, hogy többé ne találkozzunk, levelet, üzenetet se váltsunk, s én már csak a koporsójánál búcsúzhassak tőle néhány hónap múlva.

Barátom galériájának megnyitására jött el az említett őszön, amikor állítólag már tudta, hogy rákos. Egy csoport közepén állt a megnyitáson, s messziről láttam, hogy minduntalan haragosan felveti a fejét.

— Veljko haragszik — panaszkodott a festő — a latin betűs feliratok miatt. Azt kérdezte, mit gondolok, hol vagyunk? Azt feleltem, Vajdaságban. És Európában! Erre faképnél hagyott!!

Néhány perc múlva egymáshoz sodródtunk.

— Te mit szólsz ehhez? — kérdezte komoran és lapidárisan, mintha tudnom kellett volna, mire gondol.

— Teško je Srbin biti! — feleltem tréfásan kitérve a kérdés kellemtelen taglalása elől, az átfutó, pillanatnyi hangulatnak se tulajdonítva különös fontosságot, amit ő Belgrádból, talán épp a csársi környékéről magával hozott.

Keményen kihúzta magát, villámló szemmel nézett rám, s valósággal felhördült:

— Viszonozzam a sértést? Nem! Inkább isten veled örökre!

Bocsánatot kellett volna kérnem? Utána menni, kimagyarázkodni?

Csak álltam letaglózva egy ideig, aztán senkitől el nem köszönve, hazamentem.

MILOŠ CRNJANSKINÁL 1975. SZEPTEMBER 13-ÁN

PAVLE JANKOVIĆ ŠOLE

Belgrád, 1975. szeptember 13. Miloš Crnjanski Tolbuhin utca 81. szám alatti lakása előtt vagyok, ezúttal Milutin Pavlovićtyal, az Újvidéki Rádió hangmérnökével.

Már korábban is beszélgettem Crnjanskival ebben a lakásban. Pontosabban, hallgattam őt. Szeretném, ha ezen a szeptemberi napon is feljegyezhetnék valamit róla. Nyolcvankét év áll mögötte, amit ő maga jelentős pontnak nevez: „Az Örök vándorlásban és a London regényében kiéltem a műfaj iránti vonzódásomat. Ami a költészetet illeti, a kapuzárás az volt, amikor utóljára felolvastam Belgrádról szóló poémámat. Pontot tettem és — kész!”

Már előre tudtam, hogy először most is kinéz majd a kukucskálón, aztán kissé megnyitja az ajtót, de nem akasztja le a biztonsági láncot.

— Van még valaki a folyosón? — kérdezi miközben az ajtórésen figyel.

Mondom neki, hogy velem jött egy hangmérnök is, és emlékeztetem, hogy ezt így is beszéljük meg. Heiyeslően kiakasztja a láncot.

Egyenes tartású, haja fehér. Miközben beenged bennünket, tekintetével alaposan végigmér. Délelőtti öltözékben, zakóban, frissen vasalt világos nadrágban és könnyű cipőben fogad. Fehér ingben, csokornyak-kendő nélkül, a legfelső gomb kigombolva.

— Tudják — mondja bizalmasan —, mindig történik valami az ajtóim előtt, a folyosón. Amikor kikukucskálok, gyorsan eltűnnek.

A nagy nappaliba megyünk, amelyet ő teremnek nevez. A „terem” fényárban. A legtöbb fény a költő arcára esik, amely most nyugodt, s még mindig magán viseli a férfiszépség nyomait.

Ez az arc, ez a tartás, ez a beszéd, ezek a mozdulatok egy olyan emberről vallanak, aki megismerte az élet sűrejét, kitapasztalta, körüljárta minden oldalán, és szereti.

Amíg beszél, hallani műfogsora összekoccanását, mert még nem szokott hozzá. Kellemetlen neki, elnézést kér. Érezni, hogy az összekoccanó műfogsor sérti önérzetét.

Már hosszabb ideje senkit sem fogad, mondja, nem leplezi bizalmatlanságát. Az orvosokra panaszskodik. Nem fél a haláltól, mondogatja mosolyogva, s felidézi, hogyan hívott orvost, amikor az édesanyja nyolcvankét éves volt, mint ő most. És hogy az orvos akkor azzal vigasztalta: — Így van ez, Crnjanski úr!

Másféle félelem, rettegés kerítette hatalmába: nem szeretné, ha élere végére megzavarodna az értelme és így elveszítené féltett emberi méltóságát. Magát a halált tényként fogadja el. Természetesen, nem sietős neki odaát.

Az alábbiakban tehát Miloš Crnjanskit halljuk, mindazt, amit 1975. szeptember 18-án magnószalagra mondott. Beszédéből kiiktattam a kérdéseimet. A szövegen semmit sem változtattam, annál is inkább, mert Crnjanski már nem láthatta legépelve, hogy mit mondott, s így nem is — ahogyan mondani szokás — autorizálhatta. Egyedül annyit módosítottam rajta, hogy az egyes részek elrendezésével folyamatos elbeszélés legyen, de úgy, hogy ezáltal ne vesszen el se a lényeg, se valamelyik részlet. Miloš Crnjanskinak ezeket a visszaemlékezéseit egyébként az Újvidéki Rádió 1981 őszen sugározta:

Csongrádon születtem... még senki sem mondta, hogy az apámat üldözték. A választásokon egy pancsovai szerb mellett állt ki, akit meg kellett volna választani, de valamiképpen... Mint ahogyan abban az időben lenni szokott, kivizsgálták az ügyet. Így helyezték át Csongrádra. Az anyám Pante Vujićnak, a pancsovai polgármesternek a lánya volt, szegénykém egy szót sem értett magyarul... Az apám viszont tudott, mert akkor mindenki Szegeden járt gimnáziumba. Átköltöztek Csongrádra, ahol ötévi házasság után megszülettem. Ebből sejteni, hogy nem különösebben lelkesedtek értem. Mindenesetre Csongrád az utóbbi időben, miután könyvcimmet, a *London regényével* felkeltettem az érdeklődést, érdeklődni kezdett irantom.

Az anyám, aki rettenetesen szenvedett attól, hogy egy szót sem tud magyarul, Csongrádról és a csongrádi magyarokról mindig jó véleménynyel volt. Figyelmesek és jók voltak hozzá. Vujić, akit Önök is ismernek — ha jól tudom, a szentendrei pap fia —, az ismert újságíró és a magyar—dél-szláv kapcsolatok kutatója megszerezte annak a ma is meglevő háznak a fényképét, ahol születtem. Csak nem úgy van, ahogyan ő gondolja. Ugyanis a gyerekek, amikor kitétek az ablakba, öszszesereglettek, hogy lássanak, mert az ő számukra ez a család különös volt, ugye, mert máshonnan jött..., mert nem magyarok voltunk. Tehát nincs semmiféle ellenérzésem, hallom, hogy még mindig érdeklődnek az esetünk iránt. Az anyám számára szörnyű volt egy olyan nyelvet tanulni, amelyet addig egyáltalán nem ismert, és alig várta, hogy visszatérhessünk. Erre öt év múlva került sor. Így Csongrádot se nem lát-

tam, se nem... De szirapátiával viseltetek iránta, s ezért nem mondhatok róla semmi rosszat. Nagyon szépen viszonyultak anyáinhoz.

Újvidéken ért a mozgósítás. Az orvosi vizsgálatra csak Pesten került sor.

Zabolátlan idők voltak ezek, mert Bécsben nagyon jól éltem. Nekem is volt egy kis földem. Nem is kevés, mintegy harminc lánca, aminek a hasznát anyám utánam küldte. Ezért nem éreztem magam úgy, mint a szegény diákok. A barátommal, a basahídi Miloš Birinccel — a rokonsághoz tartozik — nagyon jól megvoltunk Bécsben. A templomba járó szerb lányoknak udvaroltunk. Jártuk a valcert, az élet könnyű volt, Nem tudom, mondhatnék-e bármit is, ami ne a magánéletemre vonatkozna. Arról pedig nevetségessé volna beszélnem. Még ma is van, aki emlékszik rám Bécsből.

Azon a napon, amikor Szarajevóban lelőtték az osztrák trónörökösöt, valamilyen nagy ünnepségre, bálba voltam hivatalos. Mindenképpen meg akartuk tartani. Ez is bizonyítja, milyen vakmerően hittünk igazunkban. Függetlenül attól, hogy... Az utolsó pillanatban azonban elhalasztottuk, mert a merénylet szenzációként hatott. Aztán jöttek a letartóztatások. Minket hagytak. Nem tartoztam a fontosabb személyek közé. Nem voltak nehézségeim, de eljöttem Újvidékre. Újvidéken is, hogy is mondjam, együtt jártam fürödni egy ismert szerbiai tiszt feleségével, aki Iso Bajić lánytestvére volt. Szép nő volt, így nem is csoda, hogy én, a fiatal gimnazista, a nyolcadikos...

A fürdő egyik részén a férfiak, a másik részén a nők fürödtek. Mi víz alatt odaúsztunk a női részhez — mondja nevetve —, hogy láthassuk őket, hogyan vetkőznek, kukucskáltunk... Ezek olyan bolondságok, amelyeket...

Engem ott Újvidéken ért a mozgósítás. A rendőrség utasított, hogy menjek Becskerekre... Tudják, ott volt akkor a 29. ezred. Szegednél levettek a vonatról, és letartóztattak. Azért, mert azzal a nővel, Iso Bajić lánytestvérével voltam, aki Szerbiába tartott. A férje híres katona, ismert tiszt volt. Tudják, ez egy olyan család volt, ahol az apa tábornok, a fia meg kapitány, kiváló katona volt. Németek voltak, de Szerbiába jöttek, és itt éltek. Akkor két gyermekkel megmentek, de később visszaengedték őket Belgrádba.

*

Gallícia, Bécs, Olaszország következett, majd a visszaérkezés, a hazatérés.

Bánáthoz kétségkívül kötődöm. A nagyapám pap volt Ilandžán. Az apám szerette Bánátot, szerette Ilandžát. Én is szerettem. Csak a különbség ábrándított ki, amikor megjöttek... Amikor anyám magára maradt, akkor ők megjöttek... Az egyikük belevágta a nagykest az asztal-

ba, és azt mondta: — Add elő a pénzt! Megdermedtem. Egy másik eset, amikor Becskerekre mentem katonának, és lefeküdtem aludni, s a pénzt a zsebemben hagytam... Valaki közülük kivette. Egyébként nyomorúságos életet élnek. Galíciában is elnéztem őket. Nyílt tekintet: — Hallgass, kuss, mert megöllek! Annyian siránkoznak, ezek meg... Tudják, tizedes vagy valami hasonló lenni, rohamra menni, támadni, ez olyan élmény, amelyre ha ma gondolok, szinte nem hiszem el, hogy! én voltam az. Szinte nem tudom elhinni, amit mesélek.

Például fekszel a földön, az orrod a krumpli között, jó hűvös levelek. Egyszer aztán hallod a kiáltást: — Vorwärts! Kezdődik a roham. Menni kell. Azok ott szemben pedig ülnek, az oroszok csodálatosak voltak Galíciában. Állásokat foglaltak el, és visszavonultak. Így tették tönkre az egész osztrák hadsereget. Mert ők nem őrizték meg a területet, hanem odahagyták. Miután ágyúkkal szétlőtték, feladták a területet, nem kellett érte személyesen fáradniuk. Koham ritkán volt. De a tüzérség megtette a magáét. Amikor a tüzérség valakit telibe talál, akkor aztán meg lehet nézni, hogy mi marad belőle! Akkor a krumplik között csak jajgatást hallani. Aztán hátulról egyszerre felhangzik: — Vorwärts! És akkor fel kell állnod és rohanni előre.

Számomra az élet nem jelent már semmit. Ha én ezekre a dolgokra visszaemlékezem... Szörnyű évek... Szörnyűséges évek, nemcsak azért, mert meg lehet halni, inkább az emberek viselkedése miatt.

*

Attasé voltam Berlinben, kétszer is. Utána Róma meg London következett.

Mit is mondhatnék erről... például azt, hogyan függtem másoktól. Minden követség és nagykövetség... A nagykövetség csak egy mutató név és így... a diplomáciában egész másként tekintenek rá, de ez nem jelent semmit. Ugyanis nekünk nem voltak nagykövetségeink. Én ezeken csak nevetni tudok, és embahádáknak nevezem őket, ahogyan spanyolul mondják. De nem is nagykövetségek, hanem követségek. Mindegyik követségen van miniszter. A mi minisztereinket protekció alapján választották: megvolt, hogy milyen nőt kellett feleségül venni. Fontos szerepet játszott a barátság is. Nem utolsósorban, pedig a pártban betöltött szerep: radikálisok, demokraták követték egymást és így tovább... Mindennek következtében nemegyszer olyan emberek töltötték be ezt a tisztséget, akik képtelenek voltak önállóan gondolkodni. Csak engedelmességek tudtak. Aztán ott volt még a monarchia, amely számára az volt a legfontosabb... a legfőbb gond az volt, hogy minél többet szerepeljen Sándor király a külföldi újságokban. Vagy Pál régensherceg. Az, hogy mind-cz érdekelte-e a világot vagy sem, már kevésbé volt lényeges. Éppen ezért a sajtóattasé — aki reggeltől estéig a követ és a miniszter szol-

gálatában kellett hogy álljon, lett légyen az bármiféle értekezés, nemzetközi vagy másféle — észrevétlen volt. Aztán jött Stojadinović, egy olyan ember, aki szeretett mindent tudni, anélkül, hogy bármit is fellapozott volna. Hogy ne kerüljön semmilyen erőfeszítésébe. Andrićot hívta segítségül. Aztán engem hívott, mondja nevetve: „— Crnjanski, mi újság? Jöjjön be hozzám.” — Mintha testvérek lettünk volna.

Mondhatom Önöknek: Londonban sok mindenről döntöttek. Utána már minden aszerint ment, ahogyan ott elhatározták. Nagyon sokféle ügyben döntöttek, ezért mi igen fontos szerepet töltöttünk bc. A legfontosabb az, hogy mi már nem tehattunk az egészben semmit, mert a kormány már mindent eldöntött. Aztán ott voltak a nagy nemzetközi kérdések. A sajtóattasé azért van, hogy felhívja a figyelmet. Nemeszer leállít valamit... Emlékszem Hristićre Rómában: „— Hol is jelent ez meg, Crnjanski? Ezt én nem láttam!” Olvassa az újságot és — nem veszi észre. Nincs ideje újságot olvasni, mert gondjai vannak, mondjuk a magánéletében, vagy valami más. Ez volt a valamikori diplomácia megjatszása. A formalitás kedvéért meg kellett jelenni egyik vagy másik király vagy császár előtt, akár egy szolgál. Nem lehetett előállni semmilyen kezdeményezéssel valamelyik párt vagy testület előtt. Ez igen nagy különbség.

Andrićyal együtt töltöttem be diplomáciai szolgálatot. Meg kell azonban mindig különböztetni a diplomáciát a sajtóattasétól. Andrić a Központi Sajtóiroda tisztviselője volt. A rezsim megteremtette saját erejét. A diplomáciát annak idején sárga háznak nevezték. A sárga házban voltak mindazok a protekciósook, akiknek volt valamilyen nagybátyiuk, bácsikájuk, valakijük... Ezek voltak, akik leginkább utánozták a külföldi diplomatákat. A fontoskodásukhoz hozzátartozott: — Parlez-vous français, Monsieur? Alors, alors. Écoutez... — mondja nevetve. Ha ezt nem tudta, vagy valami mást tudott, akkor nem volt semmirevaló... A gazdag és tekintélyes családokból választották őket... Komédiáztak.

Voltak közöttük rendkívül tehetséges emberek is. De nem tehetek semmit. Amit a király mondott, vagy a régensherceg, az... A Központi Sajtóiroda viszont független volt. Ők nézték át az egész sajtót, mindekenélőtt, hogy mit ír rólunk a világsajtó. Nemcsak olvasásról volt szó, hanem feldolgozásról, kapcsolatteremtésről is. Úgy helyezték el az embereiket, hogy sajtóattaséik valójában diplomáciai szolgálatot képeztek.

A londoni élet -- mindaddig, amíg uralmon volt, és amíg le nem váltották a monarchista kormányt — rendkívül banális volt. Tudják, Slobodan Jovanović és a többiek, akik vele voltak, azt nézték, hogy minél többet kihúzzanak az angolokból. De nem volt sikerük. Semmit sem értek el. Ezenkívül állandó harc folyt Miša Trifunović radikálisai között, a horvát oppozícióban belül... Az egész kinszenvedés volt. Erről még nem írtam, de nincs is szándékomban, mert rendkívül nyomorúságos dolog.

Londonban mi nem képviseltünk semmit, hanem Mária királyné, aki-

nél szintén érdeklődtek egy és más iránt. Többnyire az udvari emberekhez fordultak, azokhoz, akik a fiatal királyt a kezükben tartották és amennyire lehetett, éltek a lehetőségekkel. Egyébként diplomáciai tevékenységünk azonos volt a nullával. Semmitmondó.

Az egész azon alapult, hogy volt egy rendőrfőnökünk, a Milićević. Ő volt a fiatal király jobb keze, azé a kölyöké, aki mást sem tudott, mint a nőügyei után szaladozni. Angol nevelésben részesült, és teljesen az anyja befolyása alatt állt. A másik meg az volt, hogy egykettőre tönkretette az alkoholt.

Különböző dolgokra volt szükségük, amire Milićević mindig azt mondta: „— Ezt csak Crnjanski írhatja meg!” Eszébe sem jutott, hogy ezzel milyen kellemetlen helyzetbe hozott. A helyetese még rosszabb volt.

Nem nagyon vettem részt a dolgokban, csak akkor, ha hívtak, hogy megmagyarázzak vagy megírjak valamit... valamilyen beszédet vagy hasonlót.

Nagyon szomorú volt nézni: mennyire magatehetetlen. Ravasz volt, de nem volt hozzá esze. De túlságosan is fiatal volt mindéhez. Ugyanakkor tönkretették és kihasználták. De legjobb, hogyha ezt a tisztek mondják el. Azoknak, akiknek a kezében volt. Mondják el ezt ők. Nagyon nyomorúságosnak tartottam ezt az egészet. Nyomorúságosan végeztem... az ital. Rászoktatták az ivásra. Állandóan ittas volt. Az alkohol megtette a magát. A mi belgrádi italaink, mondhatni, használnak az egészségnek. Legalábbis a borok. A londoni italok nagyon tömények, erősek voltak.

Amikor Szovjet-Oroszország megerősödött és jelentőségre tett szert, új emberek jöttek. Teljesen újak. Ezek meg letűntek. Ezekután a volt királyi kormány hivatalnokjaként mit lehetett tenni? Nem tehettem meg, hogy belépek... Négy vagy öt hónapot képviseltem az új rendszert, de ez sem biztos, nem emlékszem biztosan. Engem becsaptak... azt gondoltam, hogy újságíróként folytathatom. Ehelyett kénytelen voltam Argentínának dolgozni. Ez nagyon rosszul ment.

Egyszer Londonba jött az az ismert zsidó nemzetiségű kommunista... hogy is hívták... Moša Pijade! Moša Pijade a barátom volt! Festőként állandóan Branko Popovićyal és velem együtt üldögélt a Moszkva kávéházban..., amit meg is írtam, állandóan... Az élet tele van furcsaságokkal, egyszer csak Londonban miniszterként megjelent. Nagy fogadást rendeztek. A meghívottak között én is ott szerepeltem, mert az argentin lapok különtudósítója voltam. Azon vettem észre magam, hogy szemben ülök vele. Korábban mindig valahol az utolsó sorban kaptam helyet — mondja nevetve —, a lapom jelentőségének megfelelően... Azon a napon nagyon elcsodálkoztam, amikor kerestem magam a listán, és nem találtam. Hogy lehet ez, amikor tudom, hogy részt veszek a fogadáson és az ebédet befizettem? Amikor odaérek, látom, hogy egészen elől van a helyem. Az elnöki székkal szemben. Amikor

Moša bejött és leült, a csodálkozására gesztikulálva válaszoltam: Mi az, mit csodálkozol? Ő pedig: „— Honnan kerülsz te ide?!” Amikor pedig befejeződött az ebéd, megkerülte az asztalt, és azzal kezdte: „— Te bolond, miért nem jössz haza?” Ugyan minek mennék — mondtam — lelövetted Branko Popovićot, ugyanezt csinálod majd velem is! „— Menj a fenébe!” Jó barátok voltunk, mert én szocialista — ha akarják, kommunista — voltam, mert én eljártam oda... abba a régi épületbe, ahol gyülekeztek. Ezek olyan anekdotának beillő esetek, amelyek egy pillanatra szintén megvilágíthatnak valamit.

*

Huszonöt évi angliai tartózkodás után hazatértem. Eddig nekem nem okoztak semmiféle kellemetlenséget. Éppen ellenkezőleg: Kaptam egy ilyen nagy termet, nagy lakást. Mindent megkaptam. Nem mondhatok semmi rosszat. De hogy bizonyos dolgokon nevetek, nevetnem kell, azt nem tagadom, hiszen bánáti vagyok.

Bánáthoz továbbra is kötődöm, mindenekelőtt Ilandžához, ahol kriptám van. És ahol annyi... Egy pap viseli gondját, mert az egyik apafej beköltözött oda! Húst meg mit tudom én mit csempészett, és a kriptában, a Crnjanskiak családi kriptájában rejtegette — mondja szívből kacagva. Képzeld el, hogy érintett, amikor ezt meghallottam! Fel sem dühödtem. Nevetésre fakasztott. Azt hitte az illető, így aztán nem szerez tudomást róla senki. De — meglópták!

Ez az hát, ami mindenképpen Ilandžához köt. Most nekik eszükbe jutott, miért nem járok hozzájuk. Kedves barátaim, én most már... Azért, mert megöregedtem.

Elegendő tudok tenni minden olyan ebédre, vacsorára szóló vagy valami hasonló, személyes megjelenést igénylő meghívásnak, de mivel sportoló és önérzetes ember voltam, nem tudom elviselni, hogy a fiatalok lássák, hogyan nyitom ki a számat és hogyan... Amellett, amit velem csináltak... A fogászok teljesen kikészítettek... Bizonyára tudják, hogy a fogászok mit csinálnak... Kész cirkusz az egész. Az orvosok kíméletlenek!

*

Kérdés, hogy majd mit nyomtatnak ki a halálom után. Mindez majd a kiadóra tartozik. Mindez majd nekik hoz pénzt és dicsőséget, ha elmegegyek. Amikor valaki a nyolcvankettedik évében jár — mondja mosolyogva —, várják már a végét ők is. Egészen egyszerű: Nem adják ki a könyvet, mert úgy vélik, most még fizetni kell érte.

Amióta tudomást szereztek róla, hogy beteg vagyok — mondja nevetve —, gyakorta kérdezik: „— Hogy van, hogy érzi magát?”

GARAY László fordítása

SZEMELVÉNY A TÜKÖRRŐL

(OVIDIUS, FREUD)

JOVICA ACIN

A pszichoanalízis „humanisztikus” áramlata szerint Nárclistnak a forrásnál okosabb lett volna vizet innia, mintsem önnön tükörképében gyönyörködnie.

Szeretném, ha most visszatérnénk Ovidiushoz (és *Metamorphoses* című költeményéhez), a „vad” és „szeszélyes”, ám valamiben mégis értékes előhírnökéhez annak a pszichoanalízisnek, amely nem ismer civilizációs terápiákat, továbbá tisztában van a végzetes vággyal spekulatív szédelgéseiben. A leleményes költő bizonyos, csak évszázadok múltán megalapozott tudás szükségleteihez igazodva, majdhogy fejet hajtva ezen leendő pszichoanalitikus tudás előtt, első pillantásra apróságokban ugyan, de ügyesen átkölti a kútforrásul szolgáló mitológiát, mitológiai történetet. A Nárclistról szóló rész elbeszélő előadásmódjában, egy húron pendülve a belső kielégüléssel, ő valójában előkészíti és hozzáférhetőbbé teszi az anyagot, amely majd a freudi narcizmus-koncepció kilombosodásához elengedhetetlenül szükségesnek mutatkozik. Mi több, kérdés, hogy az ovidiusi Nárclist nélkül egyáltalán lehetséges-e a narcizmus freudi projektuma. Ovidius valamiről megfeleldez, legaiábbis mintha szem elől tévesztené, miszerint — ahogy azt a mitológusok megállapították — az erdei forrás fölé hajoló Nárclist a mítosz szerint *nem ismeri fel magát* a cseppfolyós képben, amelyet meglepetésére a tölgyfák lombkoronáin át-szűrődő fény villant fel előtte a csillámló vízszínen. Tehát az, aki után ő eped, nem jómaga; nem az ő énjéről van szó egy olyan archan, amely után később egyre hevesebben vágyik mind csendesebb és elkergethetlenebb örületében. A kép, amit lát, s amelynek természetében rejlik a hasonlóság, hasonlóságával mégsem utal senkire. De hát akkor miért lesz szerelmes Nárclist abba a se nem úszó, se nem süllyedő képbe, amely mégis mintha valamiféle feneketlen mélységekről tanúskodna? A látható szerepe a görög mitológiában uralkodó jellegű, bizonyítékul annak a fontosságnak, amelyet a szemnek, nézésnek, képeknek, reprezentatív je

lenlétnek még a leghétköznapibb életben is — szentet és profánt egyesítve — tulajdonítottak a görögök. Emiatt volt Nár cisz számára vonzó a kép, olymód, mint magával a halállal és ürességgel csábító bármi. A mítosz tanulsága e téren keresendő, mely szerint nem tanácsos átengedni magunkat a képek szemfényvesztésének, mert azok nemcsak csálnak — miképp azt Plótinosz terjesztette —, mi több: esztelen szeretettel töltenek el. Az ébredő váagnak távolságra van szüksége annak érdekében, hogy ne legyen közvetlenül kielégítve. Ovidius ismerte ezt az „átadás nélküli átadást”. Eleped-e Nár cisz? Aligha, mert a mitikus ebben a mítoszban az, melynek megfelelően a halái csak a fényvisszaverő közeget jelentő vízszín által lehet itt jelen, köszönve a tükörnek és a tükör lenyűgöző varázslatának, anélkül, hogy megnevezett lenne. Nár cisz csupán csak képpé változik át, feloldódik és elveszíti azt, amivel különben sem rendelkezett: születése előtt halálra ítéltetett. Ez az a törékeny halál, amelyről Serge Leclair pszichoanalitikus beszél, és törékeny mítosz, egy még kialakulatlan tudat sugnyed elpusztíthatóságáról a tudattalan előtt, melynek erdő tükiéből sugárzó látványa istenségként vakít el (Nár cisz gyermek, ugyanakkor isten). Ez a tudattalan nem tudatos nem nyitja szóra száját, csak sziporkázik Nár cisz tükreéből, amely — akár a többi — a rejtvények születésének és megfejtésének játékát zárja magába az „egzegézis labirintusában”.

Azonban a nem tudatos visszafogott beszédének egyes jellegzetességeiről Nár cisz kapcsán mégiscsak lehet valamit mondani, abból a szerepből indulva ki, amelyet Ekhó nimfa játszik benne. A nimfa szereti Nár ciszt, de nem engedi meglátni őt, aki testetlen hang, az utolsó szó szüntelen ismétlésére ítéltetett. Nár cisz találkozása vele csak egy sor hallgatás lehetne, esetleg önmagával folytatott beszélgetés (ahogy viszont Nietzsche képzei el dramatikusan az utolsó filozófus ödipuszi, illetve dionüszoszi alakját). Az a nyelvlecke, amit ő tart Nár cisznek, ritmikus, rímelő, imetikus alliterációkra egyszerűsített. Egyedül így szólal meg Nár cisz tudattalanja, Ovidius változata szerint, mint azon visszájára fordított mítoszkezdő tilalom: előíratott, hogy ne lássa önmagát. A tilalom megszegése, amelyre szabad költői gesztusával Ovidius törekszik, a tudattalanból visszhangzik, s amit Nár cisz hall, az csupán az, amit ő már mondott. Nincs *senki más*, minden szó kettős. Itt a beszéd akaratlanul is nem dialogikus, hanem dionüszoszi kórus (azon szemiotikai mérhetetlenség szerepében, amelyet Nietzsche tolmácsolása tulajdonít neki, s amelynek következtetésével Freud tisztában lehetett). Az abszolút tilalom abszolút megszegésének nyelvi formája, amelyre most Nár cisz történetében bukkanunk, csak *ekho* lehet: az *Atváltozások* Nár ciszához hasonlóan a szó szerinti önmagát, a virággá változtatott tragikus dialógusiányban utánozza saját magát, Nár cisz egyedi, megduplázó retorikai virágában. Látván azt, amit nem szabadna, Nár cisz felfedi előttünk azt

a tükröt is, amelyben nem lehet semmi eléggé kivethető, mert a láthatatlant mutatja be láthatóként. Ez a romantika ismertetőjele (a görögök utáni első nagy fordulaté az irodalom eszimestésében), amihez az író írásában, költő litájában tartja magát. „A költők kivétel nélkül narcis-susok” — olvashatjuk Friedrich Schlegelnél; de az egyén csak akkor az, amikor az általa alkotottban nem ismer magára, amikor lemond, miközben a halál és üresség keríti hatalmába, amidőn megváltoztatja a maga életét, hogy végül költői művében a tiszta, abszolút szubjektivitást testesítse meg. Ezért nincs rá lehetőség, hogy valaha is maradéktalanul teljesüljön a romantikus program (a poézis mint abszolút szubjektivitás), mivel Náciszznak — miként azt Paul Valéry jelezte előre — meg kellene szabadulnia attól, amit önmaga után sóvárgó haldoklásában nem birtokol, ettől a tiszta szubjektivitástól, mert egyszerűen semmi a *másik* nélkül, csupán testetlen hang, amely önmagát ismételve hal el, tehát cskó, nem más egy szerencsétlen nimfánál.

Narciszról beszélni manapság, még ha futva is, de nem érinteni Freud *Bevezető a narcissizmusba* című munkáját, annyit jelentene, mint nem tenni eleget a tárgyismerők elvárásának. A vágy-logika paradoxonánál fogva meg is érdemelnék a megcsalattatást, csakhogy ugyanezen logika ezt a hűtlenséget szívesebben írja Freud számlájára: hamarabb az olvasott, mint az olvasás javára. Végére is: hát Freud nem olvasta Ovidiust? Ovidius mítoszváltozata a freudi koncepció malmára hajtja a vizet. Ismeretes, hogy e koncepció szerint, amely némileg kipótolja és kiigazítja a vágy és mozgásának megállapított ödipuszi háromszög-struktúráját, a vágynek mint olyannak két irányultsága létezik: a teljes vagy részleges önlemondás a másik felé, a vágy tárgy felé való fordulással, valamint a kizárólagos önnönmagunknak való figyelemszentelés saját magunkkal vágyunk középpontjában. Az előző külső objektumra irányul, elszegényesítő, míg a másik — a narcisszoid, gazdagító. Ovidiusnál Narcisz felismeri magát a képben, és beleszeret önmagába. Nem ismervén magára, vágya freudi értelemben nem is lenne narcisszoid, azonban, miképp Ovidius — képzeletére támaszkodva — átkölti mitológiai forrásművét, úgy Freud is a maga részéről „kifejt” valamit. „Felejtés”-ről van szó, mint azt többek között René Girard is észreveszi: a két vágy közötti különbség nem feltétlenül lényegi, tényleg két állandósággal nem bíró irányultságról beszélhetünk, továbbá — a különbségekre vonatkozóan — csupán valaki vágyának bizonyos, hatását, helyét illetően az emberiség történetében, illetve az individuális életben, szokatlan és furcsa, ennek ellenére talán réginek nevezhető játékaról az álruhába való öltözésnek.

A narcisszoid vágy csaknem metafizikus vonzerővel bír — veii Freud. Számára ez a „metafizika” valós, mert épp ő válik zsákmányává. A narcizmus pszichoanalitikus elmélete egy olyan regény szövegévé változik, melynek rejtett hőse épp maga a szerző. Az egész *Bevezető* . . .-n át tud-

nüllik nyomon követhetjük és felismerhetjük Freudot — az áldozatot, a narcisszoid vágy hálójában vergődő zsákmányt. (A regény a pszichoanalízisben röviden nem csupán a saját lelkiállapotunk megégyesítése, Freud jegyzete szerint a *neurotikusok családregegyéről*, hanem úgyszintén következtetések levonása valamiről, ha már abba, akár valami csapdába, beleestünk, továbbá egyenlő mértékben következtetünk azért, mert eltökéltünk csapdába esni; az elmélet kellős közepén magánál az elméletnél igazibb fikciót tenyészteni ki!) Szimptomatikusan, hogy ezt a vágyat a pszichoanalitikus mindenekelőtt a nőnek tulajdonítja, elkerülhetetlenül azt az *örök titokzatos nőiséget* látva benne, amely — mint sajátos, a nő állítólagos hozzáférhetetlenségére és kifürkészhetetlen csábítókézségére épített misztifikáció — Freud személyes mitológiájának, sőt a pszichoanalízisnek, hovatovább a hagyományozódó mitológiai tanításnak szerves tartozéka abban az időben. Mindenesetre Freud nőről alkotott mitológiájának köszönheti létét a narcisszoid vágy leírása. A nő hódító, s mivel ilyen, az „örök nőiség” képében mutatkozik úgy, mint önelégült, *libidóját* kizárólag önmagából merítve. Már a pszichoanalitikus nők iránti személyes viszonyának fenti meghatározó ismerve elégséges alapul szolgálhat a Freud munkásságában szemmel láthatóan megmutakozó határozatlanságok magyarázására, a határozatlanságokéra, amelyek lehetővé teszik számunkra azt a felismerést, amit a szerző önmaga elől is el akar rejtetni: annak a lehetőségét, miszerint egy vágy homogenitása és önmagától való elválása nem különbözik lényegesen a másik heterogenitásától és törekénységétől, s hogy az érinthetlenség segítségével való kielégülhetőség meg az önkéntes vagy nem önkéntes lemondás általi elcsábítottság közötti, tulajdonképpen a narcisszoid és a külső tárgyra irányuló vágy közötti össz-különbség valójában egyazon vágy két taktikájának a szelleme, amelyek egy közös stratégiával rendelkeznek — bebiztosítani bennünket afelől, hogy vágyódjunk utánunk, s aztán mi az utánunk vágyakozó tekintetéből megszerezzük „önelégültségünk” számunkra oly szükséges eledelét.

A *Bevezetés a narcisszusba* — mint a tükörnek és hatásainak környes pszichoanalízise — ugyanakkor azon tükör műve, amelyben Freud nézeti magát, nem ismervén jómagára, akár a mitológiai hagyomány Nár-cisza. Mindenkinek háta mögött másik tükröt tartogat az ördög. Mondjuk, Ovidiust olvasva Freud Nár-cisz önmagára ismerésének egy spekulatív látványát hívta segítségül, Nár-cisz „önmagába való szerelmenességének”, azonban majd csak Freudnak a látványban való önfelismerési képtelensége — a valódi viszonyok álruhába öltözésének költői játékán át — fog még határozottabban tanúskodni az „önszeretet” erejéről, a spekuláció spekulativitásáról. A szöveg szemléli magát a szövegben, egymással töltve ki az üres sorokat. Ez is a tükör hatása volt, illetve a vágy álmodozása a narcizmusról mint bevehetetlen, tiszta és tökéletes állapotáról az individuális Énnek, a vadásznak, akinek mintha nem lenne szüksége má-

sokra, ezért, ennek a látszatnak köszönhetően vadászik rájuk (minthogy kvázi nincs rájuk szüksége). Igen, Freud beszéde a narcizmusról is kétségtelenül valahol ezt bizonyítja: Nácisz is Dionüszosz vadászainak kétértelmű seregéhez tartozik...

Tegyük fel, Freudot olvasva Ovidius a következőképp írta volna:

Hányszor lehel hiábavaló csókot arra a csalóka vízszínnel! Hányszor mártá kezét bele, nem tudván megérinteni semmit! Mit lát? Nemi ismeri, de amit lát, lelkét szívja ki; ugyanazon csaljaság babonázza meg és tölti ei élvezettel csodálkozó tekintetét. Édes, hiszékeny gyermekem, miért fáradsz hiába, miért akarod minduntalan elkapni a talmi képet? Amit keresel, nem létezik; amit szeretsz, ha megfordulsz, eltűnik. Ez a látomás clótted csak a te tükörkép; állandóság nélkül, jött és marad veled; s veled is fog elmenni, ha ugyan el bírsz még indulni...

... a dús fűvön heverve, Nácisz tekintete nem tud betelni, szíve megszakad — önszemének áldozata.

BALÁZS Attila fordítása

KULTÚRA — EGY ORSÓ FONÁL

MIODRAG PAVLOVIĆ

Még az egyetlen élet feszítávságában mérve is tapasztalhatjuk, hogy vannak időszakok, amikor valami felépül, föltekercselődik, kifeszül, és olyanok, amelyekben a fonál meglazul, amikor az alapok lebegővé lesznek, a várfalak mállanak és leomlanak. E két ellentétes irányú mozgás a magánéletben is jelen van, s érzékeljük a közéletben, a „korunkat” jellemző eseményekben is. Az egész világra kiterjednek a meggyőződés, a lelkesedés, a bizalom és a vállalkozó kedv hullámai, aztán apályok keletkeznek, amikor a meggyőződés megváltoztatásának hangjai lesznek a leghangosabbak. A világtörténelem folyamatáról mint a fonál föltekercselődéséről és legöngyölödéséről beszélő régi alakzaton a világese-mények bizonyos ciklikusságát kell érteni. Szembesülünk ezzel az alakzattal akkor is, amikor valamely egyszerű modellen akarjuk áttekinteni a világ eseményeinek váltakozó értelmét.

A kétirányú mozgásvonal azonban nem mindig szimmetrikus is az adott módon. A feltekercselődés sokáig eltarthat, és határa van, a fonál feszülésének határa. Az orsó legöngyölödése gyorsan, úgyszólván pillanatok alatt megtörténhet. A legöngyölödés, úgy tűnik, határtalan; a fellazulás, a kioldódás egyenesen a végtelenbe és a semmibe torkollik. A föltekercselődő fonál feszülése viszont gyorsan a szakadás határpontjához érkezik, és ekkor minden mozgás leáll.

Mi történik a világ eseményeinek fonalaival, amikor azok valamely helyen legöngyölödnek, amikor lefutnak az orsóról? Egy másik orsó valahol magához köti őket, pörgetni kezdi, s befonja a maga forgásába és eseményeibe; ezáltal a fonál új tengelyre talál, amely körül az erővonalak összpontosulhatnak, s így a világ energiaszintje emelkedhet. Az orsó így új mezbe öltözött.

A legöngyölödésnek is megvan a szépsége és produktív oldala. A buddhisták és a taoisták sok fonalat lefejtettek abból a ruhából, amelybe a világ öltözni akart. A véleményváltoztatás, a fellazulás — csábító és édes hangon beszél. A szirének dalaikkal megkísérelték eltántorítani Odüsszeust a további erőfeszítéstől és kereséstől. Am Odüsszeusz kiköt-

tette magát az árbochrúdhhoz, szimbolikusan, mintha a világ eseményeinek a föltekercselt állapotát védené; hitet tett a fonál föltekercselése és a kín mellett, amellyel az általános fellazulás édességének ellenállhatunk. A másik oldalon felesége, Penelopé szötte így szöttest a végtelenségig, azt kívánva, hogy a szövés soha ne érjen véget.

Az indiai mítosznak az események mindkét irányvonalához bizalma van; egyfajta kozmikus fatalizmusal is fogadja mindkettőt. Siva a világ teremtője, legfőbb nászvendége, fölvilágosítója, aszkétája és megsemmisítője. Szentsége minden megjelenésekor egyformán szent. Visna, a nap istene, a nagy sárkány hasán alszik, miközben az előző korszak világai megsemmisülve merültek el a kozmikus óceánban. Visnát az örökkévalóság ébreszti fel, s ő egy göröngy földet hozva napvilágra a tengerfenékről hozzáfog egy új világ teremtéséhez. Mindkét indiai mítoszból kitetszik, hogy a világ újraszületésének bizonyossága jelen van a kozmikus fatalizmus mögöttésében.

A történelem legnagyobb alakjai képesek voltak arra, hogy megjelenésükkel szinte ugyanabban az időben egyszerre két dolgot érjenek el: hogy meggyorsítsák egy kultúra legöngyölődését, és hogy azonnali lendületbe hozzanak egy új tengelyt, amelyre egy új kultúra és az értékek új rendje tekercselődik föl.

A legöngyölítést leginkább kéjvágy és vér kíséri. Felismerhető és korszerű jelképe a meztelenség, a szépség. A szétदारabolttság, amiből többé semmit se lehet összeállítani. A lelkesedés, a világosság látomásának a hiánya. Az illúzió, hogy minden elrendezhető, és a rendezettségben — tartós lehet.

Vajon segít-e nekünk a régi bölcsek e látomásos metaforája a kultúr-történet ritmikus és ciklikus jelenségeinek megértésében? Lehetséges, hogy a kultúra valóban csak olyan jelek rendszereiből áll, amelyek a kommunikációs folyamat funkcionálását lehetővé teszik, s amelyek között csak váltások vannak, de nincsenek átváltozások, felemelkedések, válságok? Vagy pedig a kultúra a formák szerves fejlődése csupán, és ezért voltaképpen a biológia és az évszak ritmusait követi? A föltekercselődő és a legöngyölődő orsó modellje, első pillantásra, a mesterség, a celszerűség jelképe. Valójában inkább a gondolat metaforája, mint mítikus szimbólum. És ennyiben jobb, használhatóbb. Mert a mítosz nehezen vagy egyáltalán nem gondolhatja a történelmet. Ahogyan nem adhat modelleket sem a szervezeten világ megértéséhez. A világ történéseinek jelképévé lett orsó valamely érett civilizáció régi szellemi vívmánya.

Történelmi tény, hogy egy művelődési forma, akármilyen jónak vagy rossznak is tűnik, egy ideig hat, elragadtat, újratermeli magát, akadályokat győz le, teret hódít. Mintha kezdetben a kultúra a lelkesedés, a jelentés és megértés megkétszereződése lenne, a mély hozzáadódása a sekélyhez, a magasrendűnek az alacsonyhoz.

Aztán ugyanez a forma gyűlöletet vált ki, bomlást, a maga ellenmíto-

szát. Az értékek kitérnek, és különböző oldalakra menekülnek, minden lealacsonyodik és megromlik, még látható külön ráhatások nélkül is. Allergiát vált ki, ami nemrég még magasztos ideál volt. Egy mélyen beágyazódott antropológiai ritmus lehetne ez, amitől a kultúra felemelkedése és megsemmisülése függ. Ezt a ritmust azonban nem nevezném ciklikusnak, mert a „ciklikusság” a valamely korábban létező állapothoz való visszatérést is magába foglalja, s nem csupán szélesebb értelemben vett hasonlóság ismétlődését.

Valamely állam összeomlásának vagy egy korszak végének a prófétái mindig példás magyarázattal rendelkeznek: a közösség valami súlyos bűnt követett el, megszegte saját fogadalmait és ígéreteit. Am a kultúráknak ez a „halálos bűne” voltaképpen a maga értékeitől és eszményeitől való megigézcsttségének az elvesztése. A lélek elvarázsoltsága megszűnik, a tekintet zavaros lesz. Az analitikus szellem átmenetileg segíthet e váltságban. De a mitikus szarvas, amely szemének pillantásával teszi tisztává a zavaros vizet, egyedül jön, a maga időszámítása szerint és ismeretlen irányból.

Jövetelég az istenek, akik nem sugároznak már semmilyen fényt — az igazság istenei, a büntetések hosszú lajstromát olvassák.

DANYI Magdolna fordítása

KÉRDÉSEK ÉS VÁLASZOK

29. STERIJA JÁTEKOK

SZÁMVETÉS A SZÁMVETÉSRŐL

GEROLD LÁSZLÓ

Csendesebb vizeken fogunk hajózni, jósolták a 29. Sterija Játékokat megelőző kommentárok. S igazuk volt. Botrányok ezúttal valóban nem voltak. S ez jó is, mert az utóbbi néhány év magasra csapó hullámveréseit rendre mellékes dolgok, nem a művészet, hanem a művészettel történő visszaélések idézték elő. Nem mintha a politikai színház — melynek cégére alatt sok minden történt, aminek nem sok köze volt a művészethez — mint olyan eleve elfogadhatatlan, netán káros tendenciát jelentene. Inkább arról van szó, hogy a politikai színháznak nálunk a közelmúltban feltűnő változatai lényegében a politikai publicisztika szintjén szólahtak meg. Erőszakosan, otrombán, volakodóan léptek fel, s a kiváltott reagálások is csak hasonlóak lehettek. Nem lehetett elvárni, hogy az elemzések az előadások művészi eszközeit vizsgálják, amikor a megformálás módja nem volt lényeges vagy legalábbis nem volt a politikummal egyenrangú momentum a produkciók készítői számára. Pedig hány felesleges elmérgesedett vitától, betiltástól kímélhetjük volna meg magunkat, ha elsődlegesen az előadások művészi színvonalával, megvalósítási formáival foglalkoztunk volna, alkotók is, közönség is, politikusok is. Kiderült volna, hogy ami művészileg értéktelen az más vonatkozásban is könnyen, nagy szavak, hatalmi beavatkozás nélkül, elmarasztalható lett volna. Ami viszont művészi tettként figyelmet érdemel, azzal vitázni is érdemes. Feltéve, ha rendelkezünk olyan alapokkal, amelyekről vitázni tudunk. Színház esetében: ha ismerjük a művészeti ág formanyelvét, értjük eszközeit, kódjait.)

Jó, hogy jelentkezett a politikai színház tendenciája, de az irányvétel már kevésbé mondható lelkesítőnek, mivel politikán szinte kizárólag eszmei tartalmakat, ideológiát (nemegyszer elferdült eszmeiséget, sőt nacionalizmust) értettek, s nem a közéleti társadalmi jelenségeket. Sajátos, hogy az újabb jugoszláv dramaturgiában milyen sok a tézisdráma, a magas politikát célzó mű, s alig találunk olyan darabokat, amelyek a pro-

vinciális viszonyok, életforma, életmód, az önzés, a butaság, a karrierizmus, az emberi viszonyok félrecsúszása, az álkultúra, a gazdasági jelenségek, főleg visszasságok, a hatalmi apparátusba tartozók visszaéléseinek, a különféle hatalmaskodásoknak — a mindennapi élet megannyi formájának ostorozására vállalkoznának egy adott társadalmi, történelmi — ha akarjuk — politikai pillanatban.

Ilyen vonatkozásban az idei Sterija Játékok sem hozott változást. Igaz, nem kerültek fesztiválközelbe a teli torokkal ideologizáló művek és előadások, még ha be is nevezték őket, de elmaradtak a társadalmi drámák is, amelyek a mindennapok jelenségeire reagáltak, nem filozófiai bölcselmek párlataiként, hanem emberi sorsok, helyzetek bemutatásával. Önmagában a politizálás egyetlen művét sem tesz jelentőssé, ha hiányznak mellőle azok a mozzanatok — elsősorban a pszichológiai alapozás —, amelyek a jól megválasztott szituációkat emberileg hitelesítik.

Ha már ilyen messzire elkalandoztunk egyetlen fesztivál néhány előadása kapcsán, arról sem szabad megfeledkezni, hogy színházi gyakorlatunkban a szükségesnél kevesebb előadás van, készül, amelyeket például klasszikus vagy félklasszikus mű aktualizáló szándéka igazol. Vagyis: a színpadra állításokból hiányzik, nem érződik kellőképpen a vállalkozás célja, kivált nem az időszerű közlés szándéka. Nem csoda, ha a drámaírók is vagy az ideologizálás felhőibe kapaszkodnak vagy tézisekre épülő parabolák útját választják.

Sem tematika, sem pedig feldolgozás tekintetében nem mutatkozik változás, állítható annak alapján, amit a 29. Sterija Játékokon láttunk. S nemcsak azért, mert a hét versenyelőadás közül mindössze három készült mai mű alapján (ezekhez hozzászámíthatnánk Gojko Nikoliš memoár-adaptációja is, lévén, hogy az emlékirat megjelenése újabb keletű, de a klasszikus és mai művek arányán lényegesen ez sem módosítana, s különben sem napjainkról, hanem harminc-negyven évvel ezelőtti történelmi eseményekről szólnak az emlékezés színpadra vitt részletei), sokkal inkább mert a három új drámai szöveg közül sem mindegyik egyértelműen jelenidejű. Az egyik — Goran Sztefanovszki: *Dupla fenék* — a drámai parabolák időn kívüli kategóriájába tartozik. A másik — Tone Partljič: *Apám, a szocialista kulák* — annak ellenére, hogy a Történelmet a kisemberek mindennapjain keresztül ábrázolja s nem a tézisek általánosságával szól, nem sorolható a mai közéleti művek közé, mivel cselekményének ideje a háború utáni három esztendő (1945—1948). És csak a harmadik mű — Dušan Kovačević: *A balkáni kém* — tekinthető teljes értékű mai drámának.

Hétfő — egy!

Elszomorító aránytalanság az új jugoszláv dráma országos fesztiválján. S ennek enyhítésére az sem hozható fel, hogy a klasszikusokat is lehet jelenidejű művekként színpadra fogalmazni. Egyfelől mert a három ré-

gebbsi keletű alkotás — Ivo Vojnović: *Dubrovniki trilógia*, Janko Polić Kamov: *Anyasziv* és Miroslav Krleža: *Glembay Ltd.* — megjelenítésében olyan általánosságokon kívül, mint hogy mindhárom előadás szereplői a senki földjén, teljes bizonytalanságban, egzisztenciális szakadék szélén élnek, nem fedezhetők fel egyéb aktualizáló törekvések. Másfelől viszont, mert Dušan Kovačević vígjátéka mellett az újabb művek is csak távolról dialogizálnak a jelennel. (Nem lehet tehát véletlen, vagy a közönség vígjáték utáni vágyával magyarázni, hogy *A balkáni kém* az ország színházainak majdnem a felében műsoron van, s hogy a Sterija Játékokra is hat megjelenítését nevezték be!;

Megkerülhetetlen a kérdés: vajon a *fesztiváli* műsor hű tükr-e az országos állapotoknak? Aligha, mivel mind a teljes, mind pedig szelektált lista szerint az arány három és fél az egyhez az új művek javára. Az továbbra is nyílt kérdés marad, hogy tematika és feldolgozás tekintetében az újabb drámák között más-e az arány, mint amit a fesztivál repertórája mutat. Ennek kiderítésére biztonsággal nem mernék vállalkozni, de úgy tetszik némileg kedvezőbb. Mivel magyarázható akkor a műsoron belüli kétségbeejtő aránytalanság?

Ha nem tévedek, a *konceptióval*.

A Sterija Játékok műsorát évről évre különféle koncepciók szerint állítják össze a szelektorok. Közben mintha megfeledeznének a legfontosabbról: ez az országos fesztivál elsősorban az új hazai drámák seregszemléje. Tény, hogy új dráma gyenge előadásának nincs helye a szemlén, jóllehet előbb iktatható műsorba, mint egy klasszikus mű ugyancsak gyenge előadása (az idén: az *Anyasziv* dubrovniki megjelenítése!), de — szerintem — kevésbé elfogadható műsorszerkesztési elv, hogy valós vagy vélt jegyek szerint választják ki és állítják sorba az előadásokat. Kétségtelen, hogy néha ilyesmi is elképzelhető, ám sokkal valószínűbb, mert a sokévi gyakorlat igazolja, hogy inkább rögeszme, mint realitás olyan koncepció kijelölése és választása, melynek nyomtávjára hat-nyolc előadás minden nehézség nélkül ráállítható.

Az ideai műsorkoncepció erőltetése különösképpen szembeűnő. A szelektor, Dževad Karahasan hét előadása látszólag logikus sorrendben követi egymást. Ez a sorrend azonban mégiscsak az időrendiség elvén alapszik, s nem mélyebb koncepciót mutató szempont(ok)on. Leleplező tény, hogy Dževad Karahasan a hét előadást két tömbbe rendezte. Az egyik a posztavangard manierizmus, a másik pedig a politikai színház megjelenést kapta. Csakhogy az első tiszta formanyelvi, a második viszont tartalmi, eszmei sajátosságokat mutat. Nem hiszem, hogy lehet a műsor egyik felét formai, másik felét pedig tartalmi jegyek szerinti blokkba szervezni. (És felesleges is!) Megtörik a vonal, és a fesztivál felétől egy másik vonal indul! Nem a mindenáron történő koncepcióhoz való ragaszkodás téves irányvételére utal ez is? Kötve hiszem, hogy akkor lesz jó,

színvonalas, érdekes az országos színházi fesztivál, ha műsora egy vagy két elv szerint alakul.

Mikor történik meg, hogy a Sterija Játékok előadásait koncepcióktól függetlenül válogatják a szelektorok, csupán arra ügyelve, hogy drámaként vagy megjelenítéseként figyelmet érdemlő produkciók kerüljenek a fesztiváli közönség elé?

A fesztiváli műsort és az előadásokat szemlélve sajátos, figyelmet ébresztő mozzanatokként kell említeni néhányat. Többek között azt, hogy az új művek (s közéjük sorolandó Nikoliš emlékiratainak *Gyökér, törzs, epilógus* című változata is) közül kettő (*A balkáni kém, Apám a szocialista kulák*) is a sztálinizmussal, illetve 48-cal foglalkozik. De mindkettő a vígjáték eszközeivel teszi. Arra lehet-e ebből következtetni, hogy a téma fölöttébb, vagy még mindig vonzó, de most már a tragikus szemléletet a komikus váltja fel? Mindkét szöveg érdeme, hogy az áltálasos témát kisémberei szinten tárgyalja, s ezzel hitelesebbé is teszi. Ezúttal is megke- rülhetetlen dilemmaként állt elénk az egyes előadások művészi színvo- nalának kérdése. Szélsőséges értékű megjelenítéseket láttunk. A legma- gasabb művészi értéket kétségtelenül Miroslav Krleža *Glembay Ltd.* cí- mű drámájának zágrábi megjelenítése (rendező: Petar Veček) jelentette. Ebben mutatkozott meg a művészi transzformáció igénye és ereje a leg- teljesebben. Kiváló színészi teljesítmények egész sorát hozta ez az elő- adás (Rade Šerbedžija — az egész fesztivál kimagaslóan legjobb színészi teljesítményét nyújtotta Leone szerepében —, Pero Kvrđić, Božidar Alić, Zlatko Vitez, Krišimir Zidarić, Dubravka Miletić), míg másutt néhány vagy csak egy feltűnő színészi teljesítményre figyelhettünk fel (Mira Zupanéra, Ivka Dabetićéra, Vanja Drachéra, Tonko Lonžára a *Dub- rovnikai trilógiában*; Milica Sztojanováéra, Aco Gyorcsevéra a *Dupla fenékben*; Polde Bibičéra, Ivo Banéra az *Apám, a szocialista kulák* c. előadásban, valamint Danilo Stojkovićéra *A balkáni kém*ben). A *Glem- bay Ltd.*-vel szemközti pólusra helyezhető az *Anyaszív*, a *Gyökér, törzs, epilógus* előadása. Az előbbi a vértelen színészi játék, az utóbbi az ügyetlen rendezés miatt. Részben csalódást okozott *A balkáni kém* belg- rádi megjelenítése is, mindenekelőtt a kiegyensúlyozatlan együttes, de Dušan Jovanović komédiáiból tragédiát fabrikáló rendezése miatt is. A másik három előadásnak voltak figyelmet keltő elemei — bár kiegyen- súlyozatlanságuk is szembetűnő —, a *Dubrovnikai trilógiában* a díszlet (Dinka Jeričević tervezése) és több epizódalakítás hívta fel magára a figyelmet, a *Dupla fenékben* a parabolába bújtatott társadalmi aktua- lizálás szándéka, az *Apám, a szocialista kulák* előadásában pedig a vígjátéki tempó és a köznapiság.

Végezetül: az idci Sterija Játékok igazi eseménye, nagy művészi él- ménye a Petar Veček rendezte *Glembay Ltd.*

ASBÓTH JÁNOS

BORI IMRE

„EGY ÚJ SZENT MODOR”

Annak az irodalmi korszaknak hőse Asbóth János, amely üresnek tesz, holott „anyagát” azok a lehetőségek teszik és képezik, amelyben minden kibontakozhat, gyökeret ereszthet. Szinte természetes tehát, hogy az Európát járt fiatalember egyszerre ad számot hiányérzetéről és a meghatározottságot követelő vágyáról. S nyilván az sem lehet véletlen, hogy esztétikai gondolata útirajzaiban körvonalazódik még az 1860-as években: az *Egy boiyongó tárcájából* (1866) és a *Párisból* (1867), majd másfél évtizeddel később *A Zaharától az Arabábig* (1883) című műveiben találunk ízlésére vonatkozó adatokat. Nem az irodalomból, a képzőművészetből kiindulva közelíti meg kérdését, s később is főképpen a festészet iránti érdeklődése lesz a jellemző, az irodalom az ő felfogásában elsősorban politikai, s csak másodsorban esztétikai kérdés. Asbóth széptani nézetei, amelyeknek a képzőművészet története a példatára, igazolásukat, fölöttébb jellemzően, nem a korszak magyar szépirodalmi gyakorlatában találják meg, hanem az egyetlen Asbóth-regényben.

Az alkalmat az esztétikai eszmefuttatásra München szolgáltatta, amelyben nyugat-európai útjának során tovább időzött, s bejárta a már akkor is híres Pinakothekát. Az I. Lajos bajor király Münchenével nincs elragadtatva, ez az „újkori Athén” nem tetszik neki, nem is kellett tehát nagyobb erőfeszítés ahhoz, hogy itt fedezze fel a „képzőművészetnek ezt a szörnyű syphilisét — a reflexiót”, amely különben a történeti festészetet is élteti, s hirdesse az önmagáért való és önmagáról valló művészet elvét. De az is kézenfekvő volt, hogy a „nemzeti jelleg” Magyarországon annyira hangzottatott kérdésében ugyancsak állást foglaljon.

A cél, ami már az 1860-as években a szemé előtt lebeg, a művészetekben létrehozni a „nagy modort”, amely „távol tartja magától a kicsinyest, a zavartat és történetest”, s amely olyan lenne, „mint Raphaél és Michel Angelóé” volt. Pedig tudja, mert éppen ő szögezte le útirajzában, hogy „korának van jövője és van múltja, de jelene nincsen”, hogy „új alaku-

lásra tört". Nem futó ötlete volt ez a kordiagnózis: az elkövetkező tizenöt esztendőben újra és újra hangoztatni fogja. *A fiatal irodalomról* című tanulmányában (*Irodalmi és politikai arcképek*. 1876) a kor pesszimizmusáról szólva az analógiát ő is a római történelemben találja meg, de nem a „hanyatlásvégi Rómában”, amellyel Verlaine lírai énje azonosul *Fáradtság* című költeményében Szabó Lőrincnek az eredetnél erőtelenebb megfogalmazásában, hanem a hatalma tetőfokán állóében: „Rómát akkor fogta el a pessimizmus, a kétségbeesés, az életundor, midőn hatalmának gazdagságának, fényűzésének, élvhajászatának tetőpontjára érkezett. Mert ugyanakkor érkezett oda, hogy kiveszett beöle minden eszmény.” Nincs miben hinni, mert minden bizonytalanná, kétségessé vált:

„A régi vallás hitet nem táplálhatott, eszményt nem nyújthatott többé. Megingott, megdült. A művelt osztályok világnézetéből kiszorította a philosophia és ezek közt üres külsőséggé fajult. De másfelől a philosophia nem pótolhatta a vallást, hitet és eszményt nem adhatott, mert az egyik rendszer folyton tagadta, amit a másik állított, valamely rendszer egyes híve alkotott magának hitet, eszményt, de általában a rendszerek harca csak scepticizmusra vezethetett és a műveltek tömege előtt legalább is kétséssé vált minden, ami annakelőtte becses, szent volt, kétséssé az erkölcsök, az intézmények, a társadalomnak az alapjai...”

Vallás helyett szkepticizmusba kapaszkodhat csak az ember, s mivel a *kételey* mindent kikezdett, egyetemes érvényt is szerzett. „Kétségbe van vonva, meg van támadva minden... Minden forr, semmi sincs megszilárdulva, semmiben sem tudunk megállapodni, megnyugodni...” — hirdeti, biztos fogódzót sehol nem találni, „vallásban, politikában, társadalomban meg vannak ingatva a régi elvek”! Asbóth azonban nem a régi, már csak legfeljebb a romjaiban létező világnézetet sírja vissza: alapvető problémája, hogy „újakhoz nem tudott eljutni” kora. Ha a gondolati út elején a szkepszis, a végén a pesszimizmus áll, amelyet Schopenhauer „formulázott meg a leghatásosabban”, ám tőle függetlenül, szerinte ezt hirdette az olasz Leopardi, az amerikai Poe Edgar és az „ifjú Diasraeli” is. *A kivonulás* szelleme lebeg így a világ felett, hiszen „e szerint a világnézet szerint semmi esetre sem képzelhető maradandó elégtelenség a világgal való contactusban, és az actióban”, menekvést (nagyon kevesek szánára) az „elzárkózott inaktivitás” kínál csupán, ami „kiemel bennünket a reális létből, ennek részvétlen nézőiként”. Ilyen pedig kettő van: a „tisztá megismerés”, amely nem társul semmiféle cselekvéssel, és a „szépnek az élvezete, a művészetben való gyönyör”. Schopenhauer eszméinek hívó szavára lép elő tehát a mitológiából Tantalusz:

„Mert mihelyt a boldogság keresésében a kiindulást és a célt nem önmagunkon kívül, hanem önmagunkban akarjuk feltalálni, igazsá lesz

Schopenhauernek, hogy boldogság nem létezik, hogy az élet tantálcusi kín, melyben vágy után sóvárog kielégítés, kielégítés szomjuzik vágy után, mert minden önző törekvés kielégítő voltában múltó célra irányul, melynél az elérés öli meg a becset, szüli meg a közönyt, úgy hogy az élvezet csak pillanat . . .”

Ebben a Schopenhauer-interpretációban az elkövetkező irodalmi-művészeti korszak szinte minden vezérmotívuma jelt ad magáról, a Schopenhauerrel vitatkozó, kiegészíteni akaró Asbóth ugyanakkor a maga „világnézetének” jellemzőit mutatja fel. Itt is bizonyítottságát látjuk annak a megállapításnak, hogy Asbóth „szemléletében hallatlan tágasság hallatlan szűkösséggel párosul” (Németh G. Béla).

A *Korszakunk művészi ideálja* című tanulmánya az *Új Magyarorszá-
gért* című 1880-as kötetében Munkácsy Mihály 1878-ban befejezett műve, a *Milton* ürügyén mintegy összegezi esztétikai nézeteit, többek között olyan módon is, hogy megismétli a már hangoztatott értékelését. Szinte kapóra jött neki ez a Munkácsy-kép, amelyről az utókor ítélete lesújtó. Fülep Lajos Munkácsy egész iránya felett pálcát tört, mondván, hogy „mindig emelkedni akart ott, ahol nincsen se fönn, se lenn, előre menni, ahol se előre, se hátra” valójában nem volt mód, Perneczky Géza pedig éppen a Milton-képet tartja a vég kezdetének. Asbóth is tudta, hogy a művész nagyon is korszerűtlen feladatra vállalkozott, a kor irányáról nem vett tudomást, s hogy igazán nagy alkotásra nincsen mód. „E képből harmónia és erő sugárzik — írja Asbóth. — Az alkotás küzdelmeiben is béke és nagyság. Munkácsy boldog lehet, mert bírja azt, ami korától meg van tagadva, és meg van tagadva mindenekelett nemzetétől. — Az ő szívében nem megy keresztül a szakadás, mely keresztül megy nemzetén, korszakán.” Természetesen Asbóth eszményinek a „nemzeti ideál felölésését” tartja, miközben azt is tudja, hogy ilyen ideálja nincsen, mert Bosznia okkupációja nyilván nem az, miként ironikusan megjegyzi: „És egyről ne feledkezzünk meg. Hol van a nemzeti ideál? — Bosznia?” Dicséri a festményt, de nem valóságos értékei miatt, ha dicséretnek lehet a következő mondatát tartani: „Ki kell mondani, hogy ha ebben a tárgyban, ebben a hangulatban nem is lehetne nagyobbat festeni, mint ezt a »Milton«-t, ez a »Milton« még nem a legnagyobb, mit a festészet adhat, mert a magas genren még nem emelkedett egészen felül a magasztos műfajig, jóllehet megközelíti.” Azt is rögzíti, hogy Munkácsy nem modern festő, ő úgy fest, írja, hogy aki nézi a festményt, az a megfestett tárgyat úgy látja, „ahogyan az látja, aki az egészet nézi”. Nem nehéz felismerni, hogy az impresszionista festésztől határolja el Munkácsy festészetét. Ő „soha sem vét az ellen a szabály ellen, hogy az egyes tárgyat nem szabad olyannak festeni, ahogyan az látja, aki azt az egy tárgyat veszi szemügyre”, tehát nem úgy, mint a „kucorkodó festészek”, akiknek a vásznain „az abszolút valóság is csak a valótianság impresszióját kelti

és a chinai festményeket juttatja eszünkbe”, a „rajz szabatosága”, az „idomítás valósága” pedig Munkácsy fölényét, biztosítja a „modern festők zöme fölétt”.

Asbóth azonban azt is értésünkre adja, hogy a *Miltont* kivételnek tartja, hiszen végeredményben ez is „eszmét” akar a szem elé állítani, azaz „érzéki eszközökkel mondja ki közvetlenül az érzékietlent”. Mert már müncheni útibeszámolójában leszögezte:

„Műtárgynál okoskodni egyáltalában nem szabad. Se készítésénél, se élvezésénél. Itt különösen nem. Itt csak érezni szabad...”

A képtári „bolyongásokról” és tünődésekről számot adó részletekben a tájfestészet és a vallásos művészet kapcsán fejt ki nézeteit. A tájképeken nehezményezi a „staffage” tolakodó jelenlétét, főképpen, mert „beszélyes vagy regényes, sőt néha éppenséggel történelmi jellemet ölt”, a vallás és a művészet összefüggéseinek taglalásakor pedig az öncélú művészet elvét fogalmazza meg:

„A művészetnek nincs érdeke, a vallásnak van. Ezt tudjuk Kantból. A vallás a művészetet csak eszközül használja céljainak elérésére. *De a művészet soha se legyen eszköz és soha se bírjon önkívüli csellal...*” (A kiemelés az enyém. B. I.)

Néhány oldal dióhéjában történeti áttekintést is ad. Ebben Raffaello művészetét tartja fordulópontnak: nála meg egységben van a szent és a világi, a profán, de már a kettő egymástól való távolodásának a jelei is feltűnnek, s akik utána következnek, azok az egységnek legfeljebb már csak a látszatát tudják fenntartani, és Asbóth szerint a XIX. század második felében a „szent festészet” már lehetetlen. A „modern” Madonnákon már felismerhető, hogy olyan korban élnek, „melyben — emlékkönyv, sok tükör, divatlap és zsebkönyv létezik”. Asbóthnak a vallásos festészetről hirdetett nézetei, miként a vele lényegében rimelő XX. századi szempontok felfedik, valójában az irányzatos művészet elutasítását hirdették. Asbóth szerint a profán világi lázad fel Raffaellóban a „szent” ellen: „A szépség, a természetes alak, melyet bebocsájtott a szentség, elárulta őt. A művész leigázott öntudata felszabadul a typus alól és az egyénítésig halad. Egyszersmind titkosan régen működött már a gondolkodó ész, míg szintén egyszerre felpattan és véget vet a maga részéről is ama egységnek.” Asbóth a szépség önelvűségét hangoztatja tehát. S ő azt is tudja, hogy senki sem „hazudtolhatja meg korát”!

S ez a kor, amelyben a „harmóniát a dissonantia töri meg, kiáltja túl”, amelyben a tartalom és a forma egysége felbomlott, eltűnt a „totalitás” is — a hiányérzék válik úrrá a világon. „Korunk, a socializmus korszaka, ki nem elégíthető többé a régi tartalom és a régi formák által, nagyrészt már félrelökte ezeket. Újak után küzköd, de újakat találni még nem tudott.” A művészet is félrelökte a régit, és „új tartalmat és új formákat keres”, ezért „látjuk annyiszor, hogy vagy a tartalom, vagy

a forma hiányzik, ha nem éppen mind a kettő, vagy keserves harcban vannak egymással". Asbóth a maga korának művészetét túlzásokba veszi, „mértéktelenben vergődni” látja.

Vizsgálódásainak új tápot ad Munkácsy Mihálynak a maga korában ugyancsak felkapott, sokat dicsért, propaganda-hadjárral kísért alkotása, a *Krisztus Pilátus előtt* (1881). „Hát lehet-e még szent képet festeni ebben a világban, amelynek semmi sem szent?” — teszi fel a kérdést, azaz a szándékkal, hogy méltathassa, Munkácsy bebizonyította; lehet. Asbóth szerint ez a nő „egészen megfelel a kor felfogásának, szellemének”, mert a kor alapvető harcát állítja a szem elé, ez pedig a szocializmus harca a caesarizmussal. „Milyen meglepők és szembeszökők a párhuzamok a modern caesarizmus és socializmus kora és azon kor közt, amelyben a szegények és az együgyűek és az elnyomottak a testvériség nevében felvették a harcot a római állam mindenhatósága ellen...” — írta a Munkácsy-képről szóló tanulmánya zárórésében. Munkácsynak, bizonygatja Asbóth, sikerült modern szemmel néznie feladatát. „Minden kornak más-más szeme van...” — szögezi le, és olasz, holland képzőművészeti példákkal, valamint Shakespeare drámáival bizonyítja, csak úgy lehet igazán hűen megfesteni történelmi témákat, ha ebben a hűségben benne van a művész korának látásmódja is. Az olasz és a holland festők vallásos tárgyú képein ott nyüzsög az olasz és holland világ, Shakespeare „alakjai az antik világból bizonyára sokkal inkább angolok, mint rómaiak”. Így dolgozott Asbóth szerint Munkácsy is, amikor a *Krisztus Pilátus előtt* című művét festette. „Megállapítását a modern művészettörténeti kutatás is igazolni látszik, amikor azt állítja, hogy Munkácsy ugyan távol tartotta magát mind az akadémizmustól, mind a naturalista életképfestéstől, mégis az „irodalmi naturalizmus képzőművészeti adaptálásához érkezett” (Perneczky Géza). Asbóthnak alkalma nyílt a naturalizmusról nyilatkozni, szinte sugallva, hogy Munkácsy műve valójában naturalista szentkép. S a következő, Asbóthou mindenképpen jellemző, sorokat írja:

„Szóval a bibliai motívumokat ottan kell tanulmányozni, ahol a biblia ma is él. Csak így lehet bibliai motívumokkal is eleget tenni a mai közönségnek és kornak, mely a művészetben is napról-napra inkább a naturalizmus zászlaját követi, a naturalizmusét, mely mint minden új úttörő, hódító irány gyakran vétkezik túlzás által, midőn azt tekinti feladatának, hogy a rútat, az undorítót keresve keresi, minden nemest, minden eszményt tagadjon, de mely jogos elv mellett küzd, ha azt követeli, hogy nézzük meg a dolgokat a valóságban, és úgy tünessük fel, ahogy látjuk.”

Figyelemreméltó az a szellemi erőfeszítés, amellyel a kort már az 1860-as évektől megérteni akarja és meg is érti. Mivel érzelmileg sem kötődött a népnemzeti iskola eszményvilágához, az *Irodalmi mozgalmak a ki-*

egyezés után című tanulmányában pedig leszögezte, hogy „stagnáció, sőt visszaesés volna, ha merev korlátoltsággal ragaszkodnánk a népieshez”, hiszen a „nemzeti élet a fejlődés sokkal magasabb stádiumába jutott”, nem kényszerült utóvédharcot sem folytatni. Tisztánlátását ilyen típusú tényezők nem zavarták tehát, így azután kora művészeti jellemzőit, fő irányait érzékeli, felismerheti és leírhatta, még ha maga szubjektíve más ideált vélt is képviselni a gyakorlatban. Alkati és szelvéleti vonásokkal egyaránt magyarázhatjuk a korjelenségek iránt mutatott, óatlan páratlannak minősíthető fogékonyságát. Asbóth ugyanis „megvetette a gondolkodásában konzervatív, a dolgokat végig gondolni nem merő embert” (Németh G. Béla). *A szabadság* című könyvének (1872) a gyakorlati politikáról szóló függelékében azt fejtette, hogy az „elméletesnek határt csak az utolsó konzekvencia szab, az elmélet nem állhat meg mindaddig, míg az utolsó konzekvenciákhoz is el nem jut”, s gondolkodnia kell, „tekintet nélkül az eredményre”. Ezt teszi, amikor korának „uralkodó eszméit” vizsgálja, mert a „kornak általános szellemét” meghatározó crejűnek tartja, tehát elfogadja és leírni is igyekszik azokat a művészetekben jelentkező irányokat, amelyekben mintegy a korszellenu megmutatja magát. *A Három nemzedék* című nevezetes tanulmányának bevezetőjében (1873) már azt fejteti, hogy „ha a múltak nem tesznek szükségessé valamely mozgalmat, akkor rendelkezék bár az egyén az ahhoz megkívánható valamely tulajdonnal, törekvése csak szóimalomharc leend, hatás és foganat nélkül, ha ellenben valamely mozgalmi szükség-szerűvé vált a múltaknál fogva, akkor soha sem fog hiányozni a vezérlő egyén”. Asbóth János, amikor a naturalizmusnak elismeri jogosságát, szükség-szerűnek fogja fel a harmónia eltűnését és a disszonancia megjelenését, az irányzatosság problematikus voltát, a művészet önelvűségének a jelentőségét, az új tartalom és az új formák utáni lázas művészeti kutatásokat. Az európai szellemi-művészeti áramlatoknak a sodrásában látjuk ilyen módon — gondolkodásának sajátos jellege is ebből következik tehát. Következésképpen opponálnia is kell; ő a „nemzeti jelleget” nem félti a polgárosodástól, mint tették honfitársai. „Aki tekintetbe veszi —, írja svájci útirajzában —, hogy a korszakbeli polgárosodás különlegest és ellentétest eltörülni látszó terjedésének dacára is: angol marad az angol, francia a francia és hálósapka a német, az nem lesz megiepödvé...” Párizsban az erotika magasan lobogó lángjain sem botránkozik meg: a krinolint és a kánkánt korjelenségnek tartja, és az 1884-as nagy család következményeként magyarázza, ebből a családából eredezteti. Majd közel-keleti útra indul, s utazásának indokai között nem csupán politikai természetűek vannak, mint amilyen a „keleti kérdés”. Modern nosztalgia is serkentik, lényegében ugyanazok, amelyek majd Csontváry Koszta Tivadart is Baalbek romjaihoz vezetik. *A Zaharától az Arabábig* című útirajzában (1883) előszavában írta: „Ifjúságom egyik álma, legré-

gibb ábrándjain: egyike volt Egyptom és Palestina, országai a csodáknak és meséknek, őshazája a civilizációnak és vallásnak. Talán honvágy volt, ami oly állandó hatalommal vonzott. Honvágya az embernek az emberiség bölcsője után." A személyes ösztönzés mellett említi az általánosabbat is: akit a maga kora oly szenvedélyesen érdekelt, s aki a kor kérdéseiben alapos ismeretre tett szert, az tudta, hogy „a modern civilizáció misztériumait és problémáit is csak e területeken, a régiek nagy misztériumainak és problémáinak őstalaján lehet igazán átérteni és átérezni” Csontváry két évtizeddel későbbi keleti útja mintegy igazolja és hitelesíti az Asbóthét: mind a ketten Kairóból kirándulva a gyönyörű naplementékkel ismerkedtek, s a Csontváry-képek oly jellegzetes színénc is Asbóth találta meg nevét, mielőtt ezt a színt, a festő kikeverte volna: „gyenge rózsás leheller”. De Asbóth említi a „Kelet népe” képzetet is: „még mindig közelebb állunk Kelethez, mint Nyugathoz, keleti jelleme van nemcsak néha gloriosus világtáji tünetekkel ékített, de rendszerint fehér-fakó egünknek, nagy síkságunk fátlan pusztáinak, némely szélcsen elnyúló kopár hegyeinknek, hanem sok tekintetben keletiek életmódunk, szokásaink, hajlamaink, felfogásaink is”. A XIX. század második felének nemcsak értékes eszméit, de téveszméit, logikáját és mítoszáit is ő közvetítette az utókornak a — XX. század első két évtizede szellemi életének.

Asbóth János gondolkodásában már az 1860-as években jelen van az a felismerés, hogy olyan korban él, amely látszólag a saját művészeti irányával még nem bír. Amikor azonban tanulmányaiban következetesen megállapítja, hogy a régi nagy irányok érvényüket veszítették, s hogy az új, a helyükbe lépő, a művésznek biztos fogódzót kínáló még nem mutatta meg magát, nagyon is tudatában van annak, hogy az a bizonyos és várt új már valójában jelen van, mintegy törvényszerűen és szükség-szerűen jelen kell lennie — minden nagy művészeti korszak története ezt engedi feltételezni. A Münchenről szóló útirajzában ugyanis a következőket írta:

„Egy kornak, egy világnézetnek gyermekei akaratlanul egyirányban, az illető világnézet irányában fognak működni; a kor zamatja, eredetisége, ha nem is rögtön, de mégis biztos, bár lassú haladásban roindinkább ki fog válni a műveikben, azok a különleges különbségek dacára, egy új, egy magasabb egységbe fognak összeolvadni és egy későbbi kor, egy távolabb, tehát általánosabb nézőpontból fel fogja ismerni a meglepő jelenséget, melyre a saját kor alig figyelhetett, és el fogja nevezni egy újabb modornak.”

Joggal kérdezi tehát, s kutatja az elkövetkező évtizedekben, hogy hol van „ama gyümölcsötöző magv”, amelyből a művész agyában megfogamzik, „teremtven egy új szent modort”. Mint mondja, Kant, Fichte, Hegel, Voltaire, Laplace, Vogt, Virchow, Moleschott, Darwin, Renan, „valamennyi enciklopédista” és a „nagyszerűen kifejtett természettudo-

mányok korában” hol az a „rugó, hol a világnézet, mely ellenállhatatlanul buzdítani egy határozott irányban a teremtő művészet”. Láttuk, sorra felmutatta a kor stílus- és eszme-palettájának a színeit, felismerte az utakat, amelyeken a kor művészei haladnak majd s haladtak is. Magas fokú tudatosságának a jeleként kell értékelnünk felismeréseinek sorát, s ezt mutatja egyetlen teljes értékű szépirodalmi alkotása, az *Álmok álmodója* című regénye.

A „FELESLEGES EMBER” SZIMBOLISTA HÁTTÉRREL

A „közállapotoknak”, a korviszonyoknak és a művészetek karakterének összefüggései Asbóth Jánost tartósan foglalkoztatták. Az is kézenfekvő, hogy az irodalomnak a „causális nexusát a nemzeti élet jelen stadiumával” ennek az irodalomra gyakorolt hatásában, befolyásában fedezi fel. Nem lehet véletlen, fejtegette *A fiatal irodalomból* című tanulmányában, hogy bár Arany László, Beöthy Zsolt, Ábrányi Kornél „külön irodalmi egyén”, a művek: *A délibábok hőse*, a *Kálozdy Béla*, *A dicsőség bolondja*, egymás rokonaivá avatják őket, még ha Arany László és Ábrányi Kornél verses regényt, Beöthy Zsolt pedig prózai regényt írt is. Mindegyikükben „ugyanaz a szellemi áramlat, rokon világnézet; alapjukban ugyanazok a konfliktusok, melyek közéletünk és társadalmunk ziláltságában látszanak gyökerezni”. Egy hős-modellt alkot összevetésük után:

„Pesszimizmus; a hősnek eszményi nemes célokra merész törekvése; valóságos láza a magasabb vágyaknak; de a vágyak lázával szemben erőtlenség, leverő csüggedés; a benső igazság összeütközése a külső valósággal; kiábrándulás; undor; kétségbeesés; s újra s újra kiújulása a reménynek, a bátor harcnak; de örökös cseréjével a célnak; erőfecsérlés, tévétel kapkodás; állhatatlanság, végre elerőtlenedés; dicstelen bukás.”

Ez a modell ott lebeg a szeme előtt, amikor Darvady Zoltánt, az *Álmok álmodója* című regényének a hőst megformálja. Azt is mondhatnánk, hogy a modell és az öntőformájában készült hős majdnem egy időben születik meg. Beöthy Zsolt regénye 1875-ben jelenik meg, Asbóth tanulmánya 1876-ban az *Irodalmi és politikai arcképek* című kötetben, a regény 1878-ban. 1880-ban, az *Új Magyarország* című kötetében pedig ott a Munkácsy Mihály *Miltonjáról* szóló tanulmány, amelynek egy részlete egyértelműen mutat vissza a regényre, nem hagyva kétséget afelől, hogy amikor a „korszak művészi ideálját” írja le, akkor a regény-műfajjal kapcsolatban a maga művére gondol.

Nagyon is jól tudta, hogy a regény problematikájának már története van, s éppen ezért a maga verzióját erőteljesen kell egyénítenie, ha nem akarja, hogy valamelyik elődjének árnyképévé váljon mű és hős. A

magyar irodalom színpadán ugyanis ismerős volt a Darvady Zoltánban testet ölteni akaró hőstípus. Jókai Mór mutatta be az olvasóközönségnek a *Mire megvénülünk* című regényében már 1849 után, mert Eötvös Józsefnek a *A karthausi* (1841) című regényében Gusztáv lelkét ugyanis a XIX. század körjé, az életuntság és az életre való képtelenség kezdte ki. Jókai Áronffy Lorándjában, akit „hősi bátorság, atlétaerő, heves vér, soha nem csüggedő lélek” jellemzett, tovább él ez a lelkiség — vereségében: „Szíve összetörve, zúzva; első szerelme oly csúfui sárba taposva; a másik, szenvedélye égő hevében legyilkolva; lelkén az életunalom terhével s azzal a súlyos végzettel, ami családját terhelé.” Hogy ez a hőstípus a „modern tragédiának” a szereplője, azt Toldy István bizonyította először az *Anatole* (1872) című regényében, amikor azt hangsúlyozza, hogy az ő Anatole Flavigneux-jének az „esete” szokatlan és „szabálytalan”, s hogy egy új lélektani rejtélyt kell a széprónak bogoznia, a hitevesztett, a blazírt, a kétkedő emberét, akinek a szemében „nem volt bizonyos semmi” sem, csak az, hogy boldogtalanságra van ítélve. Egy csalódás és annak életre szóló következményei, egészen a végső konzekvenciáig, ami Toldy István hősének esetében az öngyilkosság volt. Beöthy Zolt Kálozdy Béla hazai környezetben reprodukálja az *Anatole* „helyezeteit”: első szerelmével, Marival szemben ki akarta vetülni a küzdelmet, amivel még „véresebb és pusztítóbb harcba keverte magát”. Ugyanis „Béla lelkét nem töltötte be a szerelem egészen, más álmái is voltak a jövőről”, és hite szerint a társadalmi siker révén a szerelmet is megszerzi majd. A lány öngyilkossága azonban törőfés volt, amikor pedig maga is követni akarta szerelmesét, s egy másik lány, Ágnes, megakadályozza, valójában csak elodázdodik, aminek be keli előbb vagy utóbb következnie. Ezután „egy egész élet hosszú vándorlása fog vezetni” oda. A *csaisódás* az, mi halálos sebet ejt a lelken, ez teszi, hogy „minden, ami körülötte mindenki számára élet volt, neki romokat jelentett”. Így áll elő a hős „bezárkózott világa”, s nem akad kulcs, amely ezeket a záratokat fel tudná nyitni, nincs „igen erős nap”, amely bevilágíthatná.

Asbóth regényének hőse, Darvady Zoltán, jeleztük már, a fiatalemberek fentebb ismertetett sorába tartozik, s ő talán a legérzékenyebb plántája is ennek az élettelevénynek. Talán nem kiválóbb a többitől, de mert az író nem állt meg „bezárkózott világa” falai előtt, hanem elemző-készségével mintegy feltörte azt, s ilyen módon belülről szemlélte, olyan vonásai kerültek előtérbe, amelyek az előtte járó írók műveiben homályban maradtak. A hős lelki oknyomozása tehát többete is: Darvady tudja, amit Anatole vagy Kálozdy Béla csak sejthetnek. Ő eszmileg és érzelmileg is meg akarja érteni a rossz közérzetnek az okát, ami az „elhibázott lét terheként” nem engedi, hogy boldog lehessen.

Huszonhét évesen, világból kivetetten érkezik Velencébe, nem feledés keresni, hanem megbújni: itt még el tudja viselni vereségének tudatát,

otthon nem. Itt, „idegen földön, idegenek között” kevésbé érzi „büszkesége terhét”, otthon „öngyilkoló karját” kellene maga ellen emelnie. Nincs is Velencénél alkalmasabb hely a sebzett lelkű hős számára — keresheti a „régit az újban”, hiszen olyan városban van, amely minden pontján múltját mutatja. Egy volt város, s benne egy élőhalott „bolyongó” a magárafigyelés sajátos állapotában. Amíg tehát szinte kötelességszerűen járja végig a város műemlékeit, valójában önmúltja tarlóján gyűjti a kalászokat, miközben a maga testi valóságában is eléje libben „volt” életének egyik tanúja, Irma, vele pedig a kínzó szerelem érzése. Arra kell ugyanis Darvady Zoltánnak döbbsennie, hogy nemcsak a közszereplésre képtelen, a szerelemre sem alkalmas. Így lesz Darvady Zoltán története a „szerelem Velencében” históriája, s mindaz, ami a hőssel a városba érkezése előtt történt, magyarázza csak az életre, a szerelemre képtelen lelkiséget. Nem tanult meg a világban élni, és az élet szabadversenyében mindig ő lesz a vesztes:

„Ennek a képzelgésben élésnek, ennek a csatlakozni nem tudásnak, ennek a szigornak, mások s tetteik kicsinylésének legrosszabb oldala, hogy nem szokhattam lassanként a világhoz, s mikor egyszer nem maradhattam többé könyveim s álmaim közt, a világgal s a világban élni nem tudtam.”

A Velencébe érkezésnek az első élvények, majd az ismét rohamszerűen rátörő „belső harcok” napja után, amikor is a „hiába vagyok a világon” gondolata, a „tehetetlenség érzete”, a „régii vágyak” keltette szenvedések kínozták, az Il Redentore templom „hármóniájába” menekül egy késő délután, hogy az egyik Madonna-kép előtt megrendülten álljon meg: a kiegyensúlyozottság, az „egyszerűen boldog és boldogító lét” látványa tárul a szeme elé. Az alakok „magas szépségében és bájában nincs semmi, de semmi beteges; minden vágytalan elégtelést lehel; nincs itten meghasonlás, nincs itten sóvárgás semmi, se semmi sem, csupán édes, naiv boldogság”. Egészen földi szépségek — dicséri Darvady a Bellini-modorban készült festmény női alakjait —, de „nemes bensőségük” mégis felül-emeli őket a hétköznapi realitásokon. A békeérzet kivételes pillanata után kinn várja a csoda: egy gondolában ott látja elsuhanni az „ő” Madonnáját: „szakasztott az az arc, szakasztott abban a félvilágításban, csakhogy a fájdalomnak merengésével szintelenebb ábrázatán”. Azután a Fenice színházban látja újra a „Cavalchinának”, a híres velencei karneválnak az idején. Ismét elragadja e földi Madonna szépsége, ám mintha lekerülne az álarc, a Madonnában Mira művésznőre, abban pedig Irmára, az egykori pesti kóristalányra ismer, akit akkor foszlott ruhája miatt kinevettek a lányok, s ő sem figyelt fel rá, pedig a lány, aki énekével akart érvényesülni, szerelmes volt belé. Azután kurtizán-karriert fut be, „pártfogók” egyengetik művészi útját, s az ilyenek lehet-e méltóbb kerete, mint éppen a velencei Fenice páholya? Hallgatja énekését is:

„Ereimben csergedezni érzem a vérnek forró hevét, és megbűvölve csüngtek szemeim a zengő zongora mellett fehérlelő magas alakon. Minő alak, mennyire más megint! Egy démon, mely a kéj mámorát hozza a siralom gyermekcinek, új hitvallást, új megváltást abban a mámorban, melyben elmerül bánat, keserv, szenvedés.” A mindent magára vonatkoztató szenvedélyében élő Darvady Irma testi valójából is a neki szóló gúnykacajt hallja ki: „csak aki sötét vércével gondok kínjában önönmagát gyöttri, nem látja azt, hogy paradicsomot lehetni most is e földön, mennyei örömet az emberi életben”. Darvady is azok közé tartozik, „kiknek nincsen szemük látni, hogy milyen szép a világ, akik keresik, anui nincs, akik nem látják, ami van”. Rokon lélekre ismer Irmában, aki azt panaszolja neki, hogy azok szemében, akik körülrajongják, emberként nem tartják velük egyenrangúnak, mert „ha nem énekelek, nem vagyok senki”. Két, a világban hontalan találkozik Velencében, s mind a ketten ugyanazt akarják: tartózkodónak is látszani, de „többet is mutatni, mint bárki más”. Boldogan merülnek hát az önelemzés és önsajnálát örvényeibe, de nűg Irma átadja magát újratámadt szerelmének, a férfi, akitől az asszony megkérdezi, hogy „csodás ember — itélni tud-e csak, vagy érezni is”, valóság és ábránd között lebeg ugyan, de a lebírhatalan vágy, amely tagadni látszik Hegel és Darwin tanításait, csak egy pillanatra lesz úrrá rajta. Ő a Rotonde templomban látott Mádonnát keresi, az „cszmnényt, mely az asszonyban tökélyre fejlett női szépséget a szüzesség imára indító bűbájával, a tisztaság szentségét az anyaság szentségével egyesíti”, s nem találja, az ehhez szükséges hit kiveszett a világból.

Kétségtelen az is, hogy egy Narcisszosz szenved Darvadyval. Irma „kacétkodás és az affektáció minden himzése nélkül adja oda magát szenvedélyének közverlenségében”, a férfi „inkább a nyugalom föliányét mutatja, mint zajos szenvedélyt”. Viszonyuk tehát a félreértések, a színlelések miatti gyanakvások sorozatává válik, mi örömük forrása lehetett volna, szenvedések kútfejévé vált. Már az utcára is fél kimenni, nehogy véletlenül Irmával találkozzék, s ha kinn van, Irmát sejt a felbukkanó nőalakokban. Az első látás káprázata is ilyen módon a visszájára fordul, s a féltékenység édes kínjával ismerkedik. Így azután az „elalélt idegrendszer” csalóka játékainak áldozatává válik. Pánikszerűen utazik el Svájcba, s már nem Irma, hanem a „jegleány”, a Jungfrau „lábánál” ül, és itten is, akárcsak a Redentore templomban, így kiált fel: „Itten béke van!” Ami ezután következik, az már a szerelem végjátéka Velencében: levelek és kommentárjaik, lélektani háború, amelynek nem lehet győztese sem Irma, sem Darvady. Ennek a viszonynak a gordiuszi csomóját a Darvadyt hazahívó levél vágja ketté: anyja halálos ágyához kell sietnie.

Az első magyar egoista áll előttünk Darvady Zoltán alakjában. Nem-

csak kész mivoltában, hanem kialakulása egész folyamatával. Egy egész fejezetben (a regény II. könyve) ismerkedünk meg Darvady „előléletével” memoárszerű, esszéisztikus modorú előadásban. Vannak itt olyan részek, amelyeket akár gyermeklélektani tanulmányként is olvashatunk, hiszen a lelki sérüléseket egy prefreudista „lélekelemzése” nyomán ismerjük meg. A boldog gyermekkorról hangoztatott közhely cáfolja: „Gyérenelve a valóban örömet, reményben s emlékezetben keressük, s amit a múltban találunk, ápoljuk, tatarozzuk, diszítjük folyton s igyekszünk egyúttal feledni a vele járó keserűséget. Így hamisítjuk múltunkat, csaljuk önmagunkat; innen a rege a gyermekek boldogságáról.” Apró részleteket sorakoztat fel, hogy bizonyítsa, a korai gyermekkorban kapta lelke a legnagyobb sebeket. Irtózott a rúttól, a „forradalom megfosztotta az atyától”, az anyja bánata pedig beárnyékolta az életet, a kisfiút a nagylány iránti rajongása miatt kinevetik, a Mikulásban nevelőnőjére ismer, tehát hazugságon kapja a felnőtteket... Egy magános kisfiú képzelgésai következnek ezután, amelyek ismét csak összeütközésekbe sodorják: felnőttnek hiszi magát, holott csak gyermek még. Így lett tizenöt éves korában szkeptikus és szerencsétlen. Ekkor lép a képmutatások korszakába, ami valójában elszigetelődésének az időszaka is, ekkor alakul ki benne az a lelkeség, amellyel huszonhét éves korában Velencébe utazik majd. A hajlamai ellen választott pálya, a mérnöki, ugyancsak zavarta, de ebben az 1850-es évek közállapotait tarthatta vétkesnek. De így külföldre jut, ahol a polgáriasantabb életvitellel és gondolkodással ismerkedik meg, ami által messze kerül attól a „prókatori szellemtől”, amelyben akkoriban a „politikai pályára készülő ifjúságot nálunk nevelték”. S míg egyrészt „korán tört túl a láthatónak és kézzelfoghatónak korlátain”, másfelől materialistává lesz, s vallja, hogy az emóció senki és semmi. A kiút: „hatni, alkotni...” A világ tantaluszi kírokban szenved: „Nem érzi-e kínját örökös vágyuak, midőn vágyban kielégülést, kielégülés után vágyat sóvárog?” Lehet-e tehát más becsvágya, mint „egyéniességét tetteben, alkotásban, emlékezetben kitolni messze századoknak jövődjébe”? Egy naggyá nőző én-tudat áll előttünk tehát: „Íme, egy okkal több, hogy a halhatatlanságot szomjúhozzam, valahogyan aki kárhoztatva van, hogy halálának legyen fia, szomjúhozza az életet.” Majd fél évszázad múltán Ady Endre ezt a gondolatot avatja lírai univerzumának sarkcsillagává.

Egyik oldalon ott ez az öntudatos, a teljességet birtokolni akaró én, a másikon ott a „tömeg”:

„Oh időnk fia, büszke vagy korodra, bánulod haladásodat? S hova haladunk, vajon? Félek, rettegek, iszonyodom, hogy maholnap élet helyett csak gép fog létezni. A gépnek invázióját látom mindenütt, hódító elve tipor le mindent. A munkát, mely egykor egészet alkototta, s az alkotásnak gyönyörével, minden gyönyör leggyönyörűbbjével járt, széj-

jelszakítottuk. Nem jut egynek-egynek belőle több, mint egy-egy fogás, mely magában véve mit sem alkot; a trükköknek egy-egy rongya kit kinek, s nem tudja, honnan jön, s mivé lesz?"

Részletet és egészet birtokolni csak költőnek és államférfinak adatik meg, s Darvady Zoltán előbb költő akar lenni, azután a politikai pályán próbálkozik — eredménytelenül. Az osztrák—porosz háború idején Párizsban van, hogy belépjen a szervezkedő magyar légióba, de közben létrejön a béke, majd a kiegyezés, s ő már Pesten kísérletezhet az újságírói pályán:

„S rövid néhány év elegendő volt, hogy törött árboccal, széjjel szagott vitorlákkal adjam föl a küzdelmet, a reményt.

Mi volt e néhány évem egyéb, mint áltató apró sikerek után a gyermekkor minden keserveinél keservesebb csalódás és kudarc? Eltévesztett kísérletek sora. Fröknök meddő vesztegetése.

És végre a tudat, hogy küzdeni tovább nincs mivel, nincsen hol, nincsen miért!"

Az ország pusztulásának látványa felett mondott vádbeszéd következik, majd fut Lóthként — Velencébe, ahonnan kiégve, megtörve tér haza, s amikor ájulásából felelszémel, már misztikus. Ha azelőtt azt vallotta, hogy „Nincs niúrt élnem!", most azt hirdeti, hogy „Az élt kötelesség!". És a regény utolsó mondata *Bánk bán*-idézet: „Munkálkodó légy, ne panaszkodó!"

Új vonásokat, új jellemet és gondolkodásmódot mutató regényhős Asbóth Darvady Zoltánja. A „tikkasztó elégedetlenségnek" a tudata éppen úgy újdonságszámba megy, mint ahogy az a gondolat is, amely az „avagy ki vagyok emelve a többi ember fölött, hogy lássam a valót" kérdésében fogalmazódni meg. Természetes tehát, hogy az ilyen úpusú hősnek más, a Jókai- vagy a Kemény-regényekben nem ismert regény-levegőre van szüksége. Magános, a társadalmi élettől magát elhatároló, az emberektől lelkiileg elzárkózó, általában kívülálló az ilyen hős, aki biztonságban, szilárd talajon önénje körében érzi magát, legtöbbször vagy vallomást tesz, vagy elemez, tehát túlsúlyba kerül mind a líra, mind a gondolatiság, a közismert és kedvelt epikai regényanyag, a szokványos pályája a művek központi figurájának, vagy háttérbe kerül, vagy kiszorul, feleslegessé válik. Egy újnak nevezhető regényforma igénye is kopogtat tehát, amelyben az „intenzív totalitás" érvényesülhet, amit első Munkácsy-tanulmányában Asbóth János emleget. Ugyanebben a tanulmányában ő már a „regény formátlanságáról" beszél, mert ez a formátlanság „szociál-politikai tartalmat ölel fel", s a regény új kvalitásait ismeri fel. „Zenéje fest, ecsete muzsikál, architektúrája táncol, plasztikájája agroz..." — mondja erről a műfaj esztétikai lényegét megragadni igyekvő, csak szincszéziákkal kifejezhető jelenségről. S mert ez a Munkácsy-tanulmány már az *Álmok álmodója* után keletkezett, ennek a

regénynek a tapasztalatai is ott vannak az „új tartalom és az új formák iránti lázról” adott diagnózisában.

A Darvady típusú hős szinte vonzza és mintegy kiprovokálja az addig közönséges, bevett regényforma lazítását, a kifejezőeszközök használatát. Ahol csak fellép, majdnem törvényszerűen az impresszionisztikus festés-módot csalja elő. Ezért beszélhet Nagy Miklós Jókainak a *Mire megvénülünk* című regénye kapcsán impresszionizmusról, Mezei József pedig Beöthy Zsolt *Károly Béla* című regényében ezért talál „szép hazai tájakat, impresszionista festménybe illő képeket”. Ott van az impresszionizmus lehelete az *Álmok álmodója* lapjain is. A többször is felbukkanó „impresszionabilitás” kifejezés a művészi érzékenység, fogékonyság nagyobb mértékét fejezi még ki, de az Irina-portré a regény III. könyvében már impresszionista kép, négy évvel Szinyei Merse Pál *Lilaruhás nő* című festménye után:

„Mintha az egyszerű, de mégis ünnepies csipkés-fodros könnyű lilaruhával, és kevés, de nem közönséges ékszerével bágyadtan fénylő barna hajában, egészen más lelkületet is öltött volna, az ünnep derűjével szemben félig odaadót, félig tartózkodót. És ha arca egészen megkapó régi lett volna, tán nem érdekelhetett volna jobban, mint így, mikor kerestem a régit az újban . . .

E nőnek arcát vonásról vonásra leírni lehetetlen volna. De szerbetűnik gyöngéd harmóniája mellett az idomok légységát nemesítő bizonyos erély, sőt erő, mely különösen a halvány homlok hullámos határvonalain és emelkedésein, az állnak kikerekített körvonaláiban nyilvánul, de különösen a különben közönségesnek látszó orr szárnyainak egy-egy önkéntelen megrezzenésében a féktelen szenvedély sejtetéséig emelkedik. Az arcnak kimondhatatlan bája főképp az édes, puha és színmeleg ajkakban van, de van ez ajkakban a szenvedés valami vonása, mely a mosolyban sem tud végképp felolvadni. Az arc nyugodt, nyugalmát emeli, hogy a szem félig leereszkedik és hosszú fekete pillák fátyolozzák el azt is, ami zománcból látható, úgy hogy színei nem, csak olvadó fénye látszik. De emeli nyugalmát a barnába játszó sápadt szín, melyet a pirnak csak az a bőr alatti lehellete élénkít, mely jön és megy, mint az esti felhőn át-törő napsugár és elválhatatlan a finom idegektől és nagymérvű impresszionabilitástól . . .

Hátravetett vállaiban, emelt fejhordozásában volt valami parancsoló, anélkül, hogy a gyakorlott világember fesztelenségén túlment volna. Előrevetett jobb lába és minden mozdulata oly emberre mutatott, aki mindig ügyel arra, hogy impressziót tegyen. Ez a hatásra dolgozás meglátászik öltözetén is; kifogástalan és utolsó divat volt, mint társáé, de minden részlet azt kiáltotta rajta, hogy utolsó divat és kifogástalan; sőt több; mert a művészi szabás egy-egy fogása mintegy dicsekedni látszik, hogy az erőteljes és ruganyos alakban neki is van része. Mindez és min-

den részletnek újdonság volt, a selyemkalapnak tükörfénye, talán éppen mivel demonstrálni akarta, nem hagyta az igazi előkelőség benyomását meggyökeresedni, noha épp úgy nem volt az egészen semmi izetlen, mint ahogy nem volt semmi elhanyagolt.”

A szimbolista üsztönzésekre valló mozzanatok azonban Asbóth művének mintegy az egészére is kihatottak, s Darvady világfelfogásának a következményeként vannak jelen a regényben. A Darvady-típusú hős, jeleztük már, *kivonuló*: vagy külföldre megy, vagy a szerelembe merül, vagy a gyermekkorba költözik, s kezdetben még a természet, illetve a vidéki elhagyatottság is a menedékhely szerepét játszhatta. Darvady a múltba vágyódik, s keresi, mint olvashatjuk, a régiben az újat, a lelkeség megingásának természetes következményeként. Velence ezért válhat Darvady mentalitása számára ígéretfölddé is. Asbóth már az 1860-as években, tehát tíz esztendővel regénye megírása előtt, felismerte Velencében a „lemondás” architektúráját. Az *Egy bolyongó tárcájából* lapjain már Velence a példája:

„Valóban felismerjük már külsejében is a tengerek volt királyát; íme a lagunák, a jelvények, a trófeák; a nagyság melynek el kell bukni a túlnyomó erő előtt; és ama jellemesség, ama nyugodt bú és keserv, mely nyilatkozik mindig ott, hol a tények kérelhetetlen logikája megértette velünk: hogy immár csak a lemondásban lelhetünk üdvöt, — nincs-e odáírva az üresen álló, roskadozó, de elhagyottságukban is fenséges tekintetű paloták kapujára; nincs-e odáírva mind ama mély kifejezésű arcokra.

Velence tudja jól, hogy a tengerek királya nem lesz többé soha se; tudja, hogy sorsa a lemondás; de tudja azt is, hogy nagy volt és nagy marad bukásában is.”

Az *Almok álmodója* Velencét már mesevárosként fogja fel, azt a várost látjuk, amelyet a szimbolisták fedeznek fel: Velence is halott város, akár csak Firenze, Oxford és Brugge. A világból való kivonulásnak az útvonala mentén terül el a lagunák városa is:

„Minden ragyog a napban és derült pompában borít be mindent egy mennyboltozat, mely nem fakó, mint a miénk. És végre elterül előttünk Velence, lebegve mint a tóvirág a vizeken, hatalmas kupoláival, palotáinak özönével. Minő látvány az otthon megszokott magtárarchitektúra után! Épületeiben a művészet örökre kifogyhatatlan változatai, a gót és a szerezsen építkezés sajátos összeolvadásának meseszerűsége, késő századokból a jelenbe nyúló múltnak fenséges varázsa.

És mindez lebegve a tengeren, a színek minden eleveisége mellett is csaknem olyan méla, nyugodt, csöndes, mint a tenger alá merült mesevárosok.”

Darvady Zoltán megérkezése után is tovább folytatja a szimbolistákra annyira jellemző szertartást. A vasútállomásra a szállodája felé tartó

gondolában ülőnek elég egy felkiáltás: „Miért, hogy rosszkor és rossz helyen születtem!”, s máris a képzelet olyan szerepjátszó mutatóvonalakat produkál, amelyekben évtizedekkel később egy Gulácsy Lajos leli majd kedvét, amikor történelmi kosztümökbe öltözöttei alakjait. Mindössze egy-oldalnyi tírada ez a regényben, jellemző erejének nyomát azonban a hős tovább viseli, hiszen még Irma alakja is egy ilyen jellegű káprázatból bontakozik ki. „Miért nem vagyok azoknak egyike, akiket fejedelmi palotájában várt a doge, hogy meghallgassa, mit és miképp végeztek királlyal, császárral, pápával? — kezdi a szerepjátszást a képzelet. — Miért nem szállhatok le hadi hajóról fényes harcosokkal, hogy merész hadjáratból hozzam meg a köztársaságnak a tartományok nádolatát, keletnek kincseit, fogoly szerecsenit, felszabadított rabjait? Ezer bárka kísér, aranyhajú gyöngye arcú signorák merengő szeme átvillog a fekete fátylonon, a Piazzetta óriási oszlopairól büszkén tekint le Márkus szárnyas oroszlánja.” S azután a nevek muzsikálnak fel — a szóvarázs igézetében Ciprus, Candia, Morea... — sorolja a meghódolt tartományok neveit, és idézi zászlóikat. Vagy a velencei történelmi nevek zenélő egymásutánjában gyönyörködik: „Dandoló, Michiel, Contarini, Soranzo, Falier, Mogenifo, Foscare, Grimini, Loredan, Donato, Venier, Morosini, Foscarini...” A következő mondat pedig már verslábba kap:

„Mostanság a dogék termeit pénzért mutogatják, és bús a Rialto. A holdnak rezgő zöldes világában mélán veti hatalmas ivének sötét árnyát a vízre, melyen alig siklik el egy-egy késett gondola.”

Megtaláljuk tehát azt is Asbóth János regényében, amit a szimbolizmus „zenei atmoszférájának” szoktak mondani. Németh G. Béla állapította meg, hogy az *Almok álmodójában* a „muzikalitás fő forrása...” a mondatot illetően, a mondat belső szerkezetének sajátos felépítésében rejlik, s hogy Asbóth a hangmenet, a hanglejtés és a hangmagasság lehetőségeivel él, amikor mondatait „rendkívüli hanghatásúakká teszi”. Ez és az ilyenfajta „zene” azután a regény teljes szövegéből szól, betölti a mű univerzumát. A nosztalgia édes muzsikájaként ér az olvasóhoz, lírát sugall, látomást ígér ringatása, mert egy lelkiállapot akarja itt formáját, aminek grammatikai jele a sok mód- és állapothatározó. Ennyire megformált, az eszicétől a mondatformáig terjedő egységet mutató, a mondatformának költői-eszmei funkciót tulajdonító prózai műve alig van a XIX. század magyar irodalmának. Hogy Németh G. Béla a regény sajátos zenei kompozícióját is felismerhette, terénészetes tehát. „A regény négy egymástól különböző hangnemben megírt könyve — írja — úgy következik egymás után, mint egy szóló szonáta négy tétele. A hangnem különböző, de a téma az első laptól az utolsóig azonos: »Életem nem volt semmi, semmi — sem hatalom büszke gyönyöre, sem dicsőség niámora, sem boldogság, sem öröm, semmi, semmi, egy semmirevaló élet!«” Ezek után már szinte említést sem érdemel az olyan jelképtékké gesz-

tusa a hősnek, hogy a velencei templomok közül éppen az Il Redentore-t választja: ezt építették az 1577-es nagy pestis elmúltával, vagy hogy a Hotel Danieliben száll meg, amelynek falai között George Sand és Musset szereleine tombolt, s ahol Verdi lakott...

Az *Almok álmodója* kompozíciója sem szokványosan korabeli. Ha el is fogadjuk a szonára-formát meghatározásának, arra is rámutathatunk, hogy alaprajzában Beöthy Zsolt *Kálozdy Bélájának* mintáját követi — abban is a hős gyermekkorának története olyan módon ékelődik a fő történet menetébe, ahogyan Asbóth művében is megfigyelhetjük, de Kálozdy Bélának külhoni utazása is befolyást gyakorolhatott. Asbóthra, még ha tudjuk, útirajzaival már megteremtette feltételeit egy ilyen alkotás számára. Am még jelentősebbnek tetszik, hogy a regény belső világa mintegy darabokra hullott az *Almok álmodójában*: apró epizódokkal dolgozik, mint mozaikkockákkal teszi a művész, ebből pedig a belső történet elsőbbségének a benyomása áll elő. Nem a külső körülmények mutatnak „mozgást”, hanem a hős érzelmi-intellektuális életének a hullámzása figyelhető, de ez a hullámzás sem lineárisan előrehaladó, amit nem bontanak meg még a dialógusok sem, mert a Darvady-fele lelkiesség éppen párbeszédre képtelen.

Jelentősége nagyobb-e, mint értéke? — merül fel a kérdés. Németh G. Béla mondja paradoxont kiugrató szellemességgel, hogy „Asbóth műve ugyan másod-, sőt harmadrangú mű csak, de értéke mégsem irodalomtörténeti pusztán, mert ennek a regénynek majd minden lapja többet ér, mint az egész”. Am ha nem is helyezzük az elsőrendű és -rangú regények sorába, kivételes helyéről sem szabad megfeledkeznünk. A próza krízise benne adott jelt magáról, a formai újítások itt jelennek meg először a magyar irodalomban, a szimbolizmus benne kap először formát, az esztétikai gondolkodás pedig jól körvonalazott álláspontja is itt kristályosodik ki.

KAZIMIR MALEVICS SZUPREMATISTA ELMÉLETE

SEBŐK ZOLTÁN

A művészet és a társadalom viszonyának bármely konkrét vizsgálatakor legalábbis két fő szempont fölbukkanására kell számítanunk: hogyan viszonyul a művészet a társadalomhoz és hogyan viszonyul a társadalom a művészethez. Vonatkozik ez Kazimir Malevicznek, a század eleji szovjet avantgarde egyik legmarkánsabb és az utókor szempontjából mindenképpen leghatásosabb művésze az esetére is. Ebben az írásban mégis csupán az egyik szempont elemzésére szorítkozunk, méghozzá két okból. Az egyik az, hogy az ő legendájának tragikusabb része, a szovjet társadalomnak a szuprematista művészettel szembeni ignoratív alapállása már alaposan fel van dolgozva. Nemigen van tehát mit hozzátenni, megkülönböztetve is, a szuprematizmusra zúdított dilettáns és teljesen alaptalan politikai szitkok újbóli felidézése nem tartozik a kellemes művészettörténeti feladatok közé. A másik ok fontosabb: mint látni fogjuk, Malevics a maga elméleti szövegeiben tökéletesen előrelátta a társadalomnak a művészethez — ezen belül az ő művészetéhez — fűződő viszonyát, mi több, ennek okait is megpróbálta kimutatni. A malevicsi szuprematizmusnak a korabeli, forradalom utáni szovjet társadalomhoz fűződő viszonya tehát legalábbis implicite tartalmazza e társadalom művészethez fűződő viszonyának sajátos magyarázatát is.

E kérdéskör latolgatására még most sem értek meg igazán a feltételek. A legfontosabb dokumentumok, Malevics elméleti szövegeinek jelentős része, még most is kiadatlanul hever valamelyik szovjet képtár raktárában. S mivel megjelentetésük épp azokon múlik, akiknek minden utilitarista okuk megvan titokban tartásukra, egyelőre kénytelenek vagyunk a főleg Nyugaton közzétett Malevics-szövegekre támaszkodni. Lévéen, hogy ezek száma sem elenyésző, viszonylag világos képre van kilátásunk.

A szuprematista művészet és a társadalmi viszonyának föltérképezése több szempontból is sürgető feladat. Elég, ha itt a kultúrtörténeti, politikai és történelmi szempontok rovására egyetlen alapvető tényezőre hívják fel a figyelmet: a szuprematizmust tevédecs „csak” művészetnek

tekinteni, hiszen ennél természeténél fogva több akart lenni, és több is volt. Igazat adhatunk Jean-Claude Marcadénak, napjaink egyik legtekintélyesebb Malevics-szakértőjének, „a szuprematizmus kiterjed az emberi aktivitás minden területére és az egész életet — gazdasági, politikai kulturális és vallási életet egyaránt — akarja megváltoztatni”. A szuprematizmus tehát olyan sajátos művészet, melyre nem utólag építjük rá a társadalmi vonatkozásokat, hanem az ezeket *szerves összetevőként* eleve tartalmazza. Malevics a maga művészetét a világ legfelsőbb ontológiai alapelveinek tekintette, és több helyen világosan megfogalmazta, hogy a világot és az új embert ez alapján kell megformálni. Ezért írhatta a művésztárs, El Liszickij, hogy a szuprematizmus a világ rekonstruálásának eszköze és hogy az Oszövetség, valamint a Kommunista Szövetség után a szuprematista szövetség következik.

A szuprematizmust a művészettörténészek különféle stádiumokra szokták felosztani. A filozófiai stádium, vagyis a szuprematista elmélet egyik legfontosabb jellemzője, hogy Malevics önálló „művészetideológia” megteremtésére tett kísérletet. E művészetideológiának, azonkívül, hogy a művészeti gyakorlatra kíván vonatkozni, Malevicsnél van még egy alapvető funkciója: ebből kell kikristályosítani egy szélesebb horizontot, a világgal szembeni általános alapállást, egy művészeti megalapozottságú, de a nem művészetinek tekintett területekre is mélyen behatoló világnézetet. Hogy a nagy orosz művész-teoretikus módszere világosabbá váljon, munkásságának szerkezetét érdemes összehasonlítani a filozófiai esztétikák fölépítésével. Minden filozófiai esztétika az általánostól halad a konkrét felé. Mindig előbb van a filozófia — ami egyeseknél ontológia, másoknál történelemfilozófia vagy újabban igen gyakran ismeretelmélet —, s ebből vezetik azután le az esztétikát. Malevicsnél fordított a helyzet. Az első helyen a konkrét művek állnak, melyek gondos tanulmányozása a művészettörténet irányvonalának kitapintásához vezet. Ennek az irányvonalnak a tudatosítása eljuttatja szerzőnket egy egészen új művészet, a szuprematizmus megteremtéséig. A művészet elméleti körülsáncolása csak ezután következik. Ezt azonban két okból nem nevezhetjük a szó hagyományos értelmében vett esztétikának: egyrészt távolról sem elég szisztematikus és rendszeres, másrészt nem filozófiai megalapozottságú. Filozófiai megalapozottságú esztétika helyett, azt hiszem, leghelyesebb művészeti vagy esztétikai megalapozottságú filozófiáról, illetve világnézetéről beszélni.

Miközben Malevics önálló „művészetideológia” kialakításán dolgozott, igyekezetének végső értelme távolról sem merült ki a művészet már akkor jól ismert önállósításában, a művészetten kívüli, társadalmi, politikai, vallási stb. tényezők pusztá lefejtésében. Noha egy reduktív folyamat kétségkívül kimutatható elméleti írásaiban, tisztában volt vele, hogy ez önmagában mindössze egy izolált, kényelmes és passzív álláspontot ered-

ményezne. A misztikán nevelkedett, profetikus hajlamú művészt egy ilyen zárt művészetkoncepció semmi esetre sem elégíthette ki. Ezért a szuprematista művészetelmélet kidolgozása után arra tett kísérletet, hogy az új művészeti alapállást megnyissa a világ felé, vagyis hogy szuprematista szempontból szemlélje és értelmezze a nem művészeti jelenségek összességét is. Milyen ez a szuprematista szempont? Ha e kérdést kellő részletességgel akarnánk taglalni, arra kényszerülnénk, hogy bemutassuk a szuprematista elmélet egészét. Mivel erre itt nincs terünk, csak két legfontosabb jellemzőjét emeljük ki, azt, hogy a szuprematizmus anti-utilitarista és energetikai. Konokul tagadja a tárgyi világ valóságosságát, mert azt — hasonlóan, mint ahogy a modern mikrofizika teszi: — különféle bonyolult, tisztán energetikai folyamatok korrelátumának tartja. Következésképpen mindent valótlannak tekint, ami egy haszonelvű tárgyodás tárgya lehetne. A művész feladatát a látható, tapintható világ mögött működő energetikai folyamatok felfedezésében és képi megtestesítésében jelöli ki.

A következő idézetből, mely a Bauhaus-könyvek sorozatában megjelent *Tárgy nélküli világból* való, a szuprematista alapállás mindkét lényegi jellemzője tetten érhető: „A repülő — írja Malevics — nem azért született, hogy üzleti leveleket hordjon Berlinből Moszkvába, hanem hogy alárendelődjön annak az ellenállhatatlan sebesség-ösztönnek, mely általa kap formát.” Ez az idézet azonban nemcsak azért szemléletes, mert Malevics anti-utilitarizmusa és energetikai látásruódja testesül meg benne, hanem mert e két alapelv itt már nem a művészet, hanem egy művészetön kívüli tényező, a modern technika vonatkozásában bukkan fel. Mint később látni fogjuk, Malevics társadalmi és politikai vonatkozású szövegei ugyanezen az alapon jönnek létre: a művész a szuprematista művészetelméletet mintegy kipróbálja a valóság összes szférájára, így a társadalmi és politikai szférára is.

Malevics értelmezése szerint a művészet a múltban nem rendelkezett önálló „ideológiával”. Hogy erre szert tehessen, meg kell szabadulnia évezredes rabságától, attól, hogy folyton valami önmagán kívüli ideológiát szolgáljon: a vallástól, a gazdaságtól, az államtól, a politikától, a materialista és utilitarista ideológiáktól. Malevics szerint mindezeket a szférákat egy közös elnevezéssel is össze lehet foglalni, s e célból ő következetesen a „tárgyi-gyakorlati ideológiák” kifejezést használta. Mint látjuk, Malevics a vallást is a „tárgyi-gyakorlati ideológiák” kategóriájába helyezi, kétségbe vonva azt a kórosan elterjedt tévhitet, mely szerint a szuprematizmus mögött a szerző állítólagos vallási hajlamai munkálnak. A vallást Malevics sohasem tekintette a materialista világnézet lehetséges alternatívájának. Értelmezése szerint ugyanis „gyakorlati megváltásra” törekszik. következetesen minden ellenállás nélkül hullik ki szerzőnk tárgy nélküliségén és anti-utilitarizmuson alapuló elméleti kere-

téből. A vallási gondolatok, melyek évszázadokon keresztül domináltak a festészetben, a szó lényegi értelmében nem tartoznak a művészethez. Malevics ezzel kapcsolatban azt írja, hogy a vallásos festészetben könnyen fölfedezhetjük a „vallásosság szellemét”, de nem a „művészet szellemét”. Az ilyen festészetet szerzőnk a „vallási-szellemi irodalom festészetének” nevezte. S ugyanez vonatkozik a politikai festészetre is, mely, miközben politikai tartalmak kifejezésével bajlódik, politikai és nem festészeti anyagon dolgozik. Többször is hangsúlyozta, hogy a művészetben nem szabad a gondolatokat másodkézből, sem a papoktól, sem a vezetőktől kapni és hogy végre fel kell hagyni a vallási és politikai ideológiák reklámozásával.

Joggal feltételezhetjük, hogy az ilyen és hasonló nézetek kialakulására különösen jelentős volt Malevics közvetlen találkozása a bolsevik kultúr- és művészetpolitikával. Mindenekelőtt e tapasztalatból kiindulva juthatott el a politikai pártok és a művészetek közötti viszonyról alkotott közismert meggyőződéséhez, melyet a történelem, legalábbis a szovjet párt története igazolni látszik. Malevics azt állította, hogy a politikai pártoknak a művészetre nem mint művészetre van szükségük, hanem mint eszközre saját ideológiájuk érvényesítéséhez. A politikai pártok csak abban az esetben támogatják a művészetet, ha az sikeresen illusztrálja nézeteiket. A vallási intézmények és a politikai pártok tehát Malevics szerint egy ponton kétségtelenül érintkeznek: a művészetet ez is, az is eszközvé, saját ideológiája afirmálásának eszközévé degradálja.

Az állami intézményrendszer a szuprematista elméletben a művészzel szembeni represszió elsőrendű tényezője. Ebben az értelemben analóg az egyházzal: a művészetre egyiknek is, másiknak is azért van szüksége, hogy isteneit bemutassa és örökkévalóvá tegye, tanításait pedig úgy illusztrálja, hogy azt a tudatlan tömegek is megérthessék, s persze követni tudják. Minden állam és minden egyház — szögezi le Malevics — azt akarja, hogy a művészet megszépítse. Az állam számára a művészet tükör, melyben önnön „örök szépségét” kívánja vizontlátni. „Ha viszont a művészet tükrét itt-ott torzításon kapják rajta, vagyis ha az a képet kép-telenséggé teszi, rögtön javíttatásra küldik, s ha nem lehet megjavítani, egyszerűen széttörik.”

Még egy „hazátlan bolyongó” — hogy Malevics kifejezését használjuk — keres otthont a művészetben. Ez az „idegen test”, mely „igyekszik befészkelődni a művészeti organizmusba”, nem más, mint az élet. Mэгhozza az, amelyről úgy tartják, hogy az egyetlen valóságos: a fizikai és materiális egzisztenciáért küzdő mindennapi élet. Malevics az ilyen életet különleges szubjektumként jellemzi, melynek ugyancsak megvannak a művészzel szembeni sajátos követelései. Ennek is az az óhaja, hogy a művészeti értékben örökkévalóságra tegyen szert, hogy legyőzze önnön mulandóságát és hogy sokkal szebbé váljon, mint amilyen. Mondhatni,

ez az élet mintegy „tudja”, hogy minden művészi bemutatása szükség-szerűen meg fogja szépiteni, még akkor is, ha legcsúnyább oldalai sem maradnak ki az összképből. „A rongyos és megtépázott, piszkos és nyomorúságos élet — írja Malevics — a vásznon minden esetben csodálatos szépséggé lényegül.”

Összefoglalva az elmondottakat: Malevics szerint a művészetnek meg kell szabadulnia az összes „tárgyi-gyakorlati ideológiától”, beleértve az élet szolgálatát is. Nem a művészet feladata, hogy megoldja az élelem-ellátás problémáját. Ha a művészet valóban önálló „ideológiára” akar szert tenni — márpedig ez Malevics szerint alapvető feladata —, el kell fordulnia a mindennapi gyakorlati feladatoktól. Az a bizonyos „önálló ideológia” Malevics számára nem más, mint a tárgynélküliség filozófiája. A művész a „tárgyi-gyakorlati ideológiák” fokozatos levetkezésén keresztül jut el hozzá, s amikor már megszerezte, lehetővé válik számára, hogy önálló szemszögből értelmezze a többi ideológiát. Többé már nem pusztán tárgya a művészetben kívüli ideológiák értelmezési kísérletének, hanem maga is egy értelmezési keret.

A szuprematista tárgynélküliség szempontjából a gazdasági, politikai, vallási és haszonelvű jelenségek fölbukkanása a műben mindig a művészet beteg voltáról tanúskodik. Az állami, társadalmi és vallási tárgyiaság — írja Malevics — idegen a művészetől. A művészethez viszonyítva mindezek a jelenségek változóak, relatív érvényűek, mert térbeli és időbeli meghatározottságúak. Hiányzik belőlük a művészet állandó, változatlan „formatív eleme”, következképpen az új formák folyton megsemmisítik a régieket. Nélkülözik azt, ami a művészetben az állandó változások ellenére is örök. Ezért igyekeznek saját ideiglenességüket és változó voltukat oly módon legyőzni, hogy behatolnak a művészetbe, mely Malevics szerint nélkülözi mind a (profán) idő, mind a (profán) tér kategóriáját.

Malevics úgy vélekedett, hogy mindaz, ami társadalmilag meghatározot, mulandó. A mulandó jelenségek szükségszerű velejárója pedig, hogy haszonelvűek. Mindez azonban nem vonatkozik a művészetre, mert Malevics világosan arra az álláspontja helyezkedett, hogy a művészet kívül áll a társadalmi determinizmuson és anti-utilitarista. A Szuprematizmus című írásában például így fogalmaz: „Minden társadalmi gondolat, legyen az bármilyen nagy és jelentős is, az éhségérzetből születik; minden művészeti alkotás, még ha oly kicsinek és jelentéktelennek tűnik is, a művészeti vagy festészeti érzésből fakad.” A társadalom, mely a művészetet tárgyi-gyakorlati szempontból értékeli, érthető módon sohasem ragadhatja meg a lényegét. Azt, amit Malevics a szuprematizmus terminológiájával úgy nevez, hogy *művészet mint olyan*. Ezért a társadalom számára a műalkotások szükségtelenek, céltalanok és haszontalanok. A társadalom a vásznon kizárólag tárgyi viszonyokat lát, pedig ott

az egyetlen valóságos dolog Malevics szerint maga a festészet. Mint írja, „a vászon festészeti viszonyokból áll”.

Mindezek alapján egyáltalán nem meglepő, hogy a maga változatlan művészeti alapállásáról ítélező Malevics olyan következtetésekre jutott, melyek homlokegyenest ellentétesek egy marxista—leninista szemlélettel. Az olyan állítás, hogy a művész és műve nem függenek a változó társadalmi, gazdasági, politikai és ideológiai tényezőktől, marxista berkekben még ma is idegességet okoz. De az „osztály nélküli, értsd tárgy és cél nélküli művészet hangos igenlése sem kapott lelkes fogadtatást a fiatal szovjet államapparátustól. S ugyanez vonatkozik az állami intézményrendszerrel alkotott véleményére vagy a művészet és az élet közötti viszony értelmezésére is. Mi több, Malevics az anarchista elméletekkel összhangban az államot nemegyszer a „másként gondolkodók elnyomására szolgáló mechanizmusnak” nevezte, mert a „szabad gondolkodók” az „államian gondolkodókkal” ellentétben mindig veszélyesek: „nem vetik alá magukat az állami normáknak, és ezzel felboríthatják a rendszer egyensúlyát”. Ezért az állam arra törekszik, hogy lehetetlenné tegyen mindenfajta szubjektivitást és individualitást. Malevics szerint az állam sohasem tudja megvalósítani a tárgy nélküli egyenlőséget, vagy ha ez mégis sikerül neki, saját magát fogja megsemmisíteni.

A szuprematista „ideológia” szempontjából az, amit a maga kis hasznos céljaival elfoglalt ember élet alatt ért, lényegében nem is élet. Csupán „gyakorlati tevékenység”, meddő igyekezet az igazi élet felé, mely azonban a tárgyi-gyakorlati tudat számára szükségszerűen elérhetetlen marad. Malevics kétféle életet különböztet meg: a *tárgyi életet*, melynek célja az emberi szükségletek kielégítése, és a *tárgy nélküli életet*, melytől idegen bármilyen gyakorlati szükséglet kielégítésének szándéka. A szuprematista művészet, mely „levetette magáról a tárgyi élet álarcát”, a tárgy nélküli élet felé mutat. Malevics szembeszáll azzal a nézettel, mely szerint a művészetnek az idézőjelbe tett „élet” tartalmát kell kifejeznie. Véleménye szerint épp fordított a helyzet: magának a művészetnek kell az élet tartalmává válnia, az ember igazi célja pedig az, hogy *művészetet mint olyat* teremtsen.

Kétségtelen, hogy Malevics társadalomról, államról, politikáról és az életről alkotott nézetei közvetve vagy közvetlenül a korabeli szovjet valóságból erednek és szándékuk szerint arra is kívánnak vonatkozni. Malevics megpróbálta átgondolni a forradalom utáni szovjet helyzetet, de nem annyira személyes szempontokból vezéreltetve, hanem inkább a szuprematista művészet prizmáján keresztül. Szövegei alapján elegendő információnk van ahhoz, hogy rekonstruáljuk sajátos, művészeti alapokon nyugvó nézeteit a forradalomról és a szocializmusról. Meg kell azonban jegyeznünk, nézetei távolról sem mentesek az önellentmondástól, ami azal magyarázható, hogy viszonylag gyors változáson mentek keresztül.

Bizonyára szükségtelen megismételni azt az annyiszor kiemelt tényt, hogy Malevics — mint a forradalom előtti avantgarde képviselői általában — lelkesen és nagy reményekkel fogadta a forradalmat, mi több, aktívan részt is vett az új kulturális és művészeti intézmények megszervezésében. Akárcsak Tatlin, ő is úgy vélte, hogy művészeti forradalmuk előlegezte a társadalmi forradalmat. A művészetet a társadalmi mozgások releváns és egyenrangú tényezőjének tekintette, mely a maga forradalmiságát önállóan, saját struktúrájának radikális átalakításán keresztül testesíti meg, és nem a társadalmi forradalom eszméinek átvételén keresztül. A forradalom mint a régi társadalmi-gazdasági rend szétrombolása Malevics szerint lényegében azonos volt azzal, amit társaival együtt ő már előbb véghezvitt a festészet területén. Az volt a véleménye, hogy e területek koegzisztenciájának organikusnak kell lennie. Azonban csakhamar bizonyosodott — és épp ez Malevics kritikájának fő indítéka —, hogy a forradalmi vezetőség alapállása „szelektív” volt, vagyis a régi világ alapjainak lerombolása nem foglalta magába a régi világ művészeti alapjainak lerombolását. A társadalmi forradalom, olvassuk Malevics egyik írásában, nem rombolta szét a régi esztétikai értékeket. Ellenkezőleg: „a művészetben Periklész kora ünneplő önnön feltámadását; akárhova nézünk, obeliszeket, szarkofágokat, stadionokat, panteonokat, diszkosz- és követőket, valamint atlétákat látunk”. Világosan látszott, hogy az új hatalom és az új társadalom a művészet területén továbbra is a régi formákat kedveli és támogatja, hogy az ideál továbbra is a görög-reneszánsz maradt, hogy a pragmatista ábrázoló-realisztikus művészet maradt uralmon, mert a széles néptömegek csak ezt tudják megérteni. Malevics arra is rámutatott, hogy a művészeti irányzatok egyenjogúságát hirdető hivatalos álláspont csak arra való, hogy elkendőzze a régi művészeti koncepciók iránti valóságos szimpátiát. Úgy tűnik, épp a forradalmi bolsevik párt művészetszemlélete volt az, ami Malevicsot a forradalomról alkotott nézeteinek kifejtésére bírta.

Köztudott, hogy a forradalom utáni első években Malevics valóban azt hitte, hogy a szocializmus lesz az, ami megteremti a tárgyi-gyakorlati világ meghaladásának feltételeit és az egész emberiség egységéhez vezet majd. Ebben az időben világosan felismerhetők szövegeiben a bolsevik forradalmi utópizmus jellegzetes jegyei. Később azonban, 1920 után, egyre szkeptikusabbá válik, és mind élesebben kérdőjelezi meg az új társadalom valóságát, sőt az ígért jövőre vonatkozó tervek lehetőségét is. Leghelyesebb, ha ebben a vonatkozásban Malevics 1922-ből származó szövegeit tanulmányozzuk át részletesebben, mert ezek alapján vázolható fel legvilágosabban művésziünk új forradalom- és szocializmusértelmezése. Mindenekelőtt azt kell megjegyeznünk, hogy alapjában elfogadja a proklamált szocialista célokat — egyenlőség, szabadság, egység, internacionalizmus stb. —, és bizonyos értelemben elismeri a történelmi fejlődési fo-

lyamat szocialista szakaszának szükségszerűségét. Viszont annak a tézisének is hangot ad, hogy a szocializmus mindaddig nem lesz képes megvalósítani e célokat, amíg a tárgyi-gyakorlati szférán belül marad. A forradalom győzelme az ő számára a „tárgy és a gyakorlati realizmus” győzelmét hozta magával. A szocializmus a mindennapi életben — írja — gazdasági-anyagi tökélyre törekszik, és egyetlen gondot ismer: „én enni akarok”. „Nem azért választotta-e az új politikai rendszer önnön szimbólumául a sarlót és a kalapácsot — kérdezi Malevics —, mert épp ezek a szerszámok az államalapítás legfontosabb eszközei? Abban az ál-lamban, melynek a sarló és a kalapács a szimbóluma, az élelemellátás gondja uralkodik.” Mindezek alapján Malevics levonja a maga következtetését: a szocializmus tiszta „gyakorlati realizmus”, tanítása pedig nem más, mint „gazdasági-gyakorlati élelmezési realizmus”. Mivel a szocializmus képtelen túlhaladni a tárgyiasság határait, művészeti szempontból mindössze utolsó állomás lehet a szuprematizmus felé vezető úton. Ezenkívül épp tárgyi-gyakorlati jellege az, ami Malevics szerint megint csak igen közel sodorja a valláshoz. Noha a szocializmus egyébként elveti a vallást, mert azt a materialista világnézettel összeegyeztethetetlen babonának tartja, szerzőnk talál közös pontot: mindkettő gyakorlati megváltást ígér — az egyik szellemi, a másik materialista. Mivel ezek a gyakorlati realizmus két válfaját képezik, Malevics nem győző csodálkozni a szocializmus vallással szembeni türelmetlenségén. „Vajon nem mindegy-e — kérdezi —, mitől hízik meg az ember, a vallási-szellemi vagy a szocialista tárgyiasságtól? Mert a lényeg az, hogy meghízzon.”

A legnagyobb ellentmondást azonban abban látta, hogy a szocializmus épp azt a művészetet karolta fel, amelyet tudományos-materialista megfontolásból el kellett volna vetnie: azt, amely a valóságot látszattá, idealizált hamis képpé merevíti.

Hogy valós ellentmondásról, a művészet és a társadalom viszonyának egyik legnagyobb újabb kori ellentmondásáról van szó, arról akkor kezdtek tömegesebben is beszélni, amikor a fasizmus ugyanazt a konzervatív ikonográfiát választotta, amelyet a Lenin utáni állami vezetőség. S ami ezzel együtt jár, lényegében ugyanazt a művészetet minősítették „reakciónak”, amely a fasizmus idején az „entartete Kunst” (elátkozott művészet) címkét kapta: az önmagát forradalmasítani tudó, igazságkereső művészetet. Mindezt szem előtt tartva Malevics korai felismerései — helyenkénti túlzásai és gyakori homályossága ellenére is — alapvető értékű dokumentumok. Nemcsak a sztálinista (kultúr) politika kezdeteiről, hanem egy igazi alkotó ember példamutató erkölcsi rendíthetlenségéről is.

A JELEN MEGKOZELÍTÉSEI

Budapesti színházi levél

KOLTAI TAMÁS

MAGYAR ÉLEKTRA

Hat évvel Shakespeare születése előtt, 1558-ban egy Bécsben tanuló magyar diák lefordítja Szophoklész *Elektráját*. A diák neve Bornemisza Péter, huszonhárom éves, egy polgári életmódot folytató nemesi család fia. Az erős irodalmi érdeklődésű fiatalember, aki otthonról a protestáns meggyőződést, Padovából a természettudomány szeretetét és a szabadgondolkodás eszméit, Wittenbergből a reformáció tanait hozza magával, Bécsben, a közép-európai humanizmus egyik fellegvárában a legjobb literátus professzoroknál tanulja a szövegkritikát és a szöveginterpretációt. Az *Elektra*-fordítás e filológiai tanulmányok műhelymunkája, ma egyetemi szemináriumi dolgozatnak neveznénk. A színháztörténet mégis úgy tartja számon, mint a magyar nyelven írt drámairodalom első klasszikusát.

Korunk színházba járó nézőjének tudnia kell, hogy a XVI. századi irodalomban az eredeti művekhez való viszony, illetve a fordítás fogalma nem volt egészen ugyanaz, mint manapság. Bornemisza, miközben lényege szerint híven követte a Szophoklész-tragédia cselekményét, valójában eredeti magyar drámát alkotott. Mintha csak a mai, úgynevezett rendezői színház jeleseit előzte volna meg: a görög mitológiai témát a kortárs hazai viszonyokhoz „adaptálta”. Az Atridák műkenéi palotája hiteles XVI. századi magyar főnemesi udvarházat formáz. A szereplők korabeli magyar típusok. A király és a királyné — Aigiszthosz és Klütaimnésztra — kegyetlen feudális oligarchiák, akik morál nélküli uralkodásukkal megcsúfolják a jámbor kereszténységet. Hogy Istentől elrugaszkodott erkölcsi korlátlanúságukat még jobban kiemelje, Bornemisza új szereplőt iktat a cselekménybe: Paraszitust, az udvari talpnyalót, aki a főnemesi házak familiárisaként szintén a kor megszokott figurája volt. A fordító-író mondanivalója érdekében hasonlóan szabadon bánik a

Szophoklész-tragédia szerkezetével is, elhagy vagy átcsoportosít jeleneteket, egyes részeket megrövidít, másokat kibővíti. Oresztész imája például valóságos protestáns könyörgéssé alakul a kezé alatt. Püladészra, Oresztész barátjára nincs szüksége; szerepét beolvasztja a szopioklészzi Nevelőbe, akit egyszersmind főszereplővé, korabeli prédikátort mintázó Mesterré léptet elő. Az antik női kart egyetlen ölegasszonnyal helyettesíti, aki egyesíti magában a bibliai zsoltárok nyelvén megszólaló elvont intelmeket és a népi alakok köznap hangját.

Bornemisza *Magyar Élektájából* a protestáns Biblia haragvó, bosszúálló Istene szól. Mint maga a szerző erősíti meg a darabhoz írt előszavában, „Szent Pál mondásaként minden írók a mi hasznunkra írtak”. Ezért vállalhatja darabjának tanulságául, „hogy mennél inkább késik az Úristen a büntetéssel, annál inkább nehezebben és keservebben ostoroz”. A keresztény felfogás, a puritán protestantizmus azonban csodálatosan megfér Bornemisza európai humanista szemléletével, mint ahogy jellemében is kiegészíti egymást a reformátor és a reneszánsz egyéniség. Mindezekelőtt a drámai nyelv teszi a kora reneszánsz humanista műveltség mesterművévé a magyar nyelven először megszólaló Szophoklésztr. „Csodálatos nyelv ez — írja róla Nagy Péter professor —, színe a teremtés első napjainak frissességét és éltető nedvektől duzzadó erejet hordozó, magyarosságában, népiségében mindenre képes — még fennköltsegre is, néhol még a görög eredeti koncentrált tömörségének megközelítésére is.”

Nincs hiteles adatunk arra, hogy Bornemisza *Élektáját* akár a bécsi diáktársak, akár mások bemutatták volna színpadon. Későbbi előadásairól sem tudunk, noha a darab csak a XVIII. század végén merült feledésbe. Móricz Zsigmond fedezte föl a színház számára 1923-ban; azóta legtöbbször az ő átdolgozásában játszották. Csupán a legutóbbi években — és ritkán — tér vissza egy-egy rendező az eredeti változathoz, amely a maga archaikus nyelvi szépségében tisztább, megrázóbb drámai élményt kínál. A Nemzeti Színház kamaraszínháza, a Várszínház most újra Bornemisza drámáját állította a felújítás középpontjába, sajátos ez az eddigiektől merőben eltérő teatrális felfogással adózva az 1984 nyarán pontosan négyszáz éve halott szerzőnek.

Kerényi Imre rendező szeme előtt valamilyen parasztrituálé megteremtése lebeghetett, amikor földfízítette, zenés, táncos-pantomimikus vigalom-má vagy siralom-má terebélyesítette a játékot. A szereplők legtöbbször ceremoniális menetben érkeznek a színpadra, gyakran a meredeken ereszkedő nézőtéri lépcsők felől. Szövegmondásukat stilizált mulató vagy sirató gesztusokkal kísérik, széles jókedvükben vagy kínzó fájdalomukban népdalra fakadnak. A rendező némajátékokkal kibővíti a cselekményt, eltáncoltatja az *Elektra*-dráma előjátékát, pantomimként mutatja be Agamemnón meggyilkolását, népszínműves mulatozássá szervezi Aigiszthosz és Klütaimnésztra lakodalját. Megmutatja azt is, ami az „előtörténet-

ben” a színpalak mögött játszódik. Látjuk a csöppnyi Élektrát, aki az orgiasztikus lakodalomból karjában menekíti ki a csecsemő Oresztészt, majd a „felnőtt” színésznőt, ahogy átveszi szerepét a kislánytól, a végén pedig az árnyalakként lányát mirtusszal koszorúzó Agamemnonn.

Mindebben elnéletileg nincs kivetnivaló. Ha Shakespeare-t játszhatjuk modern ruhában, a magyarrá lett *Elektra*-dráma sem sínyli meg a gyönyösbokrétás-csizmás viseletet vagy a népzéneire építő dalos-táncos aláfestést. A rendező azonban ott téved, hogy a körítést tálalja föl főételként. Az előre kisütött folklórkalácsba rakosgatja bele Bornemisza drámájának szövegmaaszoláit, ami súlyos következménnyel jár. A tragédia lendülete állandóan fönnakad, a szó bennszakad a színészben, aki ezáltal képtelenné válik a folyamatos drámaiság kibontakoztatására. Van egy másik ellentmondás is: a lakonikus mű felesel a bőbeszédű interpretálással. Bornemisza *Elektrája* — a szerző szelleméhez híven — puritánabb, szikárabb, egyszerűbb dráma annál, hogysen elviselje a meglehetősen heterogén anyagból hozzátoldott zenei betéteket; megfullad a ráterített cífraszűr alatt. A színészek, akikben nemes energiák feszülnek, nem múlna a siker; űk, ahol csak tehetik, belső erővel közvetítik a keményre esztergált mondatok nemes retorikáját, de végül alulmaradnak. S a színház még azt a hibát is elkövette, hogy a több mint kétórás, szünet nélküli előadás után bemutatja a Bornemisza-dráma táncjátékváltozatát, lényegében hasonló eszközökkel megismételve mindazt, amit a néző addig is láthatott.

A KÉTFEJŰ FENEVAD

Bornemisza drámájának erkölcsi intelmei nem mentesek a politikai áthallástól. Az erkölcsi rend helyreállításával késlekedő, de előbb-utóbb lesújtó Isten fenyegető-védő árnyát nem nehéz odaképzelnünk az akkori Magyarország fölé, amelynek egyharmada az *Elektra*-tragédia születése idején már több mint harminc éve török hódoltsági terület. A három közigazgatási részre szabdalt országban játszódik Weöres Sándort *A kétfajú fenevad* című történelmi tragikomédiája. A tizenkét évvel ezelőtt írt drámai remekművet a budapesti Vígszínház mutatta be.

A cselekmény ideje 1686, Buda töröktől való visszafoglalásának éve. Ezzel a győztes csatával szűnt meg a másfél évszázados török hódítás, s a felszabadított terület újra egyesülhetett az ország három részre szakadása óta önálló erdélyi fejedelemséggel, illetve a nyugati részre szorult magyar királysággal, amely gyakorlatilag Habsburg fennhatóság alatt működött. (A Habsburg-ház címerében látható kétfajú sasra utal a dráma címének egyik értelmezési lehetősége.)

Nincs könnyű dolga annak, aki megkísérli elmesélni Weöres tragikomédiájának szövevényes cselekményét. A pikareszk történet behalozza szín-

te az akkori Magyarország egész területét, miközben városról városra követi hőse, Bornemisza Ambrus kényszerű meneküléseit. A főhős nevét illetően nincs szó elírásról. Ő maga a dráma szülötte, fiktív személyiség, de az írói fikció szerint nem más, mint Bornemisza Péter — a *Magyar Elektra* szerzőjének — ükunokája, protestáns prédikátor, aki hazájában nem leli hazáját. Európa e kicsiny részén a drámailag jelzett időben s helyen a história rendkívül töményen hullámzott át, és képtelennél képtelenebb metamorfózisokra kényszerítette azt, aki túl akarta elni a sorsfordulókat. *A kétfejű fenevad* szerzője mint sajátos közép-kelet-európai preparátumot vagy koncentrátumot vizsgálja történelmi tárgyát. Az időszűrés legcsekélyebb szándéka nélkül villantja föl a csöppben az egészet, az esetlegesben a törvényt, a régmúltban a mát. Egy másik világot, amely — magának a darabnak a szavaival — „oly messze, furcsa, tarka, minden beléje fér”.

Bornemisza Ambrus deáknak, menyasszonyát elhagyva, folytonosan menekülnie kell. Mint reformátusnak a más vallásút üldöző katolikusok elől. Mint Kálvin-hitűnek az ariánusok elől. Hol törökbarátsággal vádolják császári területen, hol megfordítva, de így is, úgy is tovább kell állnia, ha menteni akarja a bőrét. Gyengéd női kezek — lányokéi és asszonyokéi — menekítik városról városra, házról házra, sőt: ágyról ágyra. Nem a család élvettség, hanem a természetes emberi ösztön a kerítője ezeknek az alkalmi együttléteknek. „A magános asszony s a menekvő férfiú kétfejű vadállattá búvik össze, vagy a rémség elgázolja” — magyarázza meg a helyzetet és a dráma címének *másik* jelentését a tragikomédia egyik szereplője.

A menekülő hős útja során rendre tapasztalhatja, hogyan fordul ki minden önmagából, hogyan váltanak színt az emberek, ki hitmegőrző szándékkal, ki magamentés céljából. Egyetlen hatalmas énbújtató mechanizmus az ország; senki sem az, akinek látszik. A császáriak ellen török zsoldba szegődött magyar kisenemes janicsár-egyenruhában sirtja törökök elveszejtette családját. Egy janicsár agáról kiderül, hogy hithű magyar katolikus, Pécs városának török főbírája, név szerint Ibrahim kádi valójában olasz származású, magyar nemzetiségű, zsidó vallású bankár Pozsonyból, Avram Mandellinek hívják. A legtörökebb török vezérkar tagjai bogumil bolgárok, tatárok vagy kaukázusiak, akik, ha szorul a hurok, megtagadják mohamedán hitüket. És még hány maszk, hány belső álarc, torzult jellem a jelmezek alatt! A katolikus apát a törökkel paktál, de nem kötne békét a református magyar prédikátorral. Szélütött, „veterán” magyar urak, akik korábban némettől törökhöz, töröktől némethez csapódtak sértődöttségükben, egymással szüntelenül hajbakapnak a köztük levő rangkülönbség és politikai véleménykülönbség miatt, de közösen szidják azt, aki más nemzetiségű vagy más vallású, mint ők.

Weöres Sándor angyalian gonoszködő, gyermekki kedéllyel éli bele magát

a játékba, nagylelkűen visszaadva a színpadnak a rehabilitált cselekményt. A sodró történet bővelkedik a kacskaringós epizódokban. Az egyik abszurd humorú jelenet a Habsburg-császárt és a török szultánt mutatja be, amint négyszeküzt cinikusan enyelegnek egymással, népeik rovására. Egy bűvópatakszerűen visszatérő epizódban föl-föltűnik egy császári hivatalnok, aki előbb követi minőségben török területen ragadva maga is mohamedán lesz, majd új hitében alig tud menekülni a szultán küldte — öngyilkosságra fölszólító — zsinórtól, míg végül honfitársa, a Habsburg-hadvezér végezteti ki mint árulót. Ellentétpárja a török—olasz—zsidó városbíró lánya, aki magyarnak vallja magát, és vallásáról lemondva Ambrus szerelmes asszonya lenne. Menekülő hősünket azonban e nemes szívű leánytól is továbbbúzi a történelem, ezúttal egy szenvedélyes amazon oltalma alatt, aki gyermeket szül neki, majd számos kaland után visszavezeti menyasszonyához. *Happy end* — csak egy kicsit keserű. A darabot a háborúzástól és a vérbajtól agyalágyulttá hülyült császári hadvezér furcsa fordulattal zárja. Ritka világos pillanatainak egyikében kiadja a meglepő jelszót: „Le a világtörténelemmel!” E mondat erejéig a drámaíró rezonörjét sejtethetjük benne.

A költő Weöres Sándor, aki lírai műveiben is szívesen rejtőzik más alakba — híres versciklusa, a *Psyché* egy nem létező XVIII. századi költőnő teljes életrajzát és poétai oeuvre-jét teremtette meg —, *A kétfejű fenevad*dal a legális szerepjátszás műfajában, a színházban, a túlélés egyetlen lehetőségeként éppen a szerepjátszást jelöli meg. Szemléletében vitriolos gúny és gyöngéd megértés keveredik. Ambrus deák menekülése közben is, hacsak teheti, színházat játszik, pásztorjátékokat, szerelmes darabokat tanít be az öt pártfogoló leánykáknak, egészen addig, amíg egy nagyobb színjáték, a Történelem nevezetű le nem parancsolja a szereplőket a rögtönzött színpadról.

Valló Péter rendezése ezt az ácsolt deszkadobogót állítja az előadás középpontjába. Körülötte változatlanok a török—német—magyar világ egymással keveredő felségjelvényei, jelkép-rekvizitumai és valóságos tárgyai. A díszlet színpadi metaforának tökéletes, de nehezen tudja követni a sokszálú cselekményt. *A kétfejű fenevad* pikareszk története, fordulatosága, helyszíneinek és jellemeinek változatossága nem érvényesül kellően ezen a statikus színpadon. A játék inkább a panoptikumot, a marionett-szerűséget hangsúlyozza, mintsem az abszurdnak látszó események képtelen realitását. Az igazi nehézség a színjáték stiláris polifóniájában rejlik. Weöres nemcsak a műfajokat keveri a darabon belül — a középkori iskolai színjátéktól a modern kabaréig —, hanem a költői formákat is. Tragikomédiájának valódi műfaja a *pastiche*: a nyelvújítás előtti, régi magyar nyelvet támasztja föl bravúrosan. (Ezzel minden bizonnyal lefordíthatatlanná is teszi.) A színészek derekasan igyekeznek megbirkózni a természetes hangzás és az árnyalatnyi ironikus játékosság kettős követel-

ményével. A feladat szokatlanságával magyarázható, hogy képletesen szólva, nem mindig sikerül átjutniuk a rivaldán. De azért a drámai üzenet kihallatszik az előadásból: „Bárhogy ferog a história, a nagy hús-öllő, vér-kalló malom, mink tovább játszuk külön kis komédiánk.”

A KERT

Egy évadon belül második új darabját mutatták be Spiró Györgynek. Az *imposztorról*, amelyet 1983 őszén tűzött műsorára a budapesti Katona József Színház, korábban már beszámoltam. A *kert* című színművének előadására a kaposvári Csiky Gergely Színház vállalkozott. Az a társulat, amelynek, mint dramaturg, maga a szerző is tagja.

A *kert* egyértelműen politikai dráma, s a nézők nagyobbik felének ma már történelmi dráma is. Cselekménye 1954-ben játszódik, mégpedig egy közelebbről meghatározott napon, május 24-én, amikor a kommunista párt (akkori nevén Magyar Dolgozók Pártja) kongresszusán a főtitkár, Rákosi Mátyás tartja beszámolóját. A távlat, amely a darab íróját elválasztja tárgyától — Spiró nyolcéves volt 1954-ben — az ő számára is történelminek mondható, s írói nemzedéktársaihoz, Bereményi Gézához, Nádás Péterhez, Kornis Mihályhoz hasonlóan próbálja az analízáló közéleti szándékával „befogni”. Dramaturgiai módszere leginkább ahhoz a Rainer Werner Fassbinderéhez hasonlít, aki néhány filmjében — például a *Lolában* és a *Maria Braun házasságában* — az ötvenes évek Nyugat-Németországnak társadalmi struktúrája tekintett vissza a hetvenes évekből. Ahogy a *Maria Braun házassága* végén a 3:2-es NSZK—Magyarország világ bajnoki labdarúgó döntő közvetítésére sorban rákopírozódik Adenauer kancellár és utódainak fotónegatívja, úgy mosódik egybe Spirónál 1954. május 24-én az előző napi budapesti magyar—angol mérkőzés 7:1-es eredménye és Rákosi kongresszusi beszéde a rádióban. Ez a beszéd a dráma alaphelyzetének politikai háttere. „Mért pont ma kezdődik a pártkongresszus? — kérdezi Őcsi, a darab egyik szereplője. — Világos: bekalkulálták, hogy elkalapáljuk az angolokat. Itt ma akkora nemzeti egység van, de akkora!...”

Az „előkelőnek” tartott budai villanegyed egyik családi házának kertjéből, ahol a darab játszódik, nemcsak Budapest panorámájára látni, hanem az ötvenes évek elejének magyar társadalommetszetére is. „Nem is tudtam, hogy ilyen szép ez a város. Innen felülről” — mondja Anna, a női főszereplő, aki bekerül a „kert” egérfogójába. A darab legtöbb szereplőjének ez a felülnézet az életformája. Azoké, akik *fönt* vannak — a kertben. A kert egyszerre realitás és szimbólum, valóság és egy kivételesen helyzet jelképe, szolgálati juttatás és magánbirtok. A másik oldalon a „lent”, a város, a kültelki házak egyforma szürkéje, egyszobás lakások.

Innen jön Anna. Sematizmus? Ha az, nyilván szándékos. És a történet is szinte melodramai. Anna, a tanítónő egyetlen délután beleszeret Jánosba, a híres költőbe és főosztályvezetőbe, lefekszik vele, majd amikor ugyanilyen hirtelen csalódik benne, öngyilkossági szándékkal leugrik a repkényes villa tetejéről. A legócskább szerelmi dráma, a legkonvencionálisabb szalondramaturgia modorában előadva. Látszólag.

A *kert* olyan, mintha egy társalgási dráma volna. De csak mintha. A stílust és a szerkezetet folytonosan megkérdőjelezi, egy-egy ponton belülről szét is robbantja valami lélektani „meg nem felelés”, *action gratuite* vagy a cselekmény mögötti elhallgatások feszültsége. Anna — az „outsider” — szemével látunk egy idegen környezetet, de vele ellentétben végig gyanakszunk, hogy „minden másképp van”.

Anna a Tudós menyasszonya. A Tudós három év után formális jogi rehabilitálás nélkül szabadul a börtönből — ahová a koncepciós perek során került —, és János ebből az alkalomból hívja meg a budai villába. Összegyűlik az egykori baráti társaság, harminc és negyven közötti író, költő, festő, orvos — a harmincas évek végén indult baloldali értelmiség tagjai —, akik egészen fiatalon együtt csináltak nagy hecceket és a háború után történelmet is. Azóta elvált az útjuk: kié a börtönbe, kié a kertbe vezetett. Ez így, persze, újra „sematikus”. Mint ahogy a szereplők helyzetének alakulásából fakadó erkölcsi következmény is. A kert lakói bélszínt esznek, valódi kávé és poncichterekből való bort isznak, élvezik az életet. János a „kurzus” egyik hivatalos költője, szolgálati kocsival, sofőrrel, főosztályvezetői rangban, írószövetségi funkcióban. Előadásokat tart Petőfi Sándor forradalmi költészetéről, és gátlástalan svádával fekteti le az útjába kerülő nőket. Soros állandó szeretője, foglalkozására nézve model, a villában lakik a festőművész felesége hallgatólagos beleegyezésével. A baráti kör többi tagja is megalkudott a maga módján. Egyikük azzal, hogy kiskorú lánya János miatt lett öngyilkos. János öccse — szintén költő — megjátszott infantilizmussal leplezi cinizmusát, a társaság sebészorvos tagja sima modorába rejti nihilista közömbösségét. A szakadást múlt és jelen között így fogalmazza meg a Tudós: „Ezek itt a legjobb barátaim voltak egykor. Amikor még nem volt nekik hatalmuk.”

Nyilvánvaló, hogy Spiró azokról az értelmiségiekről beszél, akik aktív szerepet vállaltak a társadalmi változásokban, de az ötvenes években, a személyi kultusz, a törvénytelenések idején különböző okokból — nem utolsósorban kiváltságaik élvezőiként — hűtlenek lettek közös eszményeikhez, elárulták egymást és korábbi, nemes erkölcsi-politikai céljaikat. A pillanat drámaiságát a színpadon látottakból csak sejtjük, de a valódi események alakulásából azóta már *tudjuk* is: az 1954-es kongresszus után az ország vezetésének belső, hatalmi harcain forgácsolódott szét az egy évvel korábban nyitást hirdető kormányprogram. A *kert* szereplői ezt

még természetesen nem tudják; Spiró finom utalással jelzi, hogy János milyen módon igyekszik, részben éppen a Tudós révén, áthangelődni a kompromittálódott politikai vonalról a változások hullámhosszára. Az esztétikai síkon folyó összeütközés remek írói példája — a dráma két legjobb része — egy fiktív, hurraóptimista vers, ahogy a Tudós „elemzi” a párt korabeli napilapja, a *Szabad Nép* hasábjairól, és az ezzel paralel jelenet, egy Milton-sonett gyönyörű műfordításpárbaja a Tudós és a Parancsnok között. (A Parancsnok a társaság egykor legtehetségesebb, elborult elméjű költője, akit János egyetlen napra hozott ki a pszichiátriai zárt osztályról.) Spiró, a filológus, a költő, a paródiákat és pastiche-okat könnyű kézzel rögtönző műfordító itt elemében van. A semantikus, ám a kor átlagánál nem rosszabb versszönyvedvény széttrancsírozásába beleadja minden dühét, hogy aztán a néhány soros Milton-remek boncolásával rögzítse a poétikáról és a politikáról vallott felfogását. (Az utóbbi jelenet s a benne képviselt esztétikai álláspont *Az imposztor* Tartuffe-elemző felvonására emlékeztet.)

A drámának két kérdéses figurája van: a Tudós és Anna. Ők azok, akik *action gratuite*-jeikkel „szétzüllesztik” a társalgási stílust. A Tudós egy séma antisémája: nem hitében megerősödve jön ki a börtönből, mint drámairodalmi elődei e szereptípusban, hanem megfáradva, keserűen, kiábrándultan. Számára annyi időt, sem hagy Spiró, hogy megpendítse az egykori közös tréfálkozások hecchangulatát. Ez logikus; a szabadulása óta eltelt idő nyilván elég volt ahhoz, hogy illúziók nélkül jöjjön föl a „kertbe”. Látogatása talán nem egészen indokolt pszichológiailag, és Spiró mintha szándékosan bele is fojtaná indulatának és mondanivalójának egy részét. Anna motívumai határozottabbak: benne három év várakozása halmozta a feszültséget, és a katartikus vizionlátás jutalma helyett egy idegenné vált embert kapott, aki képtelen a magánéletre. Persze föltehető a kérdés: lehetséges-e, hogy egy tanítónő 1954-ben ilyen vak rácsodálkozással, ilyen tiszta naivitással sétáljon be a „kert” egérfogójába, különösen, ha minceddig a Tudóshoz tartozott? A nézőnek kedve volna megkérdezni: hol él ez a nő? A „társalgási színműbe” nem illik bele sem Anna szexuális föllángolása, sem a teraszon rögtönzött nemi aktus. A konvencionális dramaturgia itt törik szét végképp, a szereplőkön lassanként kiütöknöznek a deformáltság jelei, előbújik belőlük a torzult lélek. Nem meglepő, hogy a darab végén a kertet birtokukba veszik a Parancsnok vizionálta szelíd őskori szörnyetegek, amelyekben mintha több volna a humánus vonás, mint némely emberformájúra domesztikált újabb kori leszármazottaikban.

A *kert* Babarczy László rendezésében igen jól sikerült előadás. A rendező meg sem kísérli, hogy hiteles társalgási dráma látszatát keltse. A színpadképpel torzít a valóságon, s ezzel helyreállítja realitásérzékünket, mert nem fogadja el igaznak, ami mélyebb értelemben, a drámai igazság

szempontjából nem az. Vagyis a szöveg szerint májusi zöldben pompázó kert helyett annak „raszteres”, szürkített változatát látjuk, elvadult, embermagas növényzetével, az utolsó jelenet dzsungelmotívumának előzetes reminiszcenciájaként. A néző kedélyére nyomasztóan hat a színpadon végigsöprő tavaszi zivatar, amely megszakítja a Rákosi-beszéd közvetítését a teraszról ki-be hordozott, külföldi adókat nem fogó, úgynevezett „néprádió”. Spiró ebben a tekintetben is hiteles. a meteorológiai följegyzések szerint 1954. május 24-én délután esett az eső.

A SÁRGA TELEFON

A hetven felé közeledő, elsősorban lírikusként, regényíróként és novellistaként neves Vészi Endre drámai művel ritkábban jelentkezik. Legalábbis színpadon. Mert rádiójáték-szerzőként a legismertebbek közé tartozik. A Játékszínbem bemutatott szatírája, *A sárga telefon* is hangjátékból készült. Dühös, maliciózus, kaján színdarab lett belőle — ahogy a szatírához illik.

A témát sajátosan mai, társadalomszociológiai fogalommal jelölhetjük meg: a kontraszelekció. A cselekményt egy vezető beosztású, „igen fontos személyiség” indítja el, akinek egy üres székre van szüksége a felügyelete alá tartozó tudományos intézetben. Mint ő maga kedélyesen megjegyzi, csupán szék- és fenékcseréről van szó. Valaki alkalmatlanná vált „oda-fönt”, még kell indítani „lefelé”, tehát üljön be egy intézeti székbe, a szék előző „tulajdonosának” pedig majd találnak egy helyet egy másik vállalatnál. A tudományos intézet igazgatója azonban — ki tudja, miért — siketnek mutatkozik a kérdés teljesítésére, így aztán kiszáratva alóla húzzák ki a széket. Ezzel megindul a lavina. Az új igazgató — természetesen azonos a „fönt” alkalmatlanná nyilvánított vezetővel —, szakmai dilettáns lévén, újpozíciójában is alkalmatlannak bizonyul. Csakhamar összeütközésbe kerül beosztottjaival, köztük egy ambiciózus fiatal szakemberrel, aki tudományos programot készít elő a közelgő stockholmi konferenciára. Minthogy azonban a fiatal szakember a volt igazgató „embere”, az új igazgatónál kegyvesztett. A kölcsönös huzavonákat, pizkálódásokat és gyűlölködéseket egy idő után egyikük sem bírja tovább: az ifjú szakember fölmondja az állását, az igazgatónak pedig a szíve mondja föl a szolgálatot. Az előbbi elmegy nyúltenyésztőnek, mert azzal sok pénz lehet keresni, az utóbbi egyenesen az elíziumi mezőkre távozik. A legújabb igazgatónak pedig, aki kétéves tanulmányúton volt Japánban, s akiről szörnyülködve jegyzik meg, hogy ezután képes lesz japán szemmel nézi Magyarországot, ott marad a csődhelyzet, a szétzilált intézet, a félbemaradt tudományos program.

A szatíra íróját az egyes emberi sorsoknál jobban érdekli a kontrasze-

lekiós folyamat mechanizmusa. A figurák csak egy-egy jellegzetes, sarkított tulajdonságukkal vannak jelen, mint apró csavarok, alkatrészek a személytelenül, irracionálisan működő gépezetben. Időnként megszólal a címbeli sárga telefon, a „fönről”, „lentről”, „oldalról” érkező megtagadó, figyelmeztető, sugalmazó információk és instrukciók közvetítő-csatornája. Néha a vállalati szürke eminenciás, a személyzeti vezető hangja szólal meg benne, aki az antik Párkák módján fonja-gabalyítja az emberi sorsokat. Máskor viszont azt sem tudni, ki van a vonal túlsó végén. Mindenesetre a „sugallat” szigorúan személyre szabott. A második igazgató keserű napjait ugyanaz a „hölgy” édesíti meg — ő is telefonon jelentkezett —, aki miatt az első igazgatót erkölcsileg elítélték, ezzel okot találva az áthelyezésére. Sőt, a harmadik igazgatót is ez az adakozó hölgy hívja föl a sárga telefonon, éppen a csódtömeggel való küzdelmének legreménytelenebb pillanatában; a darab azzal zárul, hogy a technokrata szakember, többszöri állhatatos elutasítás után, végül is elfogadja az „ajánlatot”.

A jó szatíra sajátja, hogy a társadalmi realitás talajáról rugaszkodik el a fantázia régióiba, más szóval a ténylegesen létező abszurd jelenségek logikáját követi. *A sárga telefonból* valóságos anomáliákra ismerhetünk rá. „Nálunk teljes a foglalkoztatottság — mondja a darab egyik szereplője —, és különben is, »valahol« emberek vagyunk.” Vagyis mindenki dolgozik, senkit nem tesznek az utcára, a munkához való jog le van fektetve az alkotmányban. Mi csak a kedélyes társasjátékot játszunk. „Szék-és fenékcsere.” De hogy eközben mi történik az érdemi kezdeményezésekkel, a szakmai ambícióval, azt Vészi Endre darabja a maga könnyed eleganciájával is pontosan fogalmazza meg. Nem véletlen, hogy a Berényi Gábor rendezte szellemes előadásnak sikere van. Nevetve nézzük, de ha belegondolunk, a végén rosszkedvünk kerekedik tőle.

DOKUMENTUM

EGY HÍD-DOKUMENTUM

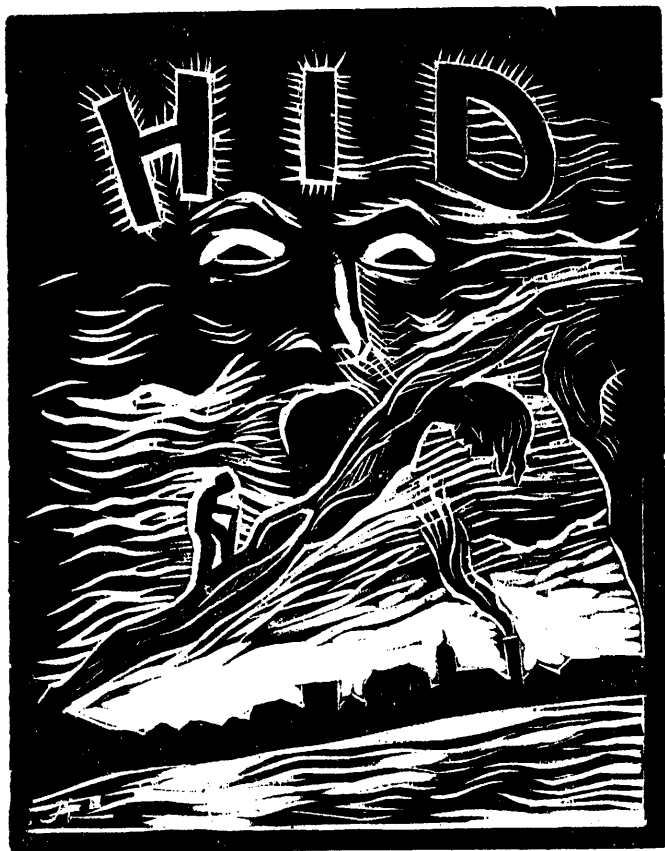
Az induló Híd művelődési szerepe

Nem árt többször is hangoztatnunk, hogy a folyóiratot erős művelődési igény hozta létre, s ez megmaradt a *Híd* megjelenése után is. Pontosabban: a folyóirat egy haladó kulturális mozgalom orgánuma volt már az induláskor. A májusi, tehát az első számban Tóth Bagi Istvánnak A tehetségtermés egybegyűjtése című írása éppen a nagy célokról szól. Érdeemes idézni belőle:

„Pedig az ilyen egyszerű, paraszti sorban élő tehetségek 99 százaléka elkallódik... A legtöbb esetben ő maga sem jön tudatára tehetségének. Nagyon ritka Mestrovics esete. A legnagyobb délszláv szobrászművész gyermekkorában tudvalevőleg juhásztor volt. Amíg az apja juhait őrizte, fából, kőből ösztönösen dísz tárgyakat, majd emberi alakokat faragott. Egyszer egy nyugalmazott katonatiszt meglátta a faragcsáló pásztorgyereket és felfedezte — nagy tehetségét. A kis Mestrovics Ivót Szplitbe adták egy szobrászmesterhez és így elindult a későbbi nagy mester művészi karrierje.”

Tóth Bagi István a továbbiakban határozottan kijelenti, hogy a *Híd*-nak kell törődnie a tehetségek indulásával és további támogatásával. S ezek a szavak nem távoli elképzeléseket jelentettek. Májusban indult meg a folyóirat, és a körülötte tömörülő augusztusban már megszervezték a művésztehetségek kiállítását Zentán. A kisváros csendjében, nyári tikkadságban nyílt meg három festő és két szobrász kiállítása. A kételkedőknek katalógust tudunk mutatni, amelynek fedőlapját Tóth József szobrász fametszete díszíti. Persze a katalógus nem föltétlenül megtörtént eseményt kísér. Ezért hát lapozzuk föl a folyóirat harmadik, azaz szeptemberi számát, és olvassunk bele a Beszámoló a „Híd” szentai kiállításáról című írásába. Az Sz. G. kezdőbetű bizonyára sajtóhiba, S. Gy.-t kellett volna írni. Az írás szerzője ugyanis Schwaicz Gyula, a szerkesztő bizottság zentai tagja. Ő az a Bács Gyula, aki Jugoszláviáról könyveket, útikalauzokat írt. Tavaly távozott az elők sorából.

Nézzük az említett írást. A szerző végtelen lelkesedéssel állapítja meg, hogy: „Mi is tudunk alkotni! Nekünk is vannak művészeink!” Bíz abban, hogy megtört a jég, s a jövőben az ilyen megmozdulás könnyebben megy. A közöny feletti diadalt emlegeti. Egyszóval nagy a bizakodása, mint általában a *Híd* körülieké. A beszámoló lelkesedő és lelkesítő

mondatokból és alig néhány adatból áll. A legkonkrétabb közlés az, hogy elkelt 25 kép és szobor, és összegyűlt 40 pártoló tag. A katalógusban felsorolt 63 alkotásból 25-öt eladtak, Zentán, 1934 nyarán! A kiállított tárgyak ára 35 és 600 dinár között mozgott. A napszám, ha egyáltalán kellett a munkás, 8—10 dinár volt akkor. A kiállításnak nagyon sok látogatója volt, zentai és vidéki. Hihetetlen siker. Schwarczner Gyula kételyei nem is a tehetséget érinti. A gazdaságilag súlyos időt emlegeti és a művészpálya rögös útjait. Igaza volt.

A kiállító festők közül Bálint István és Majlend Ferenc nem járta végig a rögös utat. Ma is élnek és festegetnek, de a megélhetéshez más pályát választottak. Szabados Gábor rajztanár végzett ember volt, és elég sok képe maradt Zentán. Őt viszont elsodorta a háború kíméletlen szele. Az utóbbi időkig úgy tudtuk, hogy gyűjtőtáborban fejeződött be

TÓTH JÓSKA

Ismét szegényebbek vagyunk egy igérettel. Ismét eltávozott valaki közülünk aki valami szépet, nemeset, nagyot akart. Rögös utakon indult, felfelé nézett, arra, amerre elérhetetlen tiszta magasságban az örök Művészetet vélte látni. Mint annyi másnak, neki sem adatott meg a beteljesülés. A test nem bírta követni a lélek röptét. Tóth Jóska 19 éves korában visszatért oda, ahonnan az anyaföld szerető lelke közénk kivetette. Talán a földanya azért követelte vissza a fiát, mert nem miközénk való. Ő egy szebb, jobb, tisztább világban, a lélek világában élt s ki tudja, az élet vihara milyen durva kézzel rázta volna meg az Ő érzékeny, drága művészelelkét. Ki tudja mitől kímélte őt meg a Sors — a vesztesek csak mi vagyunk, akik benne testvérünket, barátunkat, biztató reménységünket veszítettük el. A halászok, napszámosok s a Tisza népének szoborkronikása elhallgatott s a földi nyomoruság helyett az angyalokat mintázza. Mi itt maradtunk, de hisszük, hogy Tóth Jóska nem halt meg. Emléke, eszméje a miénk, akik visszasírjuk, emlékünkbe zárjuk s szeretetével szeretjük a Tisza krónikás nélkül maradt szegény népét.

A „HID” fiataljai.

az emberi és művészi sors. Nemrég jött egy vigasztalónak tűnő hír, miszerint túlélte a háborút. Ha az utóbbi igaz, a művész kezéből akkor is kihullott az ecset.

A két szobrász, a két Tóth még rokon sem volt. Zentán nagyon gyakori ez a vezetéknev. Szóljunk először Tóth Istvánról. Ő 1937-ben került föl Budapestre. Elvégezte a képzőművészeti főiskolát, szobrász lett, s kezdtek fölfigyelni rá. 1948-ban ösztöndíjat kapott Rómába. Barátai megüzenték neki, hogy ne menjen haza. Caracasha emigrált, és trópusi fák-ból faragta szobrait vagy tizennégy évig. Aztán Dél-Amerikából Fszak-Amerikába ment. Hollywoodban telepedett le. Többször volt iuthon szülővárosában, bekapcsolódott a művésztelep munkájába, és szobrokat ajándékozott a zentai múzeumnak. Azzal a jó formaérzéssel, amelyről 1934-ben ír méltatója, lendületes vonalú és kicsiben is monumentálisnak ható szobrokat készit az óceán túlsó partján.

A másik Tóth, akit Józsefnek hívtak, 1935 óta hazai földben, Zentán alussza örök álmát. Útja sokat ígérő, de nagyon rövid volt.

A zentai kiállításon a tizennyolc éves asztalossegéd osztatlan sikert aratott. A hozzáértők őt tartották a legtehetségesebbnek, és munkáit bemutatatták Ivan Mestrovichnak. A kiállításon eladott szobrokból és a látogatók adományaiából összejött valamennyi pénz. Schwarczner Gyuiától tudjuk, hogy a legmeghatóbb az volt, amikor a Tisza-parti nénikék előkotortak egy-két dinárt a kötényzebből a művész támogatására. Tóth Jóskára különösen ráfért a segítség, mert az édesanyja kötőjének zsebében nem sok dinár lapult. Az első világháborúból hazatérő férj hamarosan meghalt, s Tóthné virágáruházzal kereste a kenyeret négy gyerek és maga számára.

Jóska, az egyetlen fiúgyerek Zágrábba került a nagymesterhez, Ivan Mestrovichhoz. Az ott töltött egy esztendő élményben gazdag, de végzetes volt. A zentai ifjú csodálta a nagyvárost, ámulva nézte a múzeumi műalkotásokat, és megállapította, hogy nagyon keveset tud. A magas szintű művészet látása elnyomta a naiv és forrástiszta önbizalmat. A rádöbbenés azonban csak erősítette a vágyát, hogy megközelítse a Művészetet — amit mindig így, nagybetűvel írt. Egy évvel rendelkezett a megismeréshez. Aztán árnyékként jött haza. Mint szomszédgyerek naponta meglátogattam. Ültem az ágya szélén, és lestem a rajzait. Egy hónap múlva kihullott a ceruza a kezéből. A *Szentai Újság* 1935. június 12-i számában fekete keretes írás jelent meg a HÍD fiataljai aláírással.

TRIPOLSZKY Géza

KRITIKAI SZEMLE

K Ö N Y V E K

REGÉNNYÉ FEJLESZTETT ÖTLET

Végel László: *Attünetések*, Forum Könyvkiadó, Újvidék, 1984

A kísérlet szótól sokan fanyalognak erre felénk, mondandómat mégis azzal kell kezdenem, hogy Végel László regénye kísérleti regény. Kísérlet arra, hogy egy nemzedék meghasonlásának történetét minél szerteágazóbban és sokoldalúbban dokumentálja a modern széppróza eszközeivel.

Sándor, a rendező, Szőnyi Péter, Zsolnai Anna és mások anyagiakhoz jutnak a hetvenes évek végén, s hozzáfoghatnak tervük valóra váltásához: filmre viszik az 1941-es magyar megszállást közvetlenül megelőző és követő újvidéki eseményeket. A kis társaságot régóta foglalkoztatja a téma, már a hatvanas évek végén, végzős egyetemistaként, színpadra szerették volna állítani, vállalkozásuk azonban néhány felelős ember értetlensége miatt a bemutatóig sem jutott el. Már a regény exozíciója jelzi tehát, hogy Végel László három fő idősíkon bonyolítja majd műve cselekményét. A voltaképpeni regényidőt a „jelen” alkotja, ez azonban minduntalan felfeslik, s elsősorban a regény hősenek, Szőnyi Péternek reflexiói révén újra meg újra kiegészül a közelmúlt élményeivel, tapasztalataival, illetve a filmforgatás révén a távolabbi múlt eseményeivel is. Mondhatnánk akár úgy is, hogy az objektíválódó „külső” időt a kamerák, a régi Újvidéket idéző feliratok, tárgyak és objektumok, a színészek és az ide-oda hömpölygő statiszták teremtik meg, emellett azonban a regénynek megvannak a maga „belső” idődimenziói is, amelyeket a „külső” időben mozgó nagy többsége nem is érkekel, de amelyek mégis döntően kihatnak az egész film-regény szerkezetére.

Végel László jó érzékkel aknázza ki a lehetőséget, hogy a filmezés folytonosságából, a film stabil kulisszarendszeréből bármikor kiléphet a hős múltja felé, sőt egészen addig, ameddig Szőnyi Péter emlékezete el sem ér. A tapasztalatok és reflexiók egész tükörrendszerét sikerül így megalkotnia, s ebben végül pontosan megmutatkoznak mindazok az okok, amelyek a hős csődhelyzetét előidézték.

Azonnal fölmerül, persze, a kérdés, hogy a kis társaság miért épp

1941-et tartja megfilmesítendőnek. Miért nem egy olyan későbbi időpont jelent számukra meg nem kerülhető élményt, amelyet már ők maguk is átéltek? Vagy miért nem egy korábbi periódus ejtette rabul, a figyelmüket? Aligha adhatnánk egészen pontos feleletet. Valószínűnek látszik azonban, hogy a választott időpontra nem is a buzgón filmező társaságnak, hanem Végel Lászlónak volt szüksége elsősorban. Olyan pillanatot akart megragadni ugyanis, amely határmezsgye történelmünkben. Egyfelől mind közelebb ér vidékünkhez a háború, a pusztító terror, másfelől azonban felerősödnek azok a társadalmi erők is, melyek a forradalom kirobbantására és az élet megváltására készülődnek. Kizökkenőben van az idő, mondhatnám Shakespeare-rel, s ez önmagában is elegendő ok arra, hogy az írói figyelmet lekösse. Hiszen a kor csakugyan felszínre dobta a kis Löwingereket, kik lázasultan egy minden erőszakot megszüntető világtorradalomról álmodtak, a Lakatos elvtársakat, kik az abszolút pártfegyelmet tartották egyedüli szentségnek, a liberális ügyvédek, kik *se ide, se oda* nézetekbe burkolták önös érdekeiket, a szájhiós nyárspolgárokat, kik egyleti bálokon élték ki vak nacionalizmusukat stb. stb. Hogy azonban Végel Lászlót elsődlegesen mégsem az alakoknak ez a galériája érdekelte, arról mi sem tanúskodhat meggyőzőbben, mint hogy többségük papirosizú, vagy ne túlozzunk, mondjuk inkább így: tipikus figura. (Lehetséges, természetesen, hogy ez részben a film szöveggönyvének a hibája!) A szikár tipizálás arra utal, hogy a regény háborús rétegét Végel László nem „önértékű” rétegnek képzelte el, hanem inkább olyan ellenpontnak, amely, ha közverve is, de Szőnyi Péter csödbe jutását magyarázza.

Nem kell messzebb mennünk, elég a báli jelenetet és a film bemutatója utáni kis ünnepséget egybevetni. Az elsőkben bornírt polgárok fecsegnek összevissza, a másodikban pedig filmek, kritikusok, közéleti emberek csevegnek ugyancsak sóltanul. A két, egymástól időben is messze eső csoportosulás szóhasználata, eszméi merőben különböznek, ám a csevegő „távolléte”, önmagára nem eszméltésége, dehumanizáltsága messzeszemenően rokon. Az ember tehát rengeteget változott az utóbbi évtizedek során, de hogy jobb lett-e, az már kétséges, vonhatjuk le a tanulságot. S nemcsak e két jelenet interferenciája alapján. Számos epizód felelget egymásnak a regényben, azt sugallva, hogy a fiatalságban, annak egy részében, határozottan ott élnek a löwingeri álmok, a konzolidált élet azonban ismételten lezárja az utat a fiatalos cselekvésnek nem pusztán löwingeri, hanem lehetséges mai változatai előtt is. Nem véletlen hát, hogy a regényben „egy nemzedék eltűnt utópiájáról” is szó esik, s hogy Szőnyi Péter nem érzi jól magát Majoros József szerepében, noha tíz évvel a forgatás előtt még vágyott rá.

Szőnyi Péter levertsége, fásultsága, lelki orthontalansága mélyéről egy olyan gondtalan ifjú elme fényei szüremlenek elő, amely már-már val-

lásosan hitt egykor a mind tökéletesebb stációk felé mutató fejlődés szükségszerűségében, egy adott pillanatban részesévé vált, legalábbis gondolatban, ennek a fejlődésnek, utóbb azonban kívülre sodródott, s valójában már csak a nosztalgia jelenti számára az egyetlen mértékadó „realitást”.

Egy kicsit új *Érzelmek iskolája* tehát az *Attünetések*. Föltétlenül figyelmet érdemel, még ha egynémely megoldása folytán nem emelkedett is az emlékezetes regények nivójára. Végel László kerüli a leírást, a szélesebb mederben áradó epikumot, ehelyett, a filmezés dinamikáját követve, inkább pattogó tömondatokban informál, vagy párbeszédelteti hőseit. Ez még nem is lenne baj, csakhogy a dialogizálók lelkiállapotáról is állandóan tudósít. Bekezdései helyenként valósággal hemzsegnék az érzelmi reakcióktól, anélkül azonban, hogy mögöttesük feltárulna. Külsőleges kommentárok maradnak tehát, melyek lehúzzák a szöveget, hiszen ha maga a párbeszéd nem tud atmoszférát teremteni, akkor az írói közbeavatkozás vajmi keveset segíthet.

Ugyanakkor a regény zárófejezete, hőszünk kifulladásig menő, godard-i nagy futása is problematikus. Kissé sztereotíp, lejáratos az, ahogyan Szőnyi Péter tudatában futás közben a regénynek csaknem minden lényeges mozzanata föl villan, ennél is zavarkeltőbb azonban, hogy a forgatás alatt Szőnyi már lefutotta egyszer ezt a távot. Nem állítom, hogy az epilógus teljesen érdektelen, sőt, az utolsó néhány sor éppenséggel nélkülözhetetlen, ám ennek ellenére kimódolt, hogy ne mondjam, „irodalmi” a befejezés.

Míndez pedig paradox módon azt a hatást váltja ki végül, mintha a „film” mégsem készült volna el, mintha „szövegkönyvet” olvastunk volna csupán, amely nem tudja kellő művészi intenzitással feledtetni az alapötlet eszmei állványzatát.

UTAS! Csaba

ÉRTELMISÉGI BARANGOLÁS

Herceg János: *Távlatok*. Forum, Újvidék, 1983

Bárhon is tartózkodik Herceg János, minden élmény gondolatokat ébreszt benne, melyeket a Mosztonga partján, „falusi magányában”, lejegyez. Mivel fogékonysága rendkívüli, az élmények pedig, legyenek azok közvetlenek — ezek vannak túlsúlyban — vagy közvetettek, valósággal áramlanak feléje, ő mindig kész befogadni őket. Minden átéltről van közölni valója, meghökkenítő aspektusokat villant elénk, összefüggései elgondolkodtatók. Érdeklődési köre tág, számára elegendő, ami másnak talán jelentéktelen impulzus, legyen az hír, katalógus, színfolt egy fest-

ményen, egy bútoradarab stb., máris reagál. A külső impulzusok indítják be a sajátosan hercegi gondolatsorokat.

Szabó Dezső élénk színekkel festett temetéséről átvált az író cényeinek és túlkapásainak röpké felidézésére. Thomas Mann naplorészleteit olvasva meglepődik a zsidók ügyében tanúsított manni magatartáson. Érdekli Hofmannsthal hatása a korabeli magyar irodalomra. Tennessee Williams emlékiratait önreklámozásnak minősíti. Hermann Janul, kortárs osztrák alkotó, említése alkalom számára, hogy sommásan kifejezze véleményét napjaink költészetéről: „Én már rég nem keresek értelmet a versben. Bölcsességet sem. Egyáltalán nem tudnám szavakba önteni, mi az, amit a költőktől várok... Mintha a költők már egyre inkább csak öniróniával tudnának felelni a kornak, amelyben élnek.” Singert nem tartja nagy írónak („a szerénységét tisztellem és a hűségét”), s kiemeli fontosságát annak, hogy jiddisül ír, mert „a nyelv minden irodalomnak egyetlen kifejező eszköze, alapanyaga és lényege”. Mailer egyik regénye kapcsán a népszerűségről és az értékről elmélkedik. Saroyan munkái kapcsán a kis népek irodalmáról medítál. A kevésbé ismert Tommaso Landolfiniben a világ véleményére füttyülő író tiszteletét. Ilyennek találja az argentin Borgest is, akitől még nem olvasott semmit (!). Nem olvasta Böll *Fürsorgliche Belagerung* c. regényét sem, de felfigyel a német kritikára, amely pongyolaságokat vél felfedezni a Nobel-díjas író regényében. Másik német író, Ludwig Renn, halála alkalmából a dicsőség mulandósága jut eszébe. Intő példának is szánja: ki nem ír a jelenről, hamar feledésbe merül. Egy másik írásában fellelhetjük a német ellenpéldát: Stefan Heym ír a valcságról és éppen ezért került kényes helyzetbe saját hazájában. (Ha Herceg János olvasta volna *Collin* c. regényét!) Sartre-ról két reflexióban is szól. Az egyikben szinte megjegyzés nélkül mesél a filozófus nőügyeiről — emlékiratai alapján, a másikkban pedig megvallja, hogy nem szerette műveit. A modernek közül szól Doris Lessingről is (merő véletlenül kerülhetett kezébe). Leggyakrabban az évfordulóhoz kötött múltbéli események birják szóra. Megtudjuk, hogy Andersen meséit nem értékeli sokra, Villon esetében fordításokat vet egybe, Pitigrilli — erotikus író — jobbnak tartja a mai pornográfiánál. Csodálattal adózik Musil prózai vállalkozásának, de nem a vállalkozás eredményének is. A legújabb német háborús regényeket nem tartja értékeseknek, majd egész Ovidiusig tekint vissza, számára Ovidius a hazavagyódást jelképezi. Martin du Gard más szimbólum: ő az el nem kötelezett író, naplóját olvasva jut erre a következtetésre. Herceg nem akar naplót vezetni, mert „az írónak nincs oka elrejtteni gondolatait a világ elől”. Inkább szépprózát szeretne írni. Kutyaíróknak írna, hiszen „... van egy nyúlregényünk, bár az se nyúlról szól, viszont az író a regény műfaji kötetelméi alól felszabadította, és hagyta, hogy élvezze a mesélés örömeit”. Sajátos, hogy a mai vajdasági magyar prózára csak ez a mondattöredék jut Herceg János reflexióiban.

A *Távlatok* igazi témája, Herceg szerelme a festészet. De előrebocsátja: „Nem vagyok műkritikus, csak lelkesedéssel tudom pótolni a szakszerűség szavakban kifejezhető hiányát.” Ez a festészet iránti vonzalom Chardin, francia realista festőtől a modern festészetig terjed. Számára a festett kép „érzéki örömet adó élmény”. Amszterdamban barangolva a klasszikus flamandokról álmodozik, de a könyv igazi festőhőse minden kétséget kizáróan Picasso, amint ezt a vele foglalkozó írások száma is bizonyítja. A festő feleségének emlékiratai alapján Picassót zsarnok és önző, a művészetnek élő, az életet teljességében élvező embernek látja; üdvözlő a Guernica hazakerülését, véleménye szerint „a kor csak most kezdi felismerni önmagát Picasso művészetében”. Számára Picasso a megállapodottság tagadásának jelképe. A klasszikus modernek közül még Kokoschka, Klee és Chagall, valamint Munch („a dolgozók és magányos szerelmesek megfestője”) művészetével foglalkozik, de csak alkalmyszerűen. A legújabb festészet idegen számára. A *Szent Antal megkísértése* c. filmhez készült képekről szólva említi, hogy ezek még tetszettek neki, mert volt bennük „még legalább szín, látomás és harmonia, a festészet öröme”. A jugoszláv festők párizsi kiállításával kapcsolatban jegyzi meg: „... inkább vállalom a korszerűtlenség vádját, s tudomásul veszem, hogy elmaradtam, ehhez a világhoz nekem semmi közöm”. Űgy érzi, több köze van Tóth Menyhérthez, akihez baráti szálak is fűzték, és akit a legnagyobb kortárs magyar festőnek tart, bár a magyar festészetéről általában az a véleménye, hogy mindig néhány lépéssel lemaradva követte Európát, megelégedett a jó tanítvány szerepével.

A zene jóval kisebb szerepet kap Herceg János könyvében, mint a festészet. Karl Böhm halálhíre alkalmából írja Herceg: „En nem értője, csak élvezője vagyok a zenének”, ugyanezt vallja amikor a passiójátékról elmélkedve Bach zenéjét említi. Árulkodó az írás zárómondata: hennan a sok pénz ahhoz, hogy elutazzon Oberammergauba s a helyszínen élvezze a passiójátékot.

Természetesen ír Herceg János az európai metropolisokról is, amelyek szüntelenül hívják, vonzzák. Párizs és Róma Herceg titkos szerelme. Az a Párizs, amely szerinte többé már nem a világ szellemi központja, ahol a turisták tömege szállja meg a Louvre-t, ahol az utcákon muzsikuskoknak ad pénzt, mintegy adózva saját múltjának, és az a Róma, ahol a Via Appia kövei számára az emlékezés jelei, ahol Türr István, a bácskai szabadságharcos szobrát keresi. Bécsben érzi otthon igazán magát, itt dolgozott valaha apja, itt a legudvariasabbak az emberek, ide nem a csodálat vonzza, hanem az, hogy egy letűnt kor illatát érzi a levegőben, de ugyanakkor megragadja az itteni munkásmozgalmak hősiességét is. Velencébe busszal utazik, legális csempészekkel együtt, abba a Velencébe, amely elszegényedett és művészete már nem rázza fel az embert. Firenzéből számára a reneszánsz végérvényesen továtűnt, „csak emlékét

siratja a világ”. Szeretné, ha Athén lenne a sport és béke jelképe. A madridi ócskapiacra könyvet vásárol. Krakkóban illegális festészeti kiállítást tekint meg. Prágában a Fleku vendéglő hangulata ragadja meg és a város szerepéről elmélkedik a népek közeledésében. Koppenhágában csalódottan bolyong, talán azért, mert óriási a különbség a kirakati árak és a zsebében lapuló összeg között, máskor majd valamelyik szocialista országba utazik, határozza el, „ott nem kell a fogamhoz verni a garast”. Azt tervezi, hogy egyszer eljut Temesvárra.

A távlatok vonzását kívánó, élvező Herceg János a Mosztonga fái alatt él — „házacskám ugyan nem nádtetős már, tyúkok sem kárálnak az udvaromon, viszont két öreg nyártasor között lassú hömpölygéssel vonul kertem alatt a Mosztonga” —, gondolatai azonban a nagyvilág szellemi tájain kalandoznak.

„Ahhoz, hogy az ember lépést tudjon tartani korával, meg kell szüntetni a földrajzi távolságokat”, vallja Herceg János, aki kötetbe gyűjtött rövid, de érdekes írásaiban ezt meg is teszi, de megszünteti, nem tiszteli az időszabta határokat sem — korlátok nélkül, a szellem szárnyán barangol a világban.

VARGA István

KAPOSVÁRI LEGENDÁRIUM

Mihályi Gábor: *A Kaposvár-jelenség*. Múzsák Közművelődési Kiadó, Budapest, 1984

A könyv végén, abban a fejezetben, amely a színház tíz évét (1968-tól 1978-ig), mutatja be, a kezdetektől a társulat konstituálódásán s a közösségi ars poetica kialakulásán át az évtized négy rendezőjének (Zsám-béki Gábor, Babarczy László, Szóke István, Ascher Tamás) elvezetésekkel megrajzolt portréja után mintegy a korszak s a korszakot benutató dokumentumanyag lezárásaként következik, található a kaposvári színház jelenség voltát magyarázó evidenciák: olyan *színházmodell*i jelent, amely „*küldetésudatot*” nyújt színészeinek, azt a meggyőződést, hogy ők valamilyen nagyobb, fontosabb ügy résztvevői”, s hogy ennek a közös alkotói és emberi létnek megfelelően „új igazságok felmutatásával, új formák keresésével és színházi közösségük életvitelének, etikájának példájával *jelen kell lenniök*” közösségük, társadalmuk szellemi életében.

„Csak” ennyi a titka a kaposvári színház immár tizenöt év (a tárgyalt tíz év után, némi átszervezéssel, folytatódik a Kaposvár-jelenség) sajátos, megkülönböztetett figyelmet érdemlő helyének a magyar színházi életben. Ebbe a titokba — valójában az igazi színház működésének lényege, s semmiféle különlegességet nem kellene, hogy jelentsen — avat be a színikritikus Mihályi Gábor dokumentarista módszerrel írt, végtelen-

nül izgalmas, tanulságos könyve. A kötet első felében Mihályi a kaposvári színház „belső életét” tárgyalja. A világszínházi kontextusba helyezte magyar színházi viszonyok tömör áttekintése után azokat a körülményeket, törekvéseket veszi számba, amelyek lehetővé tették, hogy Magyarország egykor talán legprovinciálisabb vidéki színházában olyan változások történjenek, melyek után az országos figyelem Kaposvár felé fordult. Mihályi az okokra és arra a módra kíváncsi, amiért és ahogyan ez a változás bekövetkezhetett.

Nyilván sorsdöntő pillanat volt a főiskolát alig elvégzett Zsámbéki Gábor kinevezése, s hogy rövid idő alatt sikerült olyan rendező- és színésztársakat maga köré gyűjtenie, akikben azonos vagy nagyon hasonló színházeszmény alakult ki. A társulatszervezés körülményeiből egyenesen következik, hogy Kaposvárott a rendezők nem egymás ellen, hanem egymásért — a színházért dolgoznak. De úgy, hogy kizárólag a színházért éltek, a nap legnagyobb részét a színházban töltötték — munkával, készülődéssel; „létforma, életforma” volt számukra a színház. A munka („Kaposvárott is úgy kell dolgozni, mintha a Royal Courtben dolgozna az ember”) s a kívánt sikerélmény, melyért, mindent feláldoztak, megintarozó módon játszott közre a kaposvári színház sajátos arculatának kialakításában. Abban, hogy Kaposvárott nemcsak előadások születtek (és születnek, a múlt idő jelen időként is értendő!), hanem hogy közéleti színház formálódott, amelyben a produkciók fontos „közéleti kérdésekre reagáltak”, határozott céllal készültek, de nem kizárólag azzal a szándékkal, hogy szembeforduljanak az aktuálisnak érzett rossz különböző megnyilvánulási formáival (provinciálizmus, magyarkodás, rossz ízlés), hanem hogy ugyanakkor az előadások készítői önmagukról is valljanak. Azáltal válhattak a kaposvári előadások a nézők számára személyessé, hogy a rendező és a színészek is személyes ügyükként tekintettek egy-egy előadással kibontott problémára. („... minden Kaposvárott bemutatott darab az ő fájdalmaikat, sérelmeiket visszangozza”.)

Ez az értelmiségi, alkotói alapállás határozza meg a színház műsorát is, amely csak látszatra azonos a vidéki társulatok vegyeskereskedés-jellegével. Mert Kaposvárott céljuk van egy-egy előadással, számukra nem tehetetlen a műfaji tarkaság, hogy „klasszikus drámától operettig, musicalig meg gyerekdarabig a legkülönbözőbb műfajú darabokkal kell kiszolgálniuk közönségük színházi szükségletét — ezt a kaposvári társulat előnnyé változtatta”. Így fér meg egymás mellett a Patika, a Csárdáskirálynő, A piros bugyellár, a Godor-ra várva, a Sirály, az Állami áruház, a Cirkuszhercegnő, az Esküvő, az Egy lócsiszár virágvasárnapja, a Mágnes Miska... Természetes, hogy a közönség nem egyértelműen lelkesen fogadja ezeket az előadásokat, de a könyvből látszik, hogy kialakulóban van az a fiatalokból álló réteg, amely élvezni és érteni képes, az alkotókkal azonos hullámhosszon, a kaposvári előadásokat. A kaposvári példa is bizonyíthatja, hogy a radikális út célirányosabb annál.

amely a közönség nevelésében a fokozatosság elvét vallja. Nagyobb a kockázatvállalás, de az eredmény is jelentősebb. Eleve vállalt kompromisszumokból csak gyenge vagy felemás színház születhet. Jó, igazi színház csak akkor jön létre, ha a közönség ízlésének nevelésében kerülnek minden megalkuvást. Mi sem bizonyítja ezt inkább, mint hogy a kaposvári előadások csak következetességük folytán kerülhettek a magyar színházi közvélemény figyelmének középpontjába.

Eppen ezért érdekes kérdés: hol a helye a mai magyar drámának a kaposvári műsorban? Néhány írásból, vitacikkből ismert, hogy többször érte Kaposvárt a vád, elhanyagolják a kortárs magyar drámát. Mihályi remek könyvéből erre a fontos kérdésre is hiteles választ kapunk. Babarczy László, a Zsámbéki-korszak utáni évek igazgatója fejt ki, miért idegenkednek attól, hogy szezononként mindenáron néhány ősbemutatót tartsanak. A magyar irodalom s ezen belül a drámairodalom „többnyire nem általános emberi sorsban, hanem nemzeti sorsban gondolkodik”. Ez pedig gyengíti a drámaiság iránti érzékenységét. „Nemcsak beszűkíti, de meg is rettentí gondolkodásunkat. Mert amikor a nemzet sorsáról kell szólni, akkor azonnal előkerül a pesszimizmus és az optimizmus, a nemzethalál vagy a szebb jövő alternatívája.” Ezek az alternatívák a „drámaiság megkerüléséhez” vezetnek. Amíg — Babarczy pontos észrevétele szerint — „minden igazi színpadi műben az individualitás uralkodik”, addig a „politizáló és különösen a hazafias szemléletű nemzeti drámában annak biztos tudatát, hogy az ember megszületik és meg fog halni, vagyis a drámaiság lényegét állandóan fel kell oldani a történelemben, a haza sorsában, az előbbrejutás hitében. Ki kell mondanunk, hogy a történelemben való gondolkodás, sőt a történelemért való gondolkodás el-lensége a drámaiságnak”. Mert: „*Teleologikus szemlélettel nem lehet drámát írni.*” S következnek a példák: „Elektra — önmaga... nem szószólója valamiféle közösségnek.” Vagy: „Shakespeare a történelmet írta meg, de nem történelemben gondolkodott. A történelmi drámáknak sem az a központi kérdése, hogy mi lesz Angliával. Shakespeare-t nem az angol nép sorsa aggasztotta, hanem az ember sorsa, s erre az angol történelemben sok példát talált. Nem lehet azt mondani, hogy Shakespeare-ből hiányzott a hazafias érzés, hiszen az V. Henrik hazafias darab. De Shakespeare nem azért írta drámáit, mert nemzeti sorskérdésekről akart szólni.” Míg a magyar irodalom a reformkori eszméléstől Németh Lászlóig, sőt Sütő Andrásig vagy tovább teleologikus tudattól terhes.

Az a szemlélet, amely a magyar sorsdrámákat tekinti a műfaj csúcának, nyilván lehet egy muzeális Nemzeti Színház számára kedvező (legyen egy hely, ahol — mint valami panoptikumban — mindenki, mindig, ha kedve van hozzá, megnézheti a nagy nemzeti drámák előadásait, s ezért ezeket szöveg- és íróhű tolmácsolásban állandóan műsoron kell tartani!), a kaposvári színházszemély számára viszont elfogadhatatlan. Ascher Tamás válaszolja a vele beszélgető Mihályinak: „Engem

önmagukban nem érdekelnek a színpadra fogalmazott filozófiák... Én emberekre, sorsokra, a hősök sajátos arculatát, karakterét, életét meghatározó jellemző pillanatokra vagyok kíváncsi és arra, hogy mindezek bemutatásával mi a célja az írónak, milyen általánosabb érvényű gondolatok, felismerések kimondásához jut el általuk."

És az így megfogalmazott szemlélet már magában foglalja a művek megjelenítésének stílusát is, ahogy ez a kaposvári rendezők közül a játékos, a megjelenítés kérdéseivel legtöbbet gondoló, foglalkozó Ascher-portréból látszik.

Nem más, mint a játékos szerzőnek legkevésbé mondható Brecht kapcsán jellemzi Ascher a magyar színjátszást, melyben „valami vagy komoly, komor, súlyos, vagy pedig könnyed, játékos, de akkor egyben link is, felületes, gondolatlan”. Ezért nincs sikere a magyar színpadokon Brechtnek, mert nem ismerték fel nagy mesélőkedvét, hanem csak a tételeire figyelnek. Mindaddig nem tudnak a magyar színházak Brechtet játszani, amíg meg nem tanulják, „hogyan kell rendkívül könnyedséggel, de ugyanakkor hasonló pontossággal megfogalmazni a színpadon” elképzeléseiket, „úgy, hogy a pontosság ne váljon nehézkes, gyötrelmes izzadmánnyá, a könnyedség pedig ne a lényegtelenség örönnébe nyilatkozzon meg”. Hasonló észrevételeket tesz Ascher a Godot-ra várva kapcsán is. Ő azzal a rossz alternatívával szemben akarta megrendezni a maga Godot-ját, bizonyítva, hogy lehetséges a humort a keserűséggel, a komédiázást — a filozófiával párosítani”, amely egyfelől csak a „kabarés bohóckodást, a jókedvű, felszabadult komédiázást”, másfelől viszont „a mélységesen drámai helyzeteket” tudja elképzelni, melyekben a színészek „gyötrődhetnek, nagy erővel görgethetik a mázsás gondolatokat”.

Kaposvár stílusa viszont éppen az a „fajta kétszínű játék”, amely mint komplex torma a magyar színházban általában ismeretlen. Kaposvárott — s ez nemcsak a könyv, hanem a látott előadások tanulsága is — megszenvednek azért, hogy együtt járjon az „értelmezés és játék komplexitása”. Ahogy az előadás-elemzésekben élénk rajzoló Ascher-portréből az látszik, hogy a rendező elsősorban a megjelenítés részleteiben erős, ugyanúgy a Babarczy-portré azt mutatja, hogy a másik rendező erősebb oldala az értelmezés. (Nyilván ezért is egészíthetik ki egymást, fogadhatják megértéssel és jó szándékkal a másik kritikus megjegyzéseit!)

Babarczy László egy-egy elemzése egyben dramaturgiai lecke is. Különösképpen az lenyűgöző, ahogy Molière lehetetlenül szerkesztett Don Juanját a „kívülkerülés” drámájaként értelmezi és aktualizálja. Móricz Zsigmond Rokonokjának analízise viszont ennél is csodálatosabb: „A konfliktus akkor kezdődik, amikor egy ilyen Kopjáss-féle, környezeténél kulturáltabb, morálisabb ember, egy ilyen derék magyar idealista abba a helyzetbe kerül, hogy tehetne is valamit a maga polgári eszményeinek megvalósításáért, de úgy véli, hogy hatalmi helyzetét felhasználva a ma-

ga és családja boldogulását is elő kell segítenie. Ekkor jön létre Kopjáss gyönyörűen teljes tudathasadása. Elkezd két síkon cselekedni: mint magyar nemzetségszűz és mint idealista. A két törekvés párhuzamosan egymás mellett fut. s ez Móricz nagyszerű írói fogása. A regényhősnek nem válik gyanússá, hogy ez a két törekvés nem futhat párhuzamosan. Hogy nem lehet egyszerre megfelelni azoknak az eszményeknek, amelyek egy polgári demokratikus rendszer tartozékai, és megfelelni azoknak a konkrét viszonyoknak, amelyekben hősünk él. Az egyiket fel kell adni, és itt nem a rokonok csábítása a fontos, hiszen Kopjáss maga is beköltözik egy szebb házba, és miért ne költözne. Közben azonban megpróbálja érvényesíteni a polgári morál puritán eszményeit, amikor ő maga már túllépett rajtuk. Móricz zsenialitása, hogy ez a két törekvés sorról sorra, jelenetről jelenetre párhuzamosan ábrázolódik a regényben, anélkül, hogy maga a hős sejtene, milyen ellentmondások feszülnek benne, csak egyre tébolyodottabbá és zavarosabbá válik a viselkedése. Kopjáss szét-tépettségét csak fokozza a két ellentétes karakterű nőhöz — Linához, kisszerűen gondolkodó feleségéhez és a szép, előkelő Szentikálnay Magdalénához — való vonzódása. Kopjást tehát nem a rokonok teszik rönkre, nem is a polgármester meg a klikkje, hanem azok a társadalmi és rudati ellentmondások, amelyekből nem tud kikeveredni, amelyeknek egy ilyen magyar naiv meg akar felelni. Ez Kopjáss baja. Mert ha elhatározná, hogy tisztességtelen lesz, akkor nincs probléma, akkor a későbbiekben nem is lenne öngyilkos — igaz, a regényt sem lett volna érdemes megírni. A dráma éppen az, hogy valaki tisztességtelen, mocskos vállalkozásokba bonyolódik, és még mindig azt gondolja magáról, hogy ő a legrendesebb ember a földön. Egyszer azonban felismeri az igazságot, és akkor nincs más kiútja, mint az öngyilkosság. Nagyszerű, színpadra való történet. Szövegszerűen is kimutatható, hogy a regény a kettős tudatnak erre a konfliktusára épül, amely aztán a mű egész szerkezetét is meghatározza.”

Ez az elemzés s az előadás lehet a bizonyítéka, hogy a színház és irodalom viszonyában az előbbi nem közvetítő vagy illusztráló, hanem egyenrangú az utóbbival, hogy a termékeny kölcsönösség kétirányú. Babarczy esszének beillő elemzése, amely a Móricz-irodalomban ismeretlen mozzanatokat fedez fel a Rokonokban, figyelmeztet, hogy az irodalomtörténetnek és -kritikának milyen hasznos lenne tudomásul venni, hasznosítani az előadások eredményeit. A színház olyan rejtett tartalmak felismerését segítheti, amelyeket csak a megjelenítés törvényszerűségei fedhetnek fel.

Messzire kalandozhatnánk e nagyszerű könyv kapcsán, de sok mindenről szólni kellene még a könyv keretei között, kimondottan kaposvári keretek között maradván is. Mindez több lenne, mint amit egy szűkös ismertető elbírná. De az talán ennyiből is kitetszik, miért jó a kaposvári színház, s hogyan találja meg a nézőnőz (mind több nézőhöz) vezető

utat. Mihályi könyve ennek nyújtja izgalmas bizonyítékát, az olvasóra hívva — bölcsen —, hogy az ele tárt anyagból ki-ki vonja le saját következtetéseit. Az azonban félreérthetetlen, hogy a Kaposvár-jelenséget körüljáró könyvben „nem egy színházról, hanem a színházi életről van szó”. Ahogy az igazi dráma esetében egyetlen ember sorsa („... megszületik, ordít, nevet, felnő és meghal. S közben mindenféle történik vele”) foglalja magába az emberiség sorsának lényeges kérdéseit, akként egyetlen, történetesen a kaposvári színház rajza tartalmazhatja a színházi élet egészének képét. Megmutatva, hogy a jó színház az elvont, száraz elmélet helyett azáltal kap világnézeti alapot, hogy elsősorban — iecsupva a fellengzős előtagot — nézetnek, azaz szemléletnek vonzó, hiteles, aktuális, annak a világnak szemléleteként, ahol az adott színház él és működik. Ehhez nyújt dokumentumértékű adalékot ez a könyv, mely részleteinek igazsága mögött olyan általános tapasztalatokat is felfed, amelyeket Kaposvártól eltanulni, hasznosítani nem szégyen, hanem érdem.

GEROLD László

A KÉPVERS MEGKÖZELÍTÉSE

Képversek (antológia, szerk. Aczél Géza). Kozmosz Könyvek, Budapest, 1984

A *Vers(z)iók* című kísérleti költészeti antológia és Petöcz András *Betűpiramis* című, formabontó próbálkozásokat is felvonultató kötete kapcsán már utaltam arra, a mindenképpen üdvözlendő jelenségre, hogy a magyarországi irodalmi fórumok egyre inkább odafigyelnek a kísérleti lírára, annak is helyi, illetve magyar vonatkozásaira. Kár azonban, hogy az experimentális líra iránti érdeklődés fellángolása olyan időszakra esik, amikor a kísérleti költészet nemzetközi porondján meglehetősen szélcsend uralkodik, hiszen mások a társadalmi-szociális adottságok és a művészeti ideálok, minthé tíz évvel ezelőtt, a konkrét vizuális költészet igazi virágzása idején. Ezzel korántsem kívánom azt a benyomást kelteni, mintha egy univerzális nyelvstratégia érvényesítése kizárólag egy meghatározott korhoz kötődhetne, hiszen az értékálló objektívizációs eszközök mindig és mindenhol sikeresen és korszerűen alkalmazhatók, illetve idomíthatók az éppen divó modern nézetekhez.

Ez az évtizednyi késés elsősorban azért fájó, mert általa lehetetlenné vált egy potenciális alkotói nemzedék pályájának beteljesülése, az éppen zajló nemzetközi folyamatokhoz való csatlakozása, az experimentális líra belső evolúciójának kortársi megélése. A téma- és jelenségkörhöz vonzó fiatalabb magyarországi alkotók ilyformán szegényebbek egy kollektív élménnyel és a belőle következő egyéni tapasztalattal, hogy tudniillik nem az európai kísérleti költészet laboratóriumában edződtek; csak kívülállókként és késve követhették az eseményeket.

A Kozmosz kiadásában és Aczél Géza gondozásában néhány hónapja napvilágot látott *Képversek* című antológia tovább már szinte nem késhetett, már az utolsó pillanatot tudta csak megragadni annak érdekében, hogy ne kifejezetten történeti összegezeként, hanem bizonyos mértékben aktualitásként affirmálhassa az általa képviselt értékeket.

A képzőművészeti gyűjteményt az alábbi ajánlással bocsátotta útjára a kiadó: „Üttörő vállalkozás ez az antológia, amely egyszerre történeti és ismeretelméleti jellegű tanulmányával, világirodalmi és magyar példaanyagával nemcsak egy régóta éktelenkedő fehér foltot rajzol át nagy léptékű térképpé irodalomtörténetünkben, de a gyönyörködtetésre és az elgondolkodtatásra, az elméleti-esztétikai kérdések további tisztázására is erőteljes ösztönzést ad.” A bevezető tanulmányban Aczél — nem túl elmélyülten és részletezően bár, de annál közérthetőbben — a költészetben jelentkező vizuális törekvéseket igyekszik végigkísérni az alexandriai iskolától napjainkig, a letrizmushoz hasonló szélsőséges doktrínákig. Célja egy nagy vonalakban megrajzolt nemzetközi panorama kikerekítése és megfelelő példákkal való alátámasztása. A jelentős ismeretelméleti anyagot felvonultató bevezető természetesen a korai avantgardnak és az elmúlt évtized neoavantgardjának az ideillő vívmányaira helyezi a vizsgálódás hangsúlyát. Az idevonatkozó kitételek talán egyedüli fogyatékosága, hogy a szerző nem érzékelteti megfelelően az újabb kori experimentális poézisek teoretikus hajlamát, hogy tudniillik az elmélet nemegyszer a gyakorlattal azonos értéket képvisel.

Szó esik természetesen a magyar szerzők műveiről is, a humanista Szenci Molnár Alberttől a felvilágosodás korabeli Lepsényi Isvánig, Kasáktól Tamkó Siraóig, Radnótitól Illyésig, Weöresig és Juhász Ferencig, Nagy Lászlótól Tandori Dezsőig, a vajdasági törekvésektől a párizsi *Magyar Műhely* munkatársainak verbo-vizuális kísérleteiig. Míg a bevezető tanulmány integrális részeként nemzetközi példák is felbukkannak, addig a tulajdonképpeni antológiát alkotó képversek — nyolcvanhárom oldalon — kizárólag magyarországi, illetve a külföldön élő magyar írók-költők műhelyét prezentálják (Vajdaságból hat szerző van jelen).

A címében megadott koncepcióhoz híven a gyűjtemény csupán a kísérleti líra egy meghatározott alfajára, szinte kizárólag a magyar irodalomtudományi terminológiában használatos *képverse*, az olyan formabontó kísérletekre összpontosít, melyeknek problematikája túlnyomórészt a vonalírás felszakításával, a szöveg képi láttatásával kapcsolatos. Aczél így csupán a szubkategoría műfajának bemutatására vállalkozik, s mellőzi a „nyelv mint nyelv” elméletének szellemében önmagát megvalósító konkrét vizuális költészet nemzetközileg emennél jóval terebélyesebb artikulációs hordalékát. Ez az alternáció indokolt, ha tudjuk, hogy a magyar kísérleti költészet ősmoddellje — az avantgard idején — a kassáki képvers.

A képvers, egészen napjainkig, szinte a magyar kísérleti költészet szinonimájának tekinthető, nem egészen függetlenül attól a benyomástól, hogy a lírai experimentum valahogy rendszerint a szépirodalmi törekvések peremvidékén — elsősorban segédeszközként — tudott csak érvényesülni, magáról életjelet adni — nem következett be műfaji önállósulása.

SZOMBATHY Bálint

HAMVAS BÉLA HÁROM TANULMÁNYA

A világválság. Magvető Kiadó, Budapest, 1983

Hamvas Béla, a Társadalomtudomány című folyóirat egykori munkatársa, a faszizmus térhódításának éveiben írta a közelmúltban egy füzetben kiadott három tanulmányát. Az 1935-ben írott első esszé még a válságba került imperializmus ideológiájának hatására keletkezett. Hamvas itt még a tömegek uralomvágya miatti értelmiségi aggályában a romantikus antikapitalizmus eszményének áldoz és egy hagyományokat tisztelő osztályhierarchiában látja a kiutat a kor emberének válságából. Többek között Nietzsche-re, Ortega-y, Keyserlingre és Coudenhovera hivatkozik és meglehetősen naív vallásos alapokon nyugvó imperiumtól várja az embernek a megváltását. E tanulmány nem bővelkedik eredeti gondolatokban, inkább csak idézetek halmaza. Hamvas ekkor még nem érzi, hogy csupán Nietzsche-epigonizmus „az ember érdekében antihumanizmust hirdetni”. Mentségére szolgál, hogy a cezárizmusnak akkor már kibontakozott gyakorlatáról összehasonlíthatatlanul kevesebbet tudhatott, mint a későbbi években. Jó értelemben vett rend megteremtésének igénye abban az időben nálánál nagyobb írókat és gondolkodókat is megtevesztett.

Az 1936-ban írt *Krisis és katarzis* című tanulmányában, ezzel szemben, már az állam fölé emelkedik és nem csupán a baloldali szocializmust utasítja el, hanem a jobboldalit is. Ekkor már számára nyilvánvaló, hogy a töredékesség állapotában, a vallás segítségével törvényesített erőszak sem teremtheti meg a teljességet. Ebben az írásában az új ember születésének misztikumára fordítja figyelmét. Alap kategóriája az a katarzis, melyet — egy Evola nevű, kevésbé ismert olasz filozófus után — már 1935-ös tanulmányában is említett. A katarzis Hamvas felfogásában több egyszerű lélektani folyamatnál. Több, mert a rajta átesett ember egészen másként tekint a világra, mint előtte. Nem más ez, mint a világ krízisélményének végső kieleződése, majd — a semmi megtapasztalásán át — megszűnése, végérvényes átminősülése. Az emberiség megváltására azonban csak akkor kerülhet sor, ha a vallomás megvilágosodás az egész társadalomra kiterjed. Némileg ellentmond önmagának Hamvas Béla,

mikor egy helyen azt állítja, hogy a megtisztulás a körülmények által megmagyarázhatatlan és ezért nem is sikerülhet mindenkinek. Még inkább bonyolítja a kérdés magyarázatát az időnek mint végső determinánsnak a hangsúlyozása. Szerinte az idő alakítja át a neki magát átadó embert: „Az ember nyitva áll az idő felé, hogy az általa történjék.” Az akarat, a tudatos program e misztériumon kívül reked.

Magá a krízis, amely a század első harmadában az életnek minden területét átjárta, Hamvas gondolkodásában nem történelmi képződmény. Felfogása szerint az ember, a lényeket tekintve, évezredek óta semmit sem fejlődött. A múltban is gyakran beszéltek válságról, de a legújabb kori, sokak számára kétségbeejtően elmélyült krízise is csupán látszat. A hisztériára hajlamos ember látja bele a krízist a dologi összefüggésekbe. Aki a katarzison túljutott, nem érzékeli többé az életnek a gyakorlatias gondolkodás okozta felaprózottságát. Ha itt elsősorban a fenomenológiához kapcsolódik Hamvas Béla, akkor a következő évben keletkezett tanulmánya gondolkodásának az egzisztenciálfilozófiához való kapcsolatát jelzi. Ekkor már Kierkegaard fontosságban kiegyenlítődik Nietzschével, a vizsgálódási szempont pedig a kultúráról magára a szorongó emberre tevődik át, mert „úgy tűnik, hogy a válságban élő ember tulajdonképpen kultúrájában, államában, politikájában, gazdaságában, tudományában nem e szellemi síkon jelentkező alkotásokat és életformákat félti, hanem az azokon belül levő elrejtett vitális és egzisztenciális létért aggodik.”

Hamvas Béla nem annyira alkotója, mint inkább diagnosztája volt korának. Nem véletlenül készített könyvtárosként bibliográfiát a világ krízisével foglalkozó művekről, e három tanulmánya is többnyire csupán összegezi mások véleményét. Gondolkodói egyénisége később alakult ki, könyveiben majd ez mutatkozik meg.

VAJDA Gábor

AZ „ELCSERÉLT” NYELV

Elias Canetti: A megőrzött nyelv. Európa Könyvkiadó, Budapest, 1982

A bulgáriai spanyol-zsidó családból származó Nobel-díjas Canetti 1982-ben magyar nyelven is megjelentetett memorájának meglehetősen talányos címe van: „A megőrzött nyelv” ugyanis nem annyira egy nyelv megőrzéséről, hanem inkább több nyelv elsajátításáról szól. A gyermekkorában beszélt XV. századi spanyolt, amely családjában a legáltalánosabban használatos volt, saját bevallása szerint nem felejtette el ugyan, de szerepe és jelentősége az író memoárjában a későbbi évek nyelvi kalandjai mellett csökken. Hatéves korában már angolul kezd tanulni, nyolcéves, amikor a némettel ismerkedik. Néha mutatványos gyorsasággal tér át a néhány éves gyerek egyik nyelvről a másikra, és nemcsak a kommuniká-

ció, de a gondolkodás szintjén is megtörténik a váltás. Különösen bravúros a német nyelv három hét alatt történő elsajátítása, ráadásul elképesztően rossz pedagógiai módszer mellett. Ezen mit sem változtat, hogy a nyelvet egy párszázéves gyerekek beszédnívóján kellett megtanulni.

Canetti nevét az 1981-es Nobel-díj tette ismertté. Ezt megelőzően — *Káprázat* c. regényén és esetleg *Tömeg és hatalom* c. művén kívül — nem sokat tudott róla a magyar olvasóközönség. A Nobel-díj, érthetően, megnövelte iránta az érdeklődést, s nyilván ennek következménye *A megőrzött nyelv* c. memoár magyar nyelvű kiadása, melyben az író 1905-től, születésétől és kora gyermek éveitől kezdve 1921-ig kíséri végig életútját. Canetti érezhetően szellemi fejlődésének hangsúlyozására kívánja fordítani a figyelmet, de emellett más, igen különös, a megszokott család-sémáktól és a konvencionális gyermekkor-történetektől eltérő mozzanatok válnak rendkívül lebilincselővé.

Az író gyermek- és ifjúkora ellentmondásos érzéseket vált ki az olvasóból. Ki ne irigyelné azt a páratlan tágasságot, ami számára az élet színhelyeit jelenti! Tizenegy éves korára szülőhelyén, Ruszcsukon kívül már éveket töltött Manchesterben, Bécsben, majd ezt követően több évig Zürichben él. Útjának minden állomása egy-egy nyelv elsajátításával jár együtt. És ugyanakkor ki ne érezné a hiányt, ami mindezzel a tágassággal mégis együtt jár: az otthontalanság, a hazátlanság élményét, amit — mivel korán megtanult alkalmazkodni a megváltozott körülményekhez — talán természetesen is vesz. Számára magától értetődő a három évenkénti költözködés Európa egyik részéről a másikra. Családja már az „örökös vándorlás” miatt sem tekinthető hagyományos családnak, de más tényezők miatt sem. Canettiék egyszerre alkotnak nagycsaládot és csonka családot. E nagycsalád tagjai — a nagynénik, nagybácsik — Európa legkülönbözőbb pontjain szétszórva élnek, távol egymástól, a hagyományos családokat már rég örökre elszakító távolsághatárokon túl, de mégis számon tartják egymást, gondoskodni kívánnak a fiatalabb családtagokról. A manchesteri nagybácsi valamennyi unokaöccsét vállalatába szándékozik bevonni alkalomadtán — más kérdés, hogy ebből a gondoskodásból a leendő író nem kér. Ugyanakkor azonban a szűkebb család csonka — az apa váratlan halála után az anya nem megy ismét férjhez, hanem maga veszi kézbe gyermekei nevelését, hallatlan akaraterejével, nagy ambíciókkal és igen egyéni elképzelések szerint.

Az anyai nevelési szempontok nem számolnak az élet konkrét nehézségeivel, s nem is arra irányulnak, hogy adott esetben fiai eredményesen megbirkózzanak az esetleges konfliktusokkal, mint ahogy az anya és gyermekei élete is lényegét tekintve függetlenül alakul a történelmi valóságtól. Kívül maradnak a világháború borzalmain, a háborús években Bécsből Zürichbe költöznek. Anyagi gondjaik nincsenek — az író alig félmondatot ejt arról, hogy anyja vagyonát a manchesteri nagybácsi fektette be az üzletbe és sikerrel forgatja —, nyilván a vagyon jövedelméből

élnék, és ez ad lehetőséget az utazgatásra. Az anya ugyan néha maga látja el a háztartást, de nem azért, mert megélhetési gondok miatt ez szükséges lenne, hanem azért, mert pedagógiai megfontolásból így látja jónak. S ha úgy adódik, „rejtélyes” gyengeségére hivatkozva feloszlatja a háztartást, gyermekeit különböző intézetekben és panziókban helyezi el, ő maga szanatóriumba vonul gyógykezeltetni magát, s a nevelést levélen keresztül intézi. Az író ugyan gyermekkorát megidézve ezt egyáltalán nem furcsállja; így élte meg, így tartja természetesnek. Erős akarátú, domináns típusú anyjához azonban eléggé ambivalens a viszonya. Canetti emlékezete indulatos, gyűlöletszerű féltékenységeket idéz föl, amit az anyja körül forgoló „docens úr” váltott ki belőle, s amelynek gyökerei abban a furcsa kötődésben keresendők, ami az anyát és legnagyobb fiát egymáshoz fűzte. Az anya drámákat olvasott és elemzett gyermekével, felnőttek tekintve őt, követelőzően ragaszkodva ahhoz, hogy a tíz-tizenegy éves gyerek követni tudja a gondolatmenetet, s felnőttként reagáljon ezekre az élményekre. Vitathatatlan, hogy ez az életkori sajátosságokra fittyet hányó türelmetlen igényesség sok haszonnal is járt: az író koránál értebb volt, többet tudott társainál, s csak egyszer panaszkodik: a német nyelv erőltetett, traumatizáló tempója miatt. Az anya nevelési módszerei elsősorban a véleménye szerinti műveltségi eszmény elérésére irányultak. Ez a műveltség nyelvek, irodalom, színházi előadások feltétlen tiszteletét jelentette, s így — közvetve — a pályaorientáló szerepet töltött be az író életében.

Canetti memoárjában az anya kap nagy szerepet; hatását ezekben az években se barát, se tanár, se más felnőtt nem múlja fölül. Az író személységének kialakulását nagymértékben befolyásolhatta az a tény, hogy nem kiegyensúlyozott anya—gyermek kapcsolat épült ki, hanem ennél sokkal bonyolultabb: az anya részéről erőszakosan követelő, felfokozott elvárásokat támasztó, saját és nem a gyerek szükségleteit figyelembe vevő igényeken alapuló érzelmi kapcsolatról van szó, a gyerek részéről pedig az anyagi igényeknek való megfelelésre törekvés és emellett (vagy éppen ezért) az anya erőszakos kisajátítására való iparkodás. Ily módon kapcsolatuk nem megnyugtató, nem meleg és biztos támaszt jelent, hanem egy erősen ambivalens viszonyt, amelynek egyensúlya szoros összefüggésben van a mesterségesen kialakított családi szerepmóddal betartásával. Az anya mellett a memoár többi szereplője jelentéktelen, halvány, elmosódott. Az író két kisebb testvéréről alig ejt szót, az irántuk táplált érzelmeit sem jelzi. Baráti kapcsolatai sem erősek, a gyakori költözések ezeket felszámolják, nem marad nyomuk az író életében. Nem vágyakozik utánuk, levélen keresztül sem keres kapcsolatot velük. Tartós hatást tanárai sem gyakoroltak rá, bár egy-egy élmény (pl. a vágóhídi látogatás) emléke sokáig kíséri. Holott érzékeny alkat, de érzékenysége erőteljesebben megnyilvánul egy-egy irodalmi alkotással vagy történelmi

személyiséggel kapcsolatban, mint a megélt élet és a konkrét emberek kapcsán. Példa erre egyik tanárának alakja, akiért „rajong”, de rajongása inkább a tanár által előadott tananyagnak szól.

Canetti memoárja, *A megőrzött nyelv* rousseau-i értelemben vett „nevelési regénynek” is felfogható. A kialakulatlan gyermeki személyiség hogyan formálódik, fejlődik erős akaratú nevelője által meghatározott, kívánatosnak tartott irányban, hogyan sajátítja el a nevelője által hirdett normákat, és hogyan éli aztán e beépített normák szerint saját életét — ez a gondolatszál teszi folyamatossá az epizódyszerűen meglevenített gyermek- és ifjúkori mozzanatok láncolatát. *A megőrzött nyelv* ebből a szempontból a legteljesebb — egyéb vonatkozásait tekintve többé-kevésbé hiányos marad. Különösen a konkrét tények-események-történetek bemutatásával fukarkodik az író, érzékeltetve ezzel, hogy életének ebben a szakaszában a belső élménygazdagsághoz viszonyítva mily csekély szerepet játszott a külső világ. Ám a valósággal való szembenezés elkerülhetetlen, s egy újabb költözéssel — most már Németországba — be is következik. Az író maga is érzékeli, hogy az újabb változás személyiség-fejlődése szempontjából alapvetően fontos következményekkel járt: „Életem egyetlen tökéletesen boldog időszaka, a zürichi Éden korszaka véget ért. Ha anyám nem ragad el onnan, talán boldog is maradtam volna. De az is igaz, hogy másmilyen dolgokkal ismerkedtem meg, olyanokkal, amilyenekről az Édenkertben addig nem volt tudomásom. És az az igazság, hogy, miként az első ember, csak akkor születtem meg én is, amikor kiűztem a Paradicsomból.”

HÜDI Éva

S Z Í N H Á Z

IN MEMORIAM IFJ. SZABÓ ISTVÁN (1937—1984)

Negyvenhét éves korában elhunyt ifj. Szabó István rendező.

Színházi pályáját színészként kezdte a hatvanas évek elején, majd 1970-ben rendezőként diplomált a Szabadkai Népszínházban, ahol szülei — Szabó Cseh Mária és Szabó István — alapítótagokként működtek, s ahol ifj. Szabó István mintegy másfél évtizednyi munkássága legjelentősebb előadásait rendezte.

Színészként korának megfelelően fiatalembereket játszott a műsorpolitika akkortájt divatos szórakoztató darabjaiban (*Az igazság házhoz jön; Ó, azok a mai gyerekek; A nadrág; Jegygyűrű a mellényzsebben*), Legjelentősebb színészi feladatát Brecht Koldusoperájának Kikiáltójaként

kapta. A rendezést Belgrádban tanulta a lélektani iskola jeles mesterénél, Hugo Klajnnál. Diplomarendezése O'Neill modern családtragédiája, az *Utazás az éjszakába*. Majd a Szabadkai Népszínház magyar tagozatának lett állandó rendezője, néhány évig pedig drámaigazgatója is. Itt, valamint a színház szerbhorvát együttesénél és a helyi Gyermekszínház magyar illetve szerbhorvát társulatánál évente négy-öt előadást rendezett. De volt vendégrendező az Újvidéki Színházban, Gyulán a Várszínházban, Szegeden és Marosvásárhelyen is. Ifj. Szabó István elképzelései szerint és irányításával mintegy hatvan-hetven előadás készült. Legjelentősebb rendezései: Sartre: *Piszkos kezek*, Sommerset Maugham: *Imádok férjhez menni*, Tamási Áron: *Énekes madár*, Tóth Ferenc: *Jób*, Molière: *Scapin jurfangjai*, Nušić: *A gyászoló család*, Csehov: *Sirály*, Némethi László: *Villámfénynél*, Majtényi Mihály: *A száműzött*, Gogol: *Háztűznélő*. Dürrenmatt: *Angyal szállt le Babilonba*, Kopeczky László: *Don Juan utolsó kalandja*, Remenyik Zsigmond: *Blőse úrék mindenkinek tartoznak*, Krleža: *Út a paradicsomba*, Szophoklész: *Antigoné*, Sterija: *A felfoakodott tökjej*, Varga Zoltán: *A tanítvány*, Beckett: *Godot-ra várva*.

A *Jóbbal* a Sterija Játékokon, Beckett drámájával pedig a szarajevói Kis és Kísérleti Színházak Szemléjén vett részt. A Vajdasági Színházak Találkozásán több ízben díjazták rendezéseit, legutóbb 1984-ben, amikor Danek *Negyven gajdzickó meg egy maszületett bárány* c. művének előadását nyilvánították a legjobbknak.

A *Jób* Sterija Játékokon való bemutatása utáni kerekasztal-beszélgetésen mondta Georgij Paro, hogy az előadás rendezője a műfajon belüli megoldásokat kereste, s ez különösen előnyére vált Tóth Ferenc műve megjelenítésének. Az idősebb, jószemű rendezőtárs észrevétele nemcsak erre az egyetlen előadásra vonatkoztatható, hanem ifj. Szabó István rendezéseire általában. Már diplomarendezése ezt a törekvést mutatta. Tanára hű követőjeként ifj. Szabó István az o'Neilli családtrótténet színpadra állításakor főleg a lélektani motívumok hangsúlyozására törekedett. A vizsgaláz alig múlt el, máris komoly, nagy feladatot vállalt a pályakezdő rendező. Sartre nagy válságdramáját, a *Piszkos kezeket* rendezte az intellektuális vitadramához nem szokott szabadkai magyar társulattal. Ifj. Szabó István ezt az ember és hit, ember és párt, az egyéni elképzelések és a központból érkező utasítások, a mai és holnapi, nemegyszer homlokegyenest különböző igazságok konfliktusának drámáját lélektani motívumok labirintusaként értelmezte, s a robbanó feszültséget színészei állandó mozgásával próbálta érzékeltetni, a belső forrongást a mozgás, a mozdulatok dinamikájával kifejezni.

Ifj. Szabó István első rendezései egyértelműen azt bizonyították, hogy a vajdasági magyar — s nemcsak magyar — színjátszás olyan karmestert kapott, aki jó érzékkel viszonyul kapott és vállalt feladataihoz, belülről, a darabból kiindulva keresi a megfelelő, saját olvasatát, koncepcióját leg-

teljesebben kifejező rendezői megoldásokat. S most, hogy a teljes kibontakozás küszöbén kényszerülünk áttekinteni ifj. Szabó István pályáját, jó érzéssel állapíthatjuk meg, rendezői alapállásában nemcsak hogy a következetesen kitartott, hanem rövid néhány év alatt határozott profilt is teremtett, kialakította pályájának azt a néhány vonulatát, amelyeket évről évre jelentős előadásokkal gazdagított. Ifj. Szabó István kevésbé sikerült rendezései (*Patika*, *Szentistvánnapi búcsú*, *A vihar*) szintén ezt a rendezői alapállást igazolták, ha nem is sikerült megtalálni azokat az eszközöket, amelyek a mű helyes olvasatát pontosan kifejezték volna.

Rendezőként egy színházhoz szegődni egyrészt azt jelenti, hogy vállalni kell hagyományt, szokásokat, műsorpolitikát, másrészt viszont — ha kreatív egyéniségről van szó — törekedni, hogy ezek ellenében valóra válthassa egyeni elképzeléseit. A népszínházi gyakorlatban az ún. szórakoztató művek, a repertoár könnyűnek nevezett része jelentette a fiatal, ambiciózus rendező számára a létező korlátokat, amelyeket úgy fogadott el, vett tudomásul, hogy megpróbált felülemelkedni rajtuk; előnynek tekinteni azt, ami lényegében hátrányt jelentett számára. Emeltetv rendezői alapállása, melynek értelmében az előadás eszközeit mindig a mű jellegének megfelelően kell megválasztani, őt arra ösztönözte, hogy a szórakoztató repertoár szellemes, játékötletekben gazdag, szíporakázó, s ne fáradt, agyonismételt sablonokból építkező előadások sorozata legyen. Kimerevítések, a némafilmek gejei, vibráló fényhatások, megannyi mulatságos ötlet fűszerezte az *Imádok férjhez menni* rendezését, amely ahhoz a nagy szakmai titokhoz is közelebb vitte, hogyan kell bánni — saját elképzeléseinek megvalósítása érdekében — a színészekkel. A szellemes szórakoztatás igénye azonban nem elégítette ki ifj. Szabó Istvánt. Játékot felpörgető ötleteit mélyebb, komolyabb tartalom szolgálatába próbálta állítani. Az *Énekes madárban* a szereplőket jellemző népmesei vonatkozásokat, népnyelvi fordulatokat tartva szem előtt a nyelvi lelemény komikumához kereste s találta meg a megfelelő játékbeli ötleteket, a komikumot fokozó zenei effektusokat. A *Scapin fufangjainak* rendezése az ellenállhatatlan játékoság mellett már egyértelműen a jellemábrázolás szándékát is kifejezte. Ez a törekvés teljesedett ki ifj. Szabó István két rendezésében, *Háztűznézőben* — a szabadkai szerbhorvát társulat előadása — és a *A felfuvalkodott tőkefejben*. Mindkettőben a helyzetek komikuma jutott érvényre, de úgy, hogy az elsőben az elszegényedett emberek tragikomikumára, a másodikban pedig a másjusfa szerepében tetszelgő-parádézó papucsözvegy bunkóságára érezzünk. A túlcserdülő ötletek kiválóan szórakoztattak, de nem rejtették el a szereplőket meghatározó szociológiai háttérrel sem. Ifj. Szabó István rendezéseinek ebbe a sorába tartozik *A gyógyszerész család* színpadra állítása, amely Szabadkán a két évtizeddel előbbi megjelenítéshez viszonyítva színtörténeti jelentőségű vállalkozás volt. A színjátszás változó voltára, új stílusra mutatott példát, lehetőséget adva id. Szabó Istvánnak, hogy ismét,

most már sokkal árnyaltabban, a figura ellentmondásait kifejezve alakítsa Agatont, Nušić vígjátékának jellegzetes, maig élő alakját.

A tartalmas szórakoztatás igénye egyúttal arra is figyelmeztet bennünket, hogy ifj. Szabó István számára a színház megtartotta azt az ősi funkcióját, mely szerint a művészetnek ez az ága morális-didaktikus szereppel bír. Az embereket javítani, tanítani lehet és kell a színházban. Talán ennek az élvnek tudatában érthetjük meg, miért vonzódott az ún. paraboladrámákhoz, a színpadi példabeszédekhez. Ezt láttuk a múltból hozzánk szóló, időhatárokat nem tisztelő Dürrenmatt-mű, az *Angyal szállt le Babilonba* szabadkai előadásában, valamint Szabó utolsó rendezése, *A negyven gazfickó meg egy maszülett bárány* választásában és színpadraállításában. Az utóbbiban, hogy a példabeszéd mind egyértelműbben ránk, nézőkre is értendő, vonatkoztató legyen, a rendező körbejárta a nézőteret. De ifj. Szabó István színházának morális-didaktikus tendenciájára mutattak más, éppen legjelentősebb rendezései is. Az *Út a paradicsomba* rendezése a krleža mondatzuhatagok helyett vizuális eszközökkel, a látvány nyelvén vetette fel az író megfogalmazta erkölcsi kérdést: „uraim, mi történik az emberrel ma és itten”, ha még mindig nem tanulta meg, hová vezet a háború, az erőszak, a felelőtlenség, a demagógia és a többi, hasonló emberiségrontó ostobaság, melyekkel rendre minden nemzedék kénytelen szerbenézni, s melyekből mégis képtelenek vagyunk levonni a szükséges konzekvenciákat. Hasonló cézzattal készült Szabó István *Antigoné* rendezése, az első és eddig egyetlen antik tragédia a szabadkai színpadon, amelyet azért vitt közel a nézőkhöz, a közönség is a színpadon foglal helyet, hogy emberközelbe hozza az értelmetlenség kiváltotta szenvedést. A *Godot-ra várva* rendezését Szabó István a hiábavalóságot példázó beckett-i *Némajátékkal* vezette be, nem azért, hogy számunkra előre megsejtse a Beckett-dráma gondolati tartalmát, sokkal inkább, hogy nyomatékosítsa napjaink kisémerének kiszolgáltatottságát, sziszifoszi törekvését, hogy életének értelme, célja megvalósulhasson. Ennek a gondolatnak talán legteljesebb kifejezését láttuk a Reményik-dráma, a *Blőse úrök mindenkinek tartoznak* remek előadásában, melyben eszelősség és csodavárás, a kétségbeesztő, elpusztító téboly és a túlélést remélő illúziókergetes pólusai közé feszítette a rendező a kisémeri tragikomédia mindannyiunkra vonatkoztatható drámai ívét. Ezekben a előadásokban ifj. Szabó István mindig a színjátszás eszközeivel, a színház nyelvén fejezte ki gondolatait, s ezért a didaktikus-morális szándék nem bírálóan, nem tolakodóan állt előttünk. Ahogy a Reményik-dráma előadásában központi helyet kapott a volt-at és a van-t jelképező szalagarnitúra és sárgarézágy, ugyanúgy Csehov *Sirályának* rőt levelekbe borított színpadképe nemcsak festői látványt nyújtott, hanem a betemetett emberi sorsokat is értelmezte, az elmúlás fájdalmas képét idézte ifj. Szabó István rendezésében.

Külön kell szólni a jugoszláviai magyar művek színpadraállításairól.

A Jób, A tanítvány, illetve a *Don Juan utolsó kalandja* jelenti a fentiekben vázolt két rendezői vonulat legsikeresebb előadásait. Fokozott felelősségtudattal vitte ezeket a műveket színre, akárcsak *A száműzöttet*, melyet a szerbhorvát társulat tűzött műsorára, vagy *A budaiak szabadságát*, amely a gyulai nyári játékok keretében került színre, s dramaturgiánk első határon túli próbáját jelentette. Rendezői szándékához, formavilágához legközelebb a *Jób*- és *A tanítvány*-típusú művek álltak, mindkettőt a parabola jellegzetes eszközeit felhasználva, de egyszersmind ezeket a közlési szándék szolgálatába állítva tudta bennünket érintő, ránk vonatkozó előadásokká, igazi színházi élménnyé tenni.

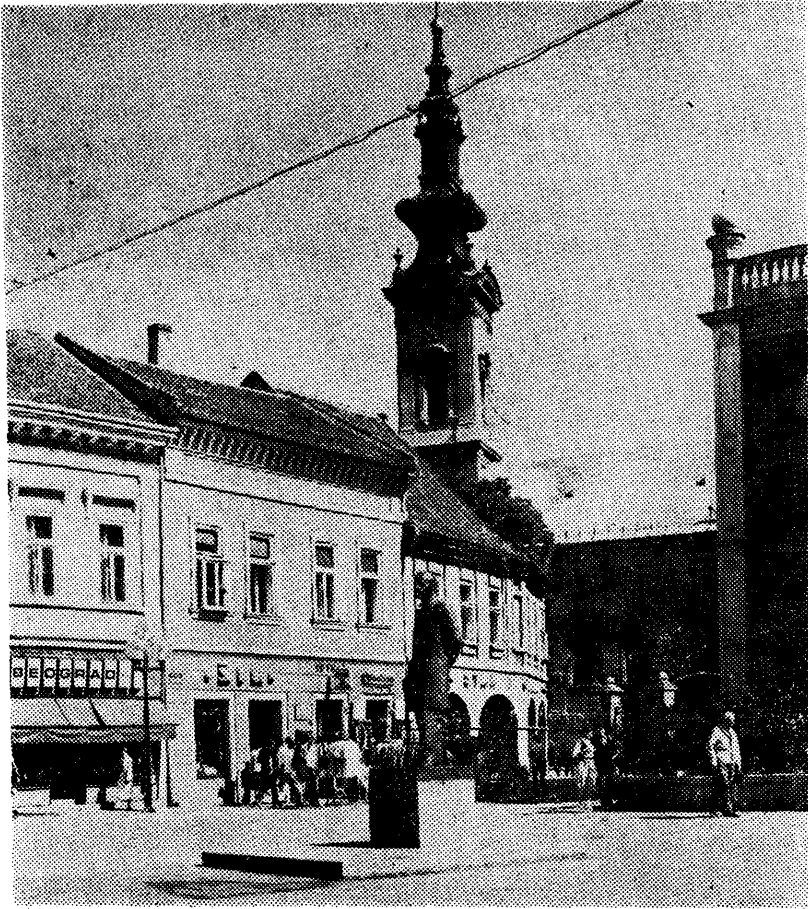
Ha ifj. Szabó István korai halálával arra kell gondolnunk, hogy a jugoszláviai magyar színjátszás legjelentősebb rendezője nélkül maradt, és színházi helyzetünk — a néhány évvel ezelőtt elhunyt Bambač Róbert elvesztésére is gondolva — kellő rendezői utánpótlás híján kezd kétségbeesítővé válni, akkor nem utolsósorban, arról sem feledkezhetünk meg, hogy a jugoszláviai magyar drámairodalom maradt árván, gondos segítség nélkül.

GEROLD László

K É P Z Ó M Ű V É S Z E T

AZ ÚJ ZMAJ-SZOBOR

Születésének 150. évfordulóján Újvidéken szobrot kapott Zmaj Jovan Jovanović, aki — irodalomtörténészeink úgy tartják számon — fél évszázadon át volt a szerbség legsokoldalúbb és legtermékenyebb költője, ezenkívül a szerb gyermekköltészet megteremtője, kiváló műfordító, folyóirat-szerkesztő és -kiadó, civilben pedig orvos. Június dereka óta áll ott a költő, és orvos, Zmaj a püspöki palota előtti kis téren, a róla elnevezett utca végén, hogy a majd egy méter magasságú talapzatról, sétabotjára támaszkodva, méltóságteljesen szemlélje az utca gyalogosforgalmát. Azon az utcán néz végig, amelyen annak idején kéziratáival vagy éppenséggel az orvosi táskával a kezében oly sokszor végighaladt, nem győzve viszonzni az utca járókelőinek mély meghajlással s az ablakokon kikönyöklő asszonyok széles mosollyal hozzáintézett köszöntését. Itt járt-kelt tehát ezen a mostani téren is, amelybe Újvidék fő utcája torkollik. E tértől balra kanyarog az Akadémia és a Matica, srpska felé a Svetozar Marković utca, az egyik legrégebb újvidéki utca, a szobor mögött pedig ott áll a Vladimir Nikolić tervezte püspöki palota, melynek érdekessége, hogy a szecesszió magyaros és keleti változatát ötvözi egybe, mintegy jelezve, hogy a kelet és nyugat határán vagyunk. Ezt az

épületet még maga Zmaj is megcsodálhatta, hiszen néhány évvel a költő halála előtt épült. Ha a szobortól jobbra indulnánk, a halpiacra érnénk, ahol ma is oly hangosan kínálják a piaci kofák a tojást és a túrót, mint Zmaj idejében. Ugyancsak innen jobbra egy szűk utca, a Duna utca vezet bennünket a Duna-parkig. Cukrászda és zenebolt, ékszerész és divat-boutique, képtár, és múzeum vegyíti itt, egybe a múltat a jelennel. Ezek a hangulatos kis utcák mind-mind idekanyarodnak Zmaj lábához, ahol ő kissé megtörtén, de méltóságteljesen áll utcájának felvégén, békésen szemlélve a vele szembe jövőket. Autók itt nem zavarják, mert a városatyák, okos megfontolásból, kirekesztették őket innen, átengedve ezt a száz és kétszáz évvel ezelőtt épült, ódon, ám izlésesen

restaurált házak közötti kocsitart a járókelőknek. A forgalom kirekesztésével az utca ismét nyugodtabb lett, itt az emberek ma is mindenütt szabadon sétálhatnak, meg-megállhatnak, félelem nélkül siethetnek az utca egyik oldaláról a másikra, és a kisgyerekek is veszély nélkül kergethetik a régi városháza és a katedrális padlásán lakó, mindig éhes, ám szelíd galambokat.

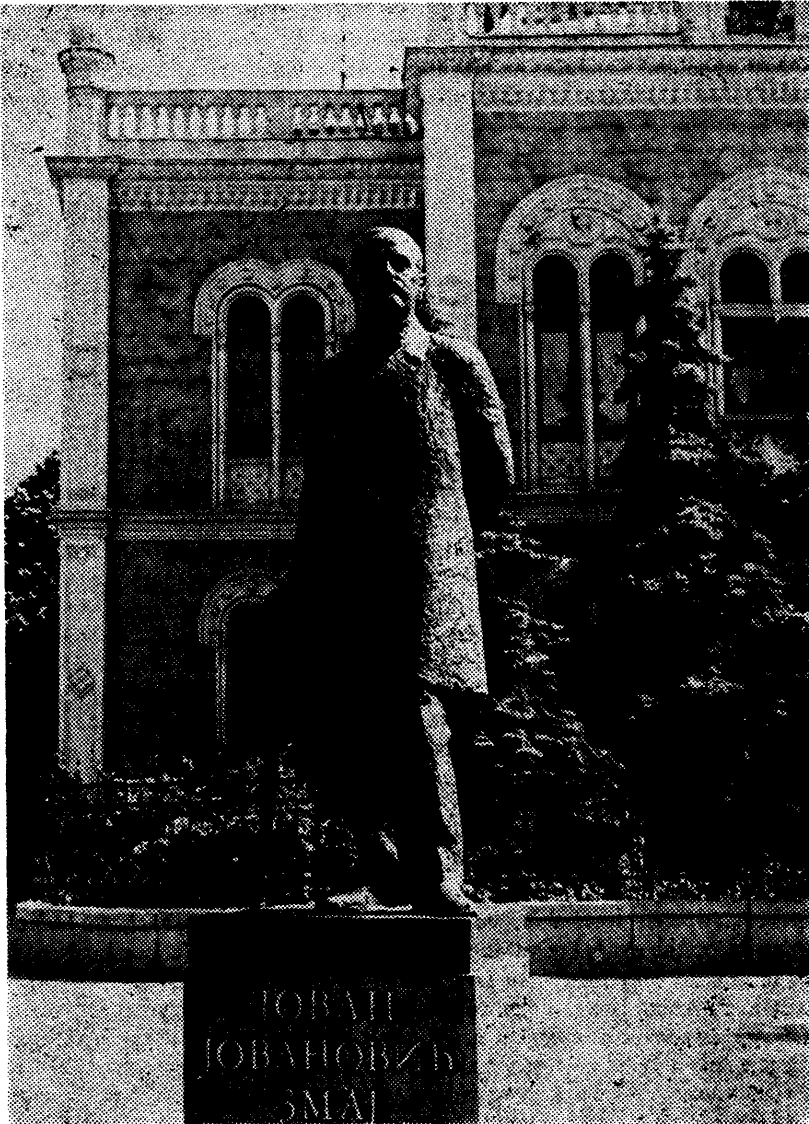
De ne csak azt nézzük, mi történik a járdával egybeolvadt úttesten, vegyük észre, ott Zmaj szobrának jobb válla irányában, azt a kovácsoltvasból készült, finom ívű erkélyt is s alatta a szárazkaput, amely az építész, a kovács és az asztalos egybehangolt, gyönyörű munkájáról tanúskodik. Itt lakott annak idején Svetozar Miletić (1824—1901), az ügyvéd és haladó szellemű politikus, valamivel később pedig az újságíró, szerkesztő és ugyancsak politikus Jaša Tomić (1856—1922) is. Átellenben, a Duna utca sarkán van az egykori szappanfőző Stojan Maslak 1720-ban épült háza, ahova Zmaj is sűrűn betért, lévén, hogy itt működött Újvidék első „európai stíli” nyomdája és könyvkereskedése. Itt a közelben, egy ugyancsak kis utcában született a Vukot követő nyelvújító Đuro Daničić, s erre lakott újvidéki tartózkodása idején Mihajlo Pupin (mindkettőjük utcát is kapott itt). Szinte teljes művelődés- és tudománytörténet vonul itt végig.

De amíg a gyerekek nem messze innen, a Duna-parkban gondtalanul beleülhetnek egyik, Zmajhoz hasonló kedvenc költőjük, Đura Jakšić ölébe (két évvel ezelőtt, ugyancsak a másfél százados születési évfordulóra kapta ajándékul a várost a szobrát), s akár meg is tapogathatják legényesen félrekapott bronzkalapját, sőt talán még beszélnek is hozzá, addig — nekem legalábbis úgy tűnik — ez a szép és markáns Zmaj-szobor senki-vel sem tud, mondjuk így mai, divatos szóval, kommunikálni. Se felnőt-
tel, se gyerekekkel.

Mi történt az egyébként roppan barátkozó, emberszerető és meleg hangú Zmajjal?

Érzésem szerint tervezője fölöslegesen magasra helyezte, megvonva tőlünk a lehetőséget, hogy szembenézzünk vele, a gyerekektől pedig, hogy megfogják a kezét, megtapogassák sétatartóját... Mintha csak fölségtettek volna a jó öreg Zmajt erre az emelvényre, aztán otfelejtették magányában. A szobor a fiatal Dragan Nikolić alkotása, kiváló munka: az öreg költő arcából mély belső nyugalom és bölcsesség árad; megtörtnek, de mégis méltóságteljesnek láttatja. S ez jó. Megtört, hiszen verte a sors bőséggel, fiatalon veszítve el mind az öt gyermekét, feleségét is ráadásul, de méltóságteljes kell hogy legyen, mert ilyen volt életében, nem is szólva arról, hogy milyen gazdag költői életművet hozott létre. Emberi is, monumentális is ez a szobor, de akkor lenne igazán az, ha itt köztünk, járókelők között helyezték volna el. Szerintem ő is jobban érezné magát, mint így, kissé elárvaltán (mint madár az ágon).

Én például szeretnék szembenézni vele, kérdezni és mondani neki va-

lamit, hisz ahányszor a szemébe néznék, eszembe jutnának az iskola-
padban tanult sorai. Kaphatna-e ennél többet a költő s mi a költőtől?

Így azonban, emelvényre magasztva, ez a Zmaj-szobor csak egy szép
műalkotás. De mélyen emberi alkotás. Ezért kellene földre állítani az
emberek közé.

B. Gy. fordítása

Bela DURANCI

TELEVÍZIÓ

KÖVETKEZMÉNYBŐL DRAMA

Irodalmi mű tévéadaptálásakor szükséges az összehasonlítás, bármennyi-
nyire is tisztában vagyunk azzal, hogy az új műfajnak megvannak a ma-
ga törvényszerűségei, amelyek alapján úgyszólván önálló alkotásnak kel-
lene tekintenünk. Nemcsak azért szükséges, mert magától értetődő is
lehet az egybevetés, hanem mindenekelőtt azért, mert mégsem lehet mel-
lékes a kritika számára (és természetesen a közönség számára sem), hogy
a forgatókönyvíró és rendező mit szűr ki az irodalomból, mi az, amit
láttat és hogyan prezentálja azt. A Jan Makan adaptálta és rendezte
Tišma-elbeszélés, a Đuro Dražetić alkonya (Jesen Đuro Dražetića) című
aktualizálja a kérdést. A mű tévépremierje láttán úgy éreztük, mintha a
megelevenedő képsoroknak Aleksandar Tišmához az égvilágon semmi
közük sem volna. Pedig a leírt párbeszédnek szinte kivétel nélkül elhang-
zanak a tévéfilmben is, és az események is megközelítő hűséggel követik
az elbeszélést. És mégis.

A legfőbb probléma Makan filmjében az, hogy nem tudta a kép nyel-
vére fordítani az elbeszélést bevezető finom mikrorealista leírásokat, ame-
lyek nélkül csupán egy banális történetet kapunk. A rendező azzal in-
dítja a filmbeli történetet, hogy egy öregember egykedvűen kukoricát
morzsol, majd gyanakodva fogadja rég nem látott fiát (a bizalmatlanság
okát a néző még csak nem is sejtheti), és — minden rendkívül gyorsan
történik — észrevéve, hogy felesége csomagot készít a gyerekeknek, neki-
esők az asszonynak. Utlegeli, a fiú anyja védelmére kel, leteperi az apát,
meg is üti, a felbőszült apa otthagyja a falusi házat, hogy soha többé ne
térjen vissza. A film a peremvárosi nyomortanyára jutott apa további

Aleksandar Tišma: Đuro Dražetić alkonya. (Nasilje, Prosveta, Belgrád, 1965).
Forgatókönyv és rendezés: Jan Makan. Operatőr: Dušan Nedeljković. Főbb
szerepekben: Stole Arandelović (Đuro Dražetić), Gorica Popović (Slavica), Mir-
jana Gardinovački, Milan Srdoč, Stevan Gardinovački, Tihomir Pleskonjić.
Újvidéki Televízió, 1984. június 11

sorsát követi nyomon, látjuk, hogyan jut egykori harcostársa (ekkor derül ki, hogy Dražetić harcos volt) segítségével éjjeliőri álláshoz, hogyan bérel egy albérleti ágyat (nem szobát) a részeges muzsikustól. Szemtanúi vagyunk: hogyan kéri meg a muzsikusné barátneját, Slavicát, mossa ki piszkos ingét, s a szépen kivasalt, tiszta ing illatára (eredetileg a Tiszta ing volt az elbeszélés címe) nyilván utolsó szerelmi föllobbanásában házassági ajánlatot tesz a cigánylánynak, amit ez el is fogad. Néhány hét együttélés után, amikor Dražetić már révbe jutottnak hiszi életét, a lány megszökik, ő pedig előbb ivásnak adja fejét, majd szinte vad módjára úzi a nőt, akit hol az egykori betonbunkerben vél fölfedezni, ahol a prostituáltak ötpercekre árulják testüket a futóvendégeknek, hol a nyomortanya sötét és sáros utcáin, hol pedig a piac forgatagában lát egy föl-majd eltűnő piros kendőt. Látnomás és valóság kavargó az idős férfi szemelőtt, s kettősségen való őrlődéssel véget is ér az elbeszélés tévé-változata; meglehetősen steril történet, amelynek az élethez kevés köze van.

Ha ezek után összehasonlítjuk az elbeszélést és a tévén látottakat, azt kell tapasztalnunk, hogy a rendező valójában csak a következményeket mutatja, s kihagyta mindazt, ami determinálta Đuro Dražetić cselekedeteit! Tišma ugyanis oldalakon át mesél szerencsétlen hősről, erről a már nem fiatalon, pontosan 46 évesen, a háború után Bački Jarekra kolonizált négygyermekes bosnyák emberről. Ideköltözésükkor házat és földet kapott ajándékba, megművelésre. A föld tette lehetővé számára a nyugodtabb életet, nem kellett többé éhezniük, s a gyermekeiket is iskoláztathatta. Bármennyire is életük jobbra fordulását jelentette a föld, Đuro csak nem tudott megbarátkozni vele. Gond, nyűg és teher volt számára, s már hatvanéves lett, mire a gyerekei iskoláztatása befejeződött és kiházásította őket. Az eltelt tíz-egynéhány év sem volt elegendő ahhoz, hogy úgy tudjon viszonyulni a földhöz, mint az erdőszéleik a fához, a hegyi lakosok a kőhöz vagy a folyópartiak a vízhez.

Az író tudni véli, hogy azért van Đuro terhére a föld, mert sohasem érezte igazán sajátjának, de hogyan is érezhette volna, amikor ajándékba kapta, s nem is olyan fiatalon, mint amilyen fiatalon a földet meg lehet, meg kell szeretni ahhoz, hogy örömét is lelje benne az ember. Ezenfelül őq sem a múlt, sem a családi örökség erkölcsileg nem kötelezete a föld szeretetére és megtartására. Most pedig, hogy lányát férjhez adta egy kovilji szövetségi tisztviselőhöz, legidősebb fia traktorista lett, a két fiatalabb szakiskolát végzett, tehát mindannyian függetlennítették magukat a szülői háztól, Đuro fölteszi magának a kérdést: szüksége van-e a földre? S meddig kell még gürcölnie? Míg a gyerekek a házban voltak, természetes kötelességének érezte, hogy túrja azt az istenverte földet, de minek tovább?! Hogy gyermekei meglopják, széthúzzák azt, amit a föld most már nekik terem?! Mert „szívesen fogadták a pénzt, és az anyjuk készítette, a föld jövedelméből származó csomagokat. A földet viszont

ő túrta. S kényszerítették Dražetićet továbbra is a barázdák közé, oda, ahonnan ők már rég kihúzták és úri cipőbe dugták lábukat”.

Ezek azok az elbeszélésbeli előzmények, amelyek motíválják, hogy Đuro Dražetić nekiesik az asszonynak, amikor ez újabb csomagot készít, s miután fia megveri, elmegy otthonról, végigjárva azt az utat, amely Makan filmjében élénk rajzolódik, hogy végül, Slavica megkéselése után, a rendőrautóban lássuk, hátracsavart kézzel, megtépázottan, amint vérben forgó szemekkel ordítja: „Engedjétek, hogy összeaprítsam!”

Egyértelmű tehát, hogy a tragédiát kiváltó okokban s nem a következményekben kellett volna meglátni a témát. Természetesen sokkal bonyolultabb feladatot vállal a rendező, ha — Tišma-hoz hasonlóan — megkísérelte volna a Boszniából felköltözött embert belülről is jellemezni. Akkor a hős bukásának ábrázolása logikus következményként állt volna előttünk. Nem is beszélve arról, hogy Tišma regényeiben és elbeszéléseiben az események mindig rendszert alkotnak. De hogy e rendszer létrejöhessen, léteznek emberi motívumok, amelyek a cselekedeteket irányítják. Am ezt a rendszert, ha az egész művet hűen akarjuk átültetni egy más médium nyelvére, ismerni kell.

Jan Makan erejét meghaladó feladatnak bizonyult megbirkózni Tišma szövegével. Mintha elbanalizálta volna. Kihúzta alóla a tartóoszlopokat, s nem ügyelt arra, mi minden található a felszíni kéreg alatt. Pedig érdemes lett volna megpizskálni. S hogy lehetséges ezekből a lelektani Tišma-szövegekből jó tévéprodukción készíteni, azt A lakás című elbeszélésnek néhány évvel ezelőtti példája is bizonyítja.

BORDÁS Győző

KRÓNIKA

ELHUNYT MARKO RISTIĆ

Belgrádban 82 éves korában meghalt Marko Ristić, költő és esszéíró, a szerb irodalom kimagasló képviselője. Ristić már húszéves korától jelen volt a szerb irodalomban: 1922-ben Milan Desnicával és Dušan Timotijevićyel megindította a *Putevi* című folyóiratot. Ő az első és igazán jelentős szürrealista költője a szerb irodalomnak. 1930-ban *Nemoguće* címen szürrealista almanachot is szerkesztett. 1938-ban Krleža Marko Ristić közreműködésével szerkeszti a *Pačat* című ismert folyóiratot, s írja a *Dialektikus antibarbaruszt*, Marko Ristić védelmében is. Közvetlenül a háború befejezése után Ristić az új Jugoszlávia első párizsi nagykövete.

Ristić nemcsak jeles költő, hanem mindenekelőtt esszé- és naplóró. Esszéiben legtöbbit Krleža művészetével foglalkozott.

AZ IRODALOM KISAJÁTITASA

ELLEN. Irodalmi életünkben — s ide tartozik a Szerbiai Íróegyesület munkája is — vannak jobboldali, nacionalizmusba vagy dogmatizmusba hajló eszmei tévelygések. Métélyezik az irodalmi életet a klánok jérékai, a céh jellegű és az alkotó tevékenységre vonatkozó egyéb monopóliumok is, s ebbe az írók gyakran kénytelenek beleegyezni. Az ilyen jelenségeknek hadat kell üzenni, hangsúlyozták a Szerbiai Íróegyesület kommunista tagjai aktívájának csütörtök esti ülésén, amelyet a KSZ belgrádi városi bizottságában tartottak.

Radomir Glušac, az egyesület titkára egyebek között elmondta, hogy az írószervezet munkája a két közgyűlés között politizált légkörben folyt, kihatott rá, a „Djogo-est”

amely a költőnek a börtönbüntetés leöltése alól való felmentésével fejeződött be, és a Književne novine esete, amely még tart.

A vitában rámutattak arra, hogy az íróegyesület munkája elbürokratizálódott, hogy a kommunista írók zömmel passzívan viszonyulnak az egyesületben zajló eseményekhez. Leszögezték, hogy minden a művészi szabadságot védelmező bizottság megalakításával kezdődött, s ma is a bizottság tagjai tartják kezükben a szálakat. A polgári, liberális, nyugati „image” leple alatt gyakran nem demokratikus, dogmatikus, jobboldali a magatartás. A tagság az utóbbi időben mesterségesen kiváltott problémák megoldásában és megfontoltan konstruált viszályokban meríti ki erejét. Ami a Književne novine-t illeti, a lap továbbra is a Szerbiai Íróegyesület sajtószerve kell hogy legyen, de nem az egyesület elnökségének és más csoportoknak a közlönye, lapja.

Špiro Galović, a Szerb KSZ KB Elnökségének tagja felszólalásában rámutatott arra, hogy egyesek társadalmunk demokratizálására úgy tekintenek, mint az erőviszonyok megváltoztatásának lehetőségére, a szocialista erők számlájára és azok rovására. Úgy tűnik, hogy ma kifizetődő viszályban lenni a társadalommal, mert így kedvezőbb recenziókat kap az ember, nő a példányszám. Természetesen az írók nagy része kívül áll ezen.

A Szerbiai Íróegyesület elnöksége és közgyűlése az írók többségének megkerülésével dolgozik, mondta Galović. Egy csoport azon munkálkodik, hogy az egyesületet szembeállítsa a Szocialista Szövetséggel, amelynek az egyesület részét képezi, azt szorgalmazván,

hogy ismét Milutin Petrović legyen a Književne novine főszerkesztője. Ez a lap természetes úton szűnt meg, szerkesztési koncepciója vereséget szenvedett, a kiadói tanács megvonta tőle a bizalmat, és nem történt adminisztratív betöltés. Az, ami a Književne novinével kapcsolatban az egyesületben történik, már nem az alkotószabadság és a kritikára való jog védelmezése, hanem a saját monopóliumért, mércékért és értékekért való harc. Számos író tartózkodó álláspontra helyezkedik, amit bizonyos agresszív egyének arra használnak fel, hogy manipuláljanak az egyesülettel, igyekezték tartósan fenntartani a konfliktust, bürokratizmusnak és dogmatizmusnak nevezvén minden kezdeményezést, amely a Szocialista Szövetségtől származik.

DÍJAK, ELISMERÉSEK. Újvidéken odaítélték a Tartományi Harcos Szövetség Jovan Popovićról elnevezett díjait. Életmű díjat kapott Živan Milisavac író, a Matica srpska elnöke. Háborús témájú irodalmi alkotásért Szimian Magda *San mladosti* (Az ifjúság álma) és Predrag Adamov *Bespoštedni* (Az önmagukat nem kímélők) című könyvéért részesült elismerésben, publicisztikai munkáért pedig Ljuban Jovanović, Zivko Vasić, Žika Tadić és Strahinja Popović. Jovan Popović-díjban részesült még Milan Mali történeti munkásságának elismerésül, Sava Halugin szobrász és Nikola Petin zeneszerző.

Az 1978-ban alapított Skender Kulenović irodalmi díjat az idén Mihailo Lalić kapta. Előtte Branko Ćopić, Rodoljub Čolaković, Miško Kranjec, Jure Kaštelan, Mladen Oljača és Vasko Popa érdemelte ki ezt az elismerést.

Az újvidéki Forum Könyvkiadó az Alkotók Gyűlése kezdeményezésére minőségi tiszteletdíj-alapot létesített, azoknak a szerzőknek, akiknek könyvei kedvezőbb kritikai visszhangra találnak, társadalmi elismerésben részesülnek, az átlagosnál magasabb példányszámot és az olvasóközönség körében észrevehető sikert érnek el, ami

megnyilvánul a könyvterjesztés útjában: műfaji újdonságával, eredetiségével vagy új területek meghódításával frisséget hoz irodalmunkba és művelődési életünkbe. A múlt évben megjelent Forum könyvek közül nyolc könyv szerzőjét részesítette a kiadó minőségi tiszteletdíjban: Ács Károly *A közbülső világban* verseskötete, Bognár Antal *Esélyek könyve*, regénye, Fehér Ferenc *Szeptemberi utaváló* c. gyermekverskötete, Herceg János *Távlatok* esszékötetete, Hódi Sándor *Magartartásformák és társadalmi viszonyok* tanulmánykötetete, Matijević Lajos *Vizeknek szarváról* című ismeretterjesztő munkája, Németh István *Vörösbegy* című ifjúsági elbeszéléskötete és Tőke István *Mosolygó Tisza mente* című anekdotagyűjteménye.

Odaítélték a múlt évi Sinkó-díjat is, Fekete J. József, aki — mint a bíráló bizottság megállapítja — évek óta jelen van a jugoszláviai magyar kultúrában, rendszeres irodalmi vizsgálódásai egy alakuló és figyelmet érdemlő kritikai értékrendszerre utalnak. Kritikai munkásságát szervesen kiegészíti tanulmányírói törekvése.

EMLÉKEZÉSEK. A száz évvel ezelőtt született Veljko Petrovićra emlékeztek Zomborban, azon az ünnepségen, amelynek keretében szülőházán emléktáblát, a könyvtár kertjében pedig mellszobrot lepleztek le.

A Magyar Szó megjelenése 40. évfordulója alkalmából megemlékezett két alapítójáról Majtényi Mihályról és Gál Lászlóról. A tíz évvel ezelőtt elhunyt Majtényi Mihály érdemeit Bori Imre és Bognár Antal, az egy évvel később elhunyt Gál Lászlóról pedig Pap József beszélt a temetői kegyeletadáson.

MONOGRAFIA VAJDASÁG KÉPZŐMŰVESZETÉRŐL. A Vajdasági Tudományos és Művészeti Akadémia és a Matica srpska képzőművészeti alosztálynak nemrégii ülésén döntés született arról, hogy az elkövetkező öt évben előkészítsék Vajdaság képzőmű-

vészeti monográfiáját. A terjedelmes, természetesen gazdagon illusztrált munka vidékünk több száz éves képzőművészetét mutatná be. A két intézmény alosztályának nemrégii ülésén bemutatták a szerkesztésükben megjelent új könyveket és időszaki kiadványokat: Pavle Vasić *Umetnička topografija Sombora* (Zombor műkincese) és Vojislav Matic *Arhitektura fruškogorskih manastira* (A Fruška gora-i kolostorok építészete) című könyvét, valamint a képzőművészeti közlemények 19. füzetét.

ÁLLANDÓ KIÁLLÍTÁS VAJDASÁG MŰVÉSZETÉRŐL. Június 28-án Újvidéken a Modern Képzőművészet Képtárában megnyílt a huszadik századi vajdasági képzőművészetet bemutató kiállítás. A képtár állandó tárlatát Major Nándor író, Vajdaság SZAT Elnökségének elnöke nyitotta meg. Avatójában utalt arra, hogy a kiállítás számos értékes alkotást tartalmaz, s benne tartományunk valamennyi nemzeti kultúrája megtalálja önmagát. 120 alkotó több mint 200 művel — festménnyel, szoborral, grafikával és rajzzal — prezentálja mindazt, amit az elmúlt nyolc évtized folyamán ezen a vidéken alkottak.

HÁROM DOKTORI ÉRTEKEZÉS MEGVÉDÉSE. Az újvidéki Magyar Nyelv, Irodalom- és Hungarológiai Kutatások Intézete három tanára és tudományos munkatársa védte meg doktori értekezését és szerezte meg a bölcsészdoktori oklevelet. Gerold László Dráma és színjátszás Szabadkán a XIX. században című munkájával

disszertált, Utasi Csaba a Kalangya folyóirat történetét dolgozta föl, míg Jung Károly gombosi folklorista tanulmányát védte meg. Mindhárom diszsertáció egyébként helyet kapott a Forum Kiadó idei, illetve jövő évi tervében, tehát a közeljövőben könyv alakban is megjelenik.

CSÁMPÁSKIRÁNYNŐ A TANYASZÍNHÁZBAN. Az Újvidéki Akadémia színészhallgatói és az Újvidéki Színház társulatának bátrabb teátristái az idén sem maradtak hűtlenek Észak-Bácska és -Bánát falvainak, tanyáinak, tanyacsoportjainak közönségéhez. A Soltis Lajos vezetésével még 1978-ban létrehozott Tanyaszínház, az idén Kálmán Imre Csárdáskirálynő című operettjének paródiáját vitte színre Csámpáskirálynő címmel. Ezt a „csámpásítást” Kopeczky László író és Csipak Angéla, a társulat dramaturgja végezte. A darabot Soltis Lajos rendezte, Tauz Lajos budapesti koreográfus segítségével. A társulat húsz-egynéhány előadásból álló turnéjának első állomása, a hagyományoknak megfelelően, a Kaviálló kis-község volt.

CSUKA ZOLTÁN MŰFORDÍTÁSAI KIÁLLÍTÁSON. Csuka Zoltánra emlékezve, a zágrábi egyetemi könyvtárban kiállítás nyílt, amely bemutatja a jugoszláv irodalmak e jeles magyar tolmácsolójának fordításköteteit és eredeti munkáit. A július elején megrendezett kiállítást Cvetko Malušev, Csuka Zoltán egykori munkatársa nyitotta meg szépszámu érdeklődő jelenlétében.

A FORUM KÖNYVKIADÓ ÚJ KIADVÁNYAI

- Lazar Mojszov: *Világunk és az elnemkötelezettség*
Anda Miličević: *Žarko Zrenjanin élete*
A JKSZ KB 11. ülése
A JKSZ KB 12. ülése
Juhász Erzsébet: *Gyöngyhalászok* (novellák)
Bognár Antal: *Eligazodni* (elbeszélések)
Dési Ábel: *Félelem és fájdalom* (kisregények)
Végel László: *Áttüntetések* (regény)
Bori Imre huszonöt tanulmánya
Varga Zoltán: *Búcsú az utópiától* (tanulmányok)
Ágoston Mihály: *A földrajzi nevek írásmódja* (tanulmány)
Németh István: *Arckok zsebtükörben* (riportok)
Pálinkás József: *Walter magisztertől! a tudományegyetemig*
(tanulmány)
Burány Béla: *Szomjas a vakló* (vajdasági magyar erotikus népmesék)
Bíró Miklós (képzőművészeti kismonográfia)
Csorba Béla: *Tücsökmadarak a hóban* (versek gyermekeknek)
Mirjana Stefanović: *Mit érdemel az a bűnös ...* (ifjúság: regény)
Stefan Zweig: *Nyugtalan szív* (regény)
Mezei István—Tihomir Šuvakov—Sági András: *Politikai közgazdaságtan* (egyetemi tankönyv)

- Sebők Zoltán:* Kazimir Malevics szuprematista elmélete 1068
Koltai Tamás: A jelen megközelítései (színházi levél) 1076

DOKUMENTUM

- Tripolszky Géza:* Egy Híd-dokumentum 1084

KRITIKAI SZEMLE

K ö n y v e k

- Utasi Csaba:* Regénnyé fejlesztett ötlet (Végel László: *Áttüntetések*)

- Varga István:* Értelmiségi barangolás (Herceg János: *Távlatok*)

- Gerold László:* Kaposvári legendárium (Mihályi Gábor: *A Kaposvár-jelenség*)

- Szombathy Bálint:* A képvers megközelítése 1090

- Vajda Gábor:* Hamvas Béla három tanulmánya (Hamvas Béla: *A világválság*)

- Hódi Éva:* Az „elcserélt” nyelv (Elias Canetti: *A megőrzött nyelv*)
1102

S z í n h á z

- Gerold László:* In memoriam ifj. Szabó István 1106

K é p z ő m ű v e s z e t

- Bela Duranci:* Az új Zmaj-szobor 1110

T e l e v í z i ó

- Bordás Győző:* Következményekből dráma (Aleksandar Tišma: *Jura Dražetić alkonya*) 1114

KRÓNKA

- Elhunyt Marko Ristić; Az irodalom kisajátítása ellen; Díjak, elismerések; Emlékezések; Monográfia Vajdaság képzőművészetéről; Három doktor értekezés megvédése; Csámpáskirálynő, a Tanya-színházban; Állandó kiállítás Vajdaság művészetéről; Csuka Zoltán műfordításai kiállításon. 1117

HÍD — irodalmi, művészeti és társadalomtudományi folyóirat — 1984. július—augusztus. Kiadja a Forum Lap- és Könyvkiadó és Nyomdaipari Munkaszervezet. Szerkesztőség és kiadóhivatal, 21000 Novi Sad, Vojvoda Mišić utca 1., 021/611-300, 51-es mellék. — Szerkesztőségi fogadóórák: mindennap 10-től 12 óráig. Főszerkesztői fogadóóra pénteken 10-től 12 óráig. — Kéziratokat nem őrzünk meg és nem küldünk vissza. — Előfizethető a 65700-6C1-14861-es folyószámlára; előfizetéskor kérjük feltüntetni a Híd nevét. — Előfizetési díj belsőföldön egy évre 300, fél évre 150, egyes szám ára 30, kettős száma ára 60 dinár; külföldre egy évre 600, fél évre 300 dinár; Külföldön egy évre 12 dollár, fél évre 6 dollár. Diákok és egyetemisták csoportos előfizetése egy évre 150 dinár — Készült a Forum nyomdájában Újvidéken.